Η ΚΟΛΕΚΤΙΒΟΠΟΙΗΣΗ ΣΤΗΝ ΙΣΠΑΝΙΑ, 1936-1939
ΜΑΡΤΥΡΙΕΣ ΚΑΙ ΚΡΙΤΙΚΕΣ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ

Η κολεκτιβοποίηση στην Ισπανία, 1936-1939
Μαρτυρίες και κριτικές προσεγγίσεις

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ
Λουκής Χασιώτης

ΕΙΣΑΓΩΓΗ
Νίκος Νικολαΐδης - Λουκής Χασιώτης

ΚΕΙΜΕΝΑ
Diego Abad de Santillán, Antoni Castells Duran, Luis Garrido González,
Michael Seidman, Martha Ackelsberg

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ
Νίκος Γιαννακόπουλος, Ίρια Γραμμένου, Παναγιώτης Μπίκας,
Εύη Παπακωνσταντίνου, Λουκής Χασιώτης

εκδόσεις των ξένων

Εξώφυλλο: Νίκος Νικολαΐδης
Σελιδοποίηση: Σωκράτης Παπάζογλου

Θεσσαλονίκη 2013

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Γλωσσάρι

ACR	Acció Catalana Republicana (Καταλανική Δημοκρατική Δράση)
CNT	Confederación Nacional del Trabajo (Εθνική Συνομοσπονδία Εργασίας)
EPR	Ejército Popular Republicano (Λαϊκός Δημοκρατικός Στρατός)
ERC	Esquerra Republicana de Catalunya (Δημοκρατική Αριστερά της Καταλωνίας)
FAI	Federación Anarquista Ibérica (Ιβηρική Αναρχική Ομοσπονδία)
Generalitat	Η αυτόνομη κυβέρνηση της Καταλωνίας (Ζενεραλιτάτ)
FIJL	Federación Ibérica de Juventudes Libertarias (Αναρχική Ομοσπονδία Ελευθεριακών Νεολαίων)
Mujeres Libres	Ελεύθερες Γυναίκες (ελευθεριακή οργάνωση γυναικών)
PCE	Partido Comunista de España (Κομμουνιστικό Κόμμα Ισπανίας)
POUM	Partido Obrero de Unificación Marxista (Εργατικό Κόμμα Μαρξιστικής Ενότητας)
PSOE	Partido Socialista Obrero Español (Ισπανικό Σοσιαλιστικό Εργατικό Κόμμα)
PSUC	Partit Socialista Unificat de Catalunya (Ενωμένο Σοσιαλιστικό Κόμμα της Καταλωνίας)
UGT	Unión General de Trabajadores (Γενική Ένωση Εργατών)
Unió de Rabassaires	Ένωση μικροϊδιοκτητών και εκμισθωτών

Νίκος Νικολαΐδης - Λουκής Χασιώτης

Εισαγωγή

Ιστορική σημασία και επικαιρότητα της κολεκτιβιστικής οικονομίας

Η κολεκτιβοποίηση στην Ισπανία στα 1936-1939 προκάλεσε από την πρώτη στιγμή διαφορετικές αντιδράσεις, από την αμέριστη αποδοχή και υποστήριξη μέχρι την καταγγελία, την υπονόμευση και τη δυσφήμιση. Οι αντίπαλοί της την εποχή εκείνη, συντηρητικοί, φιλελεύθεροι, σοσιαλδημοκράτες και σταλινικοί, κατηγόρησαν τους αναρχικούς ότι είχαν αποσπάσει με τη βία τη γη από τα χέρια των αγροτών, γεγονός που έπληττε την ανεξαρτησία τους και είχε καταστροφικές συνέπειες για την αγροτική παραγωγή, ή πάλι ότι οι καταλήψεις εργοστασίων είχαν αποξενώσει τους μικρομεσαίους επιχειρηματίες των οποίων την υποστήριξη είχε ανάγκη η Δημοκρατία. Οι κατηγορίες αυτές ανταποκρίνονταν μάλλον στην εμπειρία της κολεκτιβοποίησης –για την ακρίβεια, της κρατικοποίησης– της γης στη Σοβιετική Ένωση, η οποία είχε πράγματι ως αποτέλεσμα την κατακόρυφη πτώση της παραγωγής αλλά και το θάνατο εκατομμυρίων ανθρώπων, είτε εξαιτίας του επακόλουθου λιμού είτε λόγω των αναγκαστικών μετακινήσεων και των μαζικών εκτελέσεων. Από την άλλη, οι αναρχικοί και πολλοί συμπαθούντες εξύμνησαν τις κολεκτίβες της Ισπανίας για τον εθελοντικό και ελευθεριακό τους χαρακτήρα, την αποτελεσματικότητά τους και, πάνω απ᾽ όλα, ως δείγμα ενός νέου κόσμου ισότητας και δικαιοσύνης,

ως απόδειξη ότι η αναρχική κοινωνία δεν αποτελούσε ουτοπία, αλλά μπορούσε να πραγματοποιηθεί. Μολονότι το πείραμα της αυτοδιαχειριζόμενης οικονομίας δεν περιορίστηκε στην Ισπανία την περίοδο του Εμφυλίου, αλλά εμφανίστηκε και σε άλλες περιόδους, με διαφορετικές μορφές, σε όλα τα πλάτη και τα μήκη της γης (στη Γερμανία, τη Ρωσία και την Ιταλία αμέσως μετά το τέλος του Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου, στα εβραϊκά κιμπούτς, στη Γιουγκοσλαβία, την Αλγερία και την Ινδονησία μετά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο, στις ΗΠΑ, την Ιταλία και τη Χιλή στη δεκαετία του 1970, στη Λατινική Αμερική στις αρχές του 21ου αιώνα), ήταν εκεί που απέκτησε την ευρύτερή του διάσταση, γεγονός που κάνει την ισπανική περίπτωση μοναδική στη νεότερη ιστορία, το πλέον χαρακτηριστικό πείραμα εργατικής αυτοδιεύθυνσης, το πιο κλασικό παράδειγμα αναρχοσυνδικαλιστικής οικονομικής οργάνωσης μέχρι σήμερα.[1]

Γι' αυτό, άλλωστε, η εμπειρία της ισπανικής κολεκτιβοποίησης παραμένει μέχρι τις μέρες μας ένα από τα βασικά επιχειρήματα των αναρχικών και γενικότερα της ελευθεριακής αριστεράς ότι η αυτοδιαχείριση δεν αποτελεί ιδεοληψία μίας χούφτας αντικαπιταλιστών, αλλά είναι εφικτή, εφαρμόσιμη και λειτουργική. Το ζήτημα μάλιστα αποκτάει νέα διάσταση στις σημερινές συνθήκες κρίσης του καπιταλισμού, και μάλιστα όχι μονάχα ως επαναστατική ρητορεία, αλλά ως πολιτική που εφαρμόζεται από τα κάτω (και που ενίοτε αναγνωρίζεται και από τα πάνω), όπως δείχνουν τα παραδείγματα των κατειλημμένων από το 2001 εργοστασίων της Brukman και της Zanon στην Αργεντινή. Προφανώς τα σημερινά δεδομένα είναι πολύ διαφορετικά από εκείνα της Ισπανίας του Μεσοπολέμου: η καπιταλιστική οικονομία είναι περισσότερο παγκοσμιοποιημένη παρά ποτέ και έχει διεισδύσει πλήρως σε κάθε πτυχή της ζωής μας· η βιομηχανική εργατική τάξη ως επαναστατικό υποκείμενο δεν υφίσταται πλέον, τουλάχιστον με τη μορφή που είχε παλιότερα· ο παραδοσιακός συνδικαλισμός έχει σε μεγάλο βαθμό απαξιωθεί πολιτικά, ηθικά και κοινωνικά· τα πολιτικά δόγματα και η μοναδική αλήθεια που αντιπροσώπευε το κόμμα ή το συνδικάτο, επίσης. Ταυτόχρονα, όμως, η κρίση της καπι-

1. Για την ιστορία της αυτοδιαχείρισης και του εργατικού ελέγχου, βλ. Smith 2002.

ταλιστικής οικονομίας, με την κοινωνική υποβάθμιση, την ανασφάλεια και την κατάρρευση των αξιωμάτων περί υπεροχής της ελεύθερης αγοράς ή περί τέλους της ιστορίας που τη συνοδεύουν, οδηγεί και πάλι στο ανακάτεμα της τράπουλας. Η αυτοδιαχείριση στα εργοστάσια και τις υπηρεσίες γίνεται όχι μοναχά ένας εφικτός στόχος, αλλά μία αναγκαία προϋπόθεση για τους εργάτες που δεν θέλουν να χάσουν τη δουλειά τους. Οι καταλήψεις γης από τους αγρότες στην Ονδούρα, τη Βραζιλία, τη Νότια Αφρική, την Ινδία κ.α. αποδεικνύουν την αυξανόμενη αντίσταση στις νέες «περιφράξεις» σε ολόκληρο τον κόσμο, ενώ οι διάφορες σύγχρονες εκδοχές κολεκτίβων και της κοινωνικής ή αλληλέγγυας οικονομίας, σε συνδυασμό με τις αντιλήψεις για μια διαφορετική μορφή ανάπτυξης (ή «αποανάπτυξης»), που θα σέβεται το περιβάλλον και θα θέτει την κοινωνική προστασία, την ισότητα και τη δημοκρατία πάνω από τα κέρδη, κερδίζουν ολοένα και περισσότερο έδαφος. Αναμφίβολα, όλα αυτά τα σύγχρονα εγχειρήματα χαρακτηρίζονται από αντιφάσεις, συμβιβασμούς, ηθικά ή άλλα διλήμματα. Αντίστοιχες όμως ήταν και οι αντιφάσεις της ισπανικής κολεκτιβοποίησης. Με αυτήν την έννοια, η μελέτη αυτής της εμπειρίας και η κριτική προσέγγισή της αποτελεί σήμερα μία αναγκαιότητα περισσότερο ίσως επίκαιρη παρά ποτέ, κι αυτός είναι ο λόγος που επιστρέφουμε ξανά σ' αυτήν: για να εμπνευστούμε από τα επιτεύγματά της αλλά και να μάθουμε από τα προβλήματά της.

Εμφύλιος και κοινωνική επανάσταση στην Ισπανία

Η μοίρα της κολεκτιβοποίησης στην Ισπανία συνδέθηκε αναπόφευκτα με την εξέλιξη του Εμφυλίου και της κοινωνικής επανάστασης, της οποίας άλλωστε η ίδια αποτέλεσε κορυφαίο χαρακτηριστικό. Η κολεκτιβοποίηση ασφαλώς επηρέασε τις πολιτικές και στρατιωτικές εξελίξεις, κυρίως όμως επηρεάστηκε από αυτές. Επομένως, είναι απαραίτητο να κάνουμε αρχικά ορισμένες παρατηρήσεις για το γενικότερο ιστορικό πλαίσιο του ζητήματος, προκειμένου να καταλάβουμε τις συνθήκες που οδήγησαν στις ισπανικές κολεκτίβες και τους προσέδωσαν τα συγκεκριμένα τους χαρακτηριστικά.

Όπως είναι γνωστό, ο ισπανικός εμφύλιος ξεκίνησε ταυτόχρονα με το πραξικόπημα των στρατιωτικών με επικεφαλής τον στρατηγό Φρανθίσκο Φράνκο (Francisco Franco, 1892-1975) στις 17 Ιουλίου 1936 εναντίον της κυβέρνησης του Λαϊκού Μετώπου (του συνασπισμού δημοκρατικών, αριστερών, βασκικών και καταλανικών κομμάτων). Το πραξικόπημα επικράτησε γρήγορα σε περιοχές που παραδοσιακά υποστήριζαν τα φιλομοναρχικά και δεξιά κόμματα ή εκεί που η καθυστερημένη αντίδραση της κυβέρνησης επέτρεψε στους στρατιωτικούς να πάρουν τον έλεγχο της κατάστασης (Παλιά Καστίλλη, Λεόν, Ναβάρα, Γαλικία, τμήματα Ανδαλουσίας, Αραγωνίας, Καστίλλης). Αντίθετα, πιστές στην κυβέρνηση της Δημοκρατίας έμειναν οι περισσότερες από τις μεγάλες πόλεις με τις περιφέρειές τους (Μαδρίτη, Βαρκελώνη, Βαλένθια, Μπιλμπάο, Μούρθια, Μάλαγα), χάρη στην ισχυρή παρουσία της αναρχοσυνδικαλιστικής Εθνικής Συνομοσπονδίας Εργασίας (Confederación Nacional del Trabajo, CNT), της σοσιαλιστικής Γενικής Ένωσης Εργατών (Unión General de Trabajadores, UGT) και των αριστερών πολιτικών κομμάτων. Ο Εμφύλιος εξελίχθηκε σε πόλεμο φθοράς ανάμεσα στα δύο στρατόπεδα που ονομάστηκαν γενικά (και εν μέρει απλουστευτικά) Δημοκρατικοί και Εθνικιστές (ή φρανκιστές). Το πρώτο στρατόπεδο συγκροτούσαν σε πολιτικό επίπεδο τα κόμματα του Λαϊκού Μετώπου σε συμμαχία με τη CNT και την Ιβηρική Αναρχική Ομοσπονδία (Federación Anarquista Ibérica, FAI), και σε κοινωνικό επίπεδο ακτήμονες εργάτες γης, μικροκτηματίες, η εργατική και υπαλληλική τάξη των πόλεων και μερίδα των φιλελεύθερων αστών. Το δεύτερο στρατόπεδο υποστήριζαν οι παραδοσιακοί συντηρητικοί - φιλομοναρχικοί πολιτικοί και οι φασίστες, οι στρατιωτικοί, η Εκκλησία, οι μεγαλογαιοκτήμονες του νότου, η μεσαία αγροτική τάξη του βορρά και το μεγαλύτερο τμήμα της μεγαλοαστικής τάξης.[2]

Από την αρχή, οι Εθνικιστές είχαν σημαντικά συγκριτικά πλεονεκτήματα που καθόρισαν αποφασιστικά την πορεία του πολέμου: Το στρατόπεδό τους, αν και πολυσυλλεκτικό, είχε ενιαία διοίκηση· διέθετε τακτικά στρατεύματα, μέρος των οποίων είχε την απαραίτητη

2. Preston 2006: 102-35.

πολεμική εμπειρία από τις αποικιακές μάχες στο ισπανικό Μαρόκο· δέχτηκε μεγαλύτερη και αποτελεσματικότερη βοήθεια από την φασιστική Ιταλία και τη ναζιστική Γερμανία που, σε συνδυασμό με την «ουδετερότητα» της Γαλλίας και της Βρετανίας, έκανε αδύνατη τη νίκη των Δημοκρατικών με στρατιωτικά μέσα· και, επιπλέον, ήλεγχε τις πιο παραγωγικές περιοχές της χώρας (πεδιάδες Ανδαλουσίας, Παλιάς Καστίλλης), γεγονός που επέτρεψε τον καλύτερο εφοδιασμό του με τρόφιμα και του έδωσε τη δυνατότητα να συντηρεί το στρατό του και τα μετόπισθεν χωρίς την ανάγκη εισαγωγών. Αντίθετα οι Δημοκρατικοί, αν και κατάφεραν να αποτρέψουν τη γρήγορη νίκη των πραξικοπηματιών, απαρτίζονταν από πολιτικές και κοινωνικές ομάδες με αντικρουόμενα συχνά συμφέροντα, υπολείπονταν των αντιπάλων τους σε στρατιωτικό εξοπλισμό, δεν έλαβαν εξωτερική κρατική υποστήριξη παρά μονάχα από τη Σοβιετική Ένωση και δευτερευόντως από το Μεξικό, ενώ η διεθνής αλληλεγγύη, μολονότι πραγματικά ηρωική και χρήσιμη, όπως απέδειξε η δράση των Διεθνών Ταξιαρχιών, δεν ήταν αρκετή για να ανατρέψει τα δεδομένα. Επιπλέον, σε ό,τι αφορά την επαναστατική προοπτική του Εμφυλίου, η διεθνής πολιτική συγκυρία δεν παρακολουθούσε τις εξελίξεις στην Ισπανία. Ο επαναστατικός χαρακτήρας του εργατικού κινήματος στην Ευρώπη είχε εξουδετερωθεί, είτε από τις φασιστικές, ναζιστικές και σταλινικές εκκαθαρίσεις είτε από τη διεθνή οικονομική ύφεση και την ανεργία είτε από τις προσπάθειες ενσωμάτωσης της εργατικής τάξης στο πολιτικό σύστημα, όπως συνέβη στη Γαλλία με τη δική της κυβέρνηση Λαϊκού Μετώπου. Συνεπώς, μια γενικευμένη επαναστατική δραστηριότητα που θα αποτελούσε την καλύτερη δυνατή εκδήλωση αλληλεγγύης στην ισπανική επανάσταση δεν ήταν εκείνη τη στιγμή πιθανή. Από τα παραπάνω βγαίνει εύκολα το συμπέρασμα ότι ένας μακρύς πόλεμος φθοράς, όπως εξελίχτηκε ο ισπανικός εμφύλιος, λειτουργούσε υπέρ των Εθνικιστών. Ο ίδιος τύπος πολέμου ευνόησε τελικά τους οπαδούς του συγκεντρωτισμού στο εσωτερικό του στρατοπέδου των Δημοκρατικών και την ανασυγκρότηση του κρατικού μηχανισμού, χάρη βέβαια στην ενεργό υποστήριξη της Σοβιετικής Ένωσης που έκανε ό,τι μπορούσε για να αποδυναμώσει την κοινωνική επανάσταση στην Ισπανία τόσο επειδή δεν την ήλεγχε (το Κομμουνιστικό Κόμμα Ισπα-

νίας [Partido Comunista de España, PCE] είχε εξαιρετικά περιορισμένη απήχηση στις αρχές του Εμφυλίου) όσο και επειδή δεν την ήθελε (στη διάρκεια του ισπανικού εμφυλίου η ΕΣΣΔ είχε προσανατολιστεί στη συνεργασία με τις δυτικές κοινοβουλευτικές κυβερνήσεις στο πλαίσιο της εναντίωσης στη ναζιστική Γερμανία, εξ ου και η πολιτική των Λαϊκών Μετώπων, ενώ την άνοιξη του 1939, παράλληλα με το τέλος του πολέμου στην Ισπανία, άρχιζε η νέα γραμμή του Στάλιν για αποκατάσταση σχέσεων με τη ναζιστική Γερμανία).

Αφού ξέσπασε το πραξικόπημα, και μετά από αρκετή καθυστέρηση, η κυβέρνηση της Μαδρίτης αποφάσισε να εξοπλίσει τα εργατικά συνδικάτα, βλέποντας ότι οι αντίπαλοί της δεν είχαν καμία διάθεση για συμβιβασμό. Αυτό στην πράξη σήμαινε εκχώρηση μέρους της εξουσίας της στις εργατικές οργανώσεις, γεγονός που έδωσε επαναστατικό χαρακτήρα στον αντιφασιστικό αγώνα. Τους πρώτους μήνες μετά το πραξικόπημα, όπου δεν κατάφεραν να επικρατήσουν οι Εθνικιστές, οι αντιφασιστικές επιτροπές (συγκροτημένες από τα κόμματα που στήριζαν το Λαϊκό Μέτωπο και τα συνδικάτα της CNT και της UGT) αντικατέστησαν τις τοπικές αρχές. Στη Βαρκελώνη η εξέλιξη αυτή, όπως είναι γνωστό, οδήγησε στο να πάρουν τον έλεγχο της πόλης οι πολιτοφυλακές της CNT. Είναι διάσημο το στιγμιότυπο που ο πρόεδρος της καταλανικής τοπικής κυβέρνησης (Ζενεραλιτάτ/Generalitat[3]), Λουίς Κομπανίς (Lluís Companys i Jover, 1882-1940), παρέδωσε την εξουσία της πόλης στους εκπροσώπους της CNT, αλλά αυτοί αρνήθηκαν, αντιπροτείνοντας τη συγκρότηση της Επιτροπής Αντιφασιστικών Πολιτοφυλακών που θα λειτουργούσε παράλληλα με τη Ζενεραλιτάτ.

Για το ζήτημα της στάσης που κράτησε η ηγεσία της CNT-FAI κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου έχουν χυθεί τόνοι μελανιού κι έχουν σημειωθεί πολλές αντιπαραθέσεις και διασπάσεις τόσο στο εσωτερικό των δύο οργανώσεων όσο και σε παγκόσμιο επίπεδο, στους κόλπους του αναρχικού κινήματος. Εκ των υστέρων, βέβαια, είναι εύκολο να ασκείται έντονη κριτική. Επιφανή στελέχη της CNT

3. Η ονομασία της εδώ παρουσιάζεται με την καταλανική προφορά, αντί της καστελλιάνικης (Χενεραλιτάτ). Η ίδια επιλογή ακολουθήθηκε και για τις αποδόσεις στα ελληνικά καταλανικών ονομάτων και πόλεων.

και της FAI, όπως η Φεντερίκα Μοντσένι (Federica Montseny i Mañé, 1905-1994) και ο Γκαρθία Ολιβέρ (Juan García Oliver, 1901-1980) υποστήριξαν μεταπολεμικά ότι, από τη στιγμή που οι αναρχικοί δεν επρόκειτο να αναλάβουν την εξουσία για λόγους αρχών, η συνεργασία με το Λαϊκό Μέτωπο αποτελούσε μονόδρομο, αφού σε διαφορετική περίπτωση θα επικρατούσαν άνετα οι Εθνικιστές και θα επέβαλλαν μία φασιστική δικτατορία που θα εξουδετέρωνε τη δύναμη των εργατικών συνδικάτων. Η ίδια η ιστορία επαλήθευσε με τον πλέον δραματικό τρόπο το σκεπτικό αυτό. Ένα ακόμα επιχείρημα της ηγεσίας της CNT-FAI ήταν ότι η συμμετοχή της στην κυβέρνηση μπορούσε να νομιμοποιήσει τις επαναστατικές αλλαγές των πρώτων μηνών και να προστατεύσει τα συμφέροντα των εργατών, κάτι που αποδείχτηκε φρούδα ελπίδα. Είναι αλήθεια ότι τον Σεπτέμβριο του 1936 η εθνική ολομέλεια των περιφερειακών επιτροπών της CNT πρότεινε την αντικατάσταση της κυβέρνησης Λαϊκού Μετώπου από ένα Εθνικό Συμβούλιο Άμυνας στο οποίο θα κυριαρχούσαν τα συνδικάτα και το οποίο θα αποτελούσε μια μορφή επαναστατικής κυβέρνησης, θα είχε δηλαδή την εξουσία να δημιουργήσει ενιαία στρατιωτική πολιτοφυλακή με υποχρεωτική στράτευση προκειμένου να κερδίσει τον πόλεμο. Αλλά η πρόταση αυτή δεν υποστηρίχτηκε επαρκώς ούτε από τους ίδιους τους αναρχοσυνδικαλιστές, οι οποίοι δύο μήνες αργότερα αποφάσισαν να συμμετάσχουν επισήμως στην κυβέρνηση των Δημοκρατικών. Η ιδέα μίας εναλλακτικής συγκεντρωτικής δομής που θα βασιζόταν σε επιτροπές από τα κάτω και στην άμεση δημοκρατία, δηλαδή στη συνεργασία της CNT με την αριστερή τάση της UGT και το Εργατικό Κόμμα Μαρξιστικής Ενότητας (Partido Obrero de Unificación Marxista, POUM) εκφράζεται μέχρι και τις μέρες μας, συχνά από φιλοτροτσκιστές διανοητές που ασκούν κριτική στους αναρχοσυνδικαλιστές για την έλλειψη σοβαρής ταξικής ανάλυσης ή πολιτικής στρατηγικής. Άλλοι πάλι προσπάθησαν να ερμηνεύσουν τη στάση της CNT στον Εμφύλιο με βάση τις δύο ανταγωνιστικές τάσεις στο εσωτερικό της οργάνωσης: των υποστηρικτών της FAI και οπαδών της άμεσης δράσης, και των «πραγματιστών» της CNT που τάσσονταν υπέρ της συμμαχίας ή ακόμα και της συμμετοχής στις εκλογές και στην κυβέρνηση.

Οι παραπάνω ενστάσεις φαίνονται βέβαια εύλογες, αλλά δεν ανταποκρίνονται στην πραγματικότητα της δεδομένης στιγμής. Πράγματι, η CNT δεν επιχείρησε να επιβάλει κάποιο συγκεντρωτικό επαναστατικό σχέδιο, δείχνοντας, θα μπορούσαμε να πούμε, εμπιστοσύνη στην επαναστατική δημιουργικότητα της εργατικής τάξης (βρισκόταν άλλωστε επί μία 5ετία σε διαδικασία «επαναστατικής προετοιμασίας»). Το POUM από τη μεριά του αμφιταλαντευόταν επίσης ανάμεσα στη συνεργασία με το Λαϊκό Μέτωπο (το οποίο άλλωστε στήριζε) και στην ενίσχυση του ρόλου των συνδικάτων (στα οποία η επιρροή του ήταν περιορισμένη), τουλάχιστον μέχρι τη στιγμή που έγινε φανερό ότι οι πράκτορες του Στάλιν είχαν αποφασίσει να το διαλύσουν. Η παλιά διάσταση ανάμεσα στην επαναστατική και στην πραγματιστική τάση της CNT είχε επίσης ξεπεραστεί την εποχή εκείνη – αρκεί να σκεφτούμε ότι εξέχοντα στελέχη της FAI, όπως ο Ντουρούτι (José Buenaventura Durruti Dumange, 1896-1936) και ο Γκαρθία Ολιβέρ[4] ήταν από τους πιο ένθερμους υποστηρικτές της συμμαχίας με τη Δημοκρατία.

Θα πρέπει επίσης να θυμόμαστε πάντα ότι η CNT κάθε άλλο παρά κυριαρχούσε στο αντιφασιστικό στρατόπεδο, όχι μονάχα σε πολιτικό επίπεδο αλλά και σε επίπεδο κοινωνικής επιρροής των απόψεών της: Ακόμα και στην Καταλωνία η δύναμή της βρισκόταν κυρίως στη Βαρκελώνη, αλλά όχι και στην ύπαιθρο όπου οι μικροϊδιοκτήτες ή ενοικιαστές γης συντάσσονταν παραδοσιακά με την καταλανική κεντροαριστερά. Σε άλλες περιοχές, όπως η Μαδρίτη, η Χώρα των Βάσκων ή η Εξτρεμαδούρα, η ισχύς της ήταν περιορισμένη και η συνεργασία με την UGT και την κυβέρνηση Λαϊκού Μετώπου ήταν απαραίτητη προκειμένου να σταθεροποιήσει τη θέση της και να κερδίσει μεγαλύτερη απήχηση. Επομένως, η ταυτόχρονη σύγκρουση με τους Εθνικιστές και τους Δημοκρατικούς ήταν ανέφικτη και ανεπιθύμητη,

4. Ο ίδιος ο Ολιβέρ, στα απομνημονεύματά του (*El eco de los pasos*, Παρίσι 1978), λέει ότι στην πρώτη ολομέλεια της CNT της Καταλωνίας μετά το φρανκικό πραξικόπημα (στις 23 Ιουλίου 1936), είχε προτείνει το περίφημο "ir a por todo" («πάμε για όλα», δηλαδή την άμεση ανακήρυξη του Ελευθεριακού Κομμουνισμού), αλλά η πρότασή του δεν υιοθετήθηκε, και αντίθετα προκρίθηκε η στάση της συνεργασίας στον πόλεμο ενάντια στους φασίστες παράλληλα με την κατοχύρωση και το βάθεμα των επαναστατικών κατακτήσεων και διαδικασιών.

τόσο σε επίπεδο ηγεσίας όσο και βάσης. Αντίθετα, αυτό που απασχολούσε πρωτίστως εκείνη τη στιγμή τους περισσότερους αναρχικούς ήταν ο κίνδυνος του φασισμού, ενώ, από την άλλη, ο ενθουσιασμός των πρώτων ημερών έκανε πολλούς να πιστεύουν στην ενότητα του αντιφασιστικού αγώνα και της επανάστασης. Αν μάλιστα λάβουμε υπόψη μας και το εχθρικό ή αδιάφορο προς επαναστατικές λύσεις διεθνές ή ευρωπαϊκό περιβάλλον, η αποστασιοποίηση της CNT από το στρατόπεδο των Δημοκρατικών δεν είχε καμία τύχη. Σε κάθε περίπτωση, η άρνησή της να αναλάβει τον έλεγχο της Καταλωνίας το καλοκαίρι του 1936 δεν επηρέασε ιδιαίτερα την τελική έκβαση του πολέμου. Αυτή κρίθηκε από τους παράγοντες που προαναφέρθηκαν και, κυρίως, από την παράτασή του, η οποία ευνοούσε το στρατόπεδο που είχε περισσότερο ενιαίους στόχους, περισσότερους πόρους και μεγαλύτερη στρατιωτική βοήθεια από το εξωτερικό.[5]

Αδιαμφισβήτητα, η στάση της CNT-FAI υπήρξε αποφασιστικής σημασίας για την μετέπειτα εξέλιξη των συσχετισμών εντός του στρατοπέδου των Δημοκρατικών και για την πορεία της κοινωνικής επανάστασης. Η συμμετοχή του αναρχοσυνδικαλιστικού κινήματος στην κυβέρνηση το οδήγησε πολύ γρήγορα σε αλλεπάλληλους συμβιβασμούς, αποδυναμώνοντας σταθερά την επιρροή του και, αντίστοιχα, ενισχύοντας τη δύναμη της κεντρικής και της καταλανικής κυβέρνησης και γενικότερα των αντεπαναστατικών δυνάμεων. Ακόμα περισσότερο, η συμμετοχή της CNT τόσο στην Ζενεραλιτάτ όσο και στην κεντρική κυβέρνηση όχι μονάχα υπονόμευσε την ανεξαρτησία της, αλλά επιπλέον οδήγησε στη δημιουργία μίας νέας ελίτ συνδικαλιστών, η οποία κάλυψε τα κενά του κρατικού μηχανισμού στη διοίκηση, την οικονομία και το στρατό ακολουθώντας διαχειριστική παρά επαναστατική λογική.[6]

Η κρίση του Μαΐου του 1937 στη Βαρκελώνη, που κατέληξε στην επικράτηση των κυβερνητικών αρχών και των σταλινικών και, αντίστοιχα, στη μείωση της επιρροής της CNT και στη διάλυση του

5. Για τη σχετική συζήτηση, βλ. ενδεικτικά, Richards 1972: 63-88, 192-201, Leval 1975: 321-6, Morrow 1974: 241 κ.εξ., Brenan 1980: 319-21, Dolgoff 1982: 114-20, Fraser 1986: 180-1, Souchy 1991: 13-4, και Durgan 2011: 169.

6. Peirats 1978: 249-69.

POUM, έβαλε τέρμα στις ελπίδες για κοινωνική επανάσταση. Στο εξής η πολιτική των Δημοκρατικών θα χαρακτηριζόταν από έναν ολοένα και αυξανόμενο συγκεντρωτισμό και θα οδηγούσε σταδιακά στην ανάκληση πολλών από τις επαναστατικές αλλαγές που είχαν συντελεστεί στην προηγούμενη περίοδο. Η κολεκτιβοποίηση υποχώρησε και τέθηκε υπό τον άμεσο ή έμμεσο έλεγχο των κυβερνητικών αρχών, πολλές από τις κολεκτιβοποιημένες επιχειρήσεις επιστράφηκαν στους ιδιοκτήτες τους ή κρατικοποιήθηκαν, ενώ οι πολιτοφυλακές αντικαταστάθηκαν ή ενσωματώθηκαν στον νέο Λαϊκό Δημοκρατικό Στρατό (Ejército Popular Republicano, EPR) που βρισκόταν υπό την επιρροή του PCE και της Μόσχας. Αλλά ούτε αυτές οι ανατροπές έσωσαν τελικά την Ισπανική Δημοκρατία από την κατάρρευση και την ολοκληρωτική ήττα, η οποία επήλθε οριστικά στις αρχές του 1939.

Η εξέλιξη της κολεκτιβοποίησης

Αν και οι απαλλοτριώσεις γης είχαν αρχίσει ατύπως πριν ακόμα από το πραξικόπημα της 17ης Ιουλίου, στο αμέσως επόμενο διάστημα απέκτησαν χαρακτήρα μαζικής κοινωνικής επανάστασης. Ωστόσο, η επικράτηση του στρατού του Φράνκο στις πιο παραγωγικές περιοχές της χώρας (ιδιαίτερα στους τομείς των σιτηρών και της κτηνοτροφίας) δημιούργησε πολύ σύντομα ένα ανυπέρβλητο πρόβλημα έλλειψης τροφίμων στη ζώνη των Δημοκρατικών, ιδιαίτερα μάλιστα στα μεγάλα αστικά κέντρα που παρέμεναν στα χέρια τους. Οι Δημοκρατικοί βέβαια ήλεγχαν το μεγαλύτερο μέρος της βιομηχανίας της χώρας, αλλά δεν διέθεταν τις απαραίτητες πρώτες ύλες, ενώ έχασαν και το μεγαλύτερο κομμάτι της εσωτερικής αγοράς, που τέθηκε υπό τον έλεγχο των Εθνικιστών.

Από την άλλη πλευρά, διατηρώντας τον έλεγχο του κρατικού χρυσού και των μεγαλύτερων τραπεζών, είχαν περισσότερες δυνατότητες για πιστώσεις και δάνεια. Οι ξένοι επενδυτές όμως υποστήριξαν, όπως ήταν λογικό, τους Εθνικιστές και σαμποτάρισαν τις προσπάθειες των Δημοκρατικών να βρουν βοήθεια από το εξωτερικό, στρέφοντάς τους

έτσι αναγκαστικά στην ΕΣΣΔ, ενώ, ταυτόχρονα, ο έλεγχος των πιστώσεων από την κεντρική εξουσία έδινε σε αυτήν τη δυνατότητα να παρεμβαίνει στη λειτουργία των κολεκτιβοποιημένων γαιών και επιχειρήσεων.[7]

Μέσα σε αυτές τις συνθήκες πραγματοποιήθηκε η κολεκτιβοποίηση στην ύπαιθρο και στις πόλεις της ζώνης των Δημοκρατικών. Σε αντίθεση με ό,τι είχε συμβεί στη Σοβιετική Ένωση, δεν υπήρξε κανένα κοινό πρότυπο για την κολεκτιβοποίηση, ούτε κάποια επαναστατική δύναμη πρόθυμη να επιβάλει τη γενικευμένη κολεκτιβοποίηση με τη βία. Συνδικαλιστικές επιτροπές ή ακόμα και αυθόρμητες πρωτοβουλίες εργαζομένων άρχισαν να καταλαμβάνουν επιχειρήσεις και κτήματα που ανήκαν σε ιδιοκτήτες φιλικά προσκείμενους στους πραξικοπηματίες, οι οποίοι κατά κανόνα είχαν εγκαταλείψει τις περιουσίες τους μόλις έγινε φανερό ότι η περιοχή τους δεν θα περνούσε στον έλεγχο των στρατιωτικών.[8]

Το κύμα των κολεκτιβοποιήσεων στηρίχτηκε στην ισχυρή προκαπιταλιστική παράδοση κολεκτιβισμού που υπήρχε ακόμα στην Ισπανία την εποχή του Μεσοπολέμου. Σε αντίθεση με την κλασική μαρξιστική ανάλυση που θεωρεί αναχρονιστική και «ιστορικά αντιδραστική» την παράδοση αυτή, υποστηρίζοντας την αποσύνθεση της τοπικής οικονομίας της υπαίθρου και την προλεταριοποίηση των αγροτών ως απαραίτητο βήμα για τη μετάβαση στον κομμουνισμό, οι ισπανοί αναρχικοί την αξιοποίησαν προς όφελος της αυτοδιεύθυνσης και της αλληλεγγύης. Οι χωρικοί της Αραγωνίας, για παράδειγμα, δεν βίωσαν αναγκαστικά μία ρήξη με το παρελθόν με την κατάργηση της μισθωτής εργασίας, επειδή και με τις παλιότερες συνθήκες εργασίας δεν έβλεπαν συχνά χρήματα στο σπίτι τους, αλλά πληρώνονταν συνήθως σε είδος.[9] Αλλά και οι εργαζόμενοι στη Βαρκελώνη ή σε άλλα αστικά κέντρα της Ισπανίας δεν είχαν αποκοπεί πλήρως από τις προκαπιταλιστικές σχέσεις των αγροτών και των χειροτεχνών, διατηρώντας στη μνήμη τους μια ζωντανή προκαπιταλιστική κουλτούρα, διακριτή από τις συνήθειες και τις συνθήκες ζωής των προλετάριων

7. Brenan 1980: 319-21, και Seidman 2002: 45-6.
8. Souchy 1991: 59-60, 81-3, και Garrido González 2006.
9. Fraser 1986: 355.

στις προηγμένες βιομηχανικές κοινωνίες της Ευρώπης. Όπως λέει ο Μπούκτσιν (Murray Bookchin, 1921-2006),

> τα πεπρωμένα του ισπανικού αναρχισμού εξαρτιόταν από την ικανότητά του να οργανώσει αντιεξουσιαστικές μορφές οργάνωσης που θα αποτελούσαν σύνθεση των προκαπιταλιστικών κολεκτιβιστικών παραδόσεων του χωριού, της βιομηχανικής οικονομίας και της αστικοποιημένης κοινωνίας.[10]

Η σύνθεση αυτή επιχειρήθηκε βέβαια κατεξοχήν στη Βαρκελώνη, όπου το αναρχοσυνδικαλιστικό κίνημα ήταν κυρίαρχο στο αντιφασιστικό στρατόπεδο, τουλάχιστον κατά τον πρώτο χρόνο του Εμφυλίου. Το μεγαλύτερο μέρος της βιομηχανίας και ένα σημαντικό μέρος των υπηρεσιών της πόλης τέθηκε αμέσως υπό τον έλεγχο των συνδικάτων, πρωτίστως της CNT και δευτερευόντως της UGT και του POUM. Ένας ανεξάρτητος αριστερός παρατηρητής, ο Φραντς Μπόρκεναου (Franz Borkenau, 1900-1957), περιέγραψε τις εντυπώσεις του από το πρώτο κύμα της κολεκτιβοποίησης στη Βαρκελώνη:

> Το ποσοστό των απαλλοτριώσεων των πρώτων ημερών μετά τη 19η Ιουλίου είναι σχεδόν απίστευτο. Τα μεγαλύτερα ξενοδοχεία, με μία ή δύο εξαιρέσεις, δημεύθηκαν όλα από τις οργανώσεις της εργατικής τάξης (και δεν πυρπολήθηκαν, όπως γράφτηκε σε πολλές εφημερίδες). Το ίδιο συνέβη και με τα μεγάλα μαγαζιά… Μας είπαν ότι στην πράξη όλοι οι εργοστασιάρχες είτε είχαν φύγει είτε είχαν σκοτωθεί και ότι τα εργοστάσια είχαν αναλάβει οι εργάτες. Παντού μεγάλες αφίσες στις προσόψεις εντυπωσιακών κτιρίων διακηρύσσουν το γεγονός της απαλλοτρίωσης, εξηγώντας είτε ότι η διαχείριση βρίσκεται πλέον στα χέρια της CNT είτε ότι κάποια συγκεκριμένη οργάνωση έχει απαλλοτριώσει το συγκεκριμένο κτίριο… Από πολλές απόψεις, ωστόσο, η ζωή είναι πολύ λιγότερο διαταραγμένη απ᾽ όσο περίμενα μετά τις αναφορές των ξένων εφημερίδων. Τα τραμ και τα λεωφορεία κινούνται κανονικά, το νερό και το ηλεκτρικό δουλεύουν… Όλες οι εκκλησίες έχουν καεί, με την εξαίρεση του καθεδρικού με τους ανεκτίμητους

10. Dolgoff 1982: 24.

> καλλιτεχνικούς θησαυρούς του που η Ζενεραλιτάτ κατάφερε να διασώσει… Αλλά εκτός από τις εκκλησίες και ένα κοσμικό κτίριο δεν έχει υπάρξει άλλος εμπρησμός.[11]

Αντίστοιχες κινήσεις έγιναν και σε άλλες πόλεις της ζώνης των Δημοκρατικών, αν και σε μικρότερο βαθμό, γιατί εκεί η CNT δεν ήταν τόσο ισχυρή όσο στη Βαρκελώνη. Σε πόλεις όπως η Μαδρίτη ή η Βαλένθια, τα απαλλοτριωμένα εργοστάσια ιδιοκτητών που είχαν φύγει πέρασαν συνήθως στον έλεγχο του κράτους, ή υιοθετήθηκαν μικτά συστήματα εργατικής αυτοδιαχείρισης με κρατική εποπτεία.[12]

Στην ύπαιθρο τα πράγματα εξελίχτηκαν διαφορετικά. Εκεί η κολεκτιβοποίηση ξεκίνησε είτε με πρωτοβουλία τοπικών στελεχών της CNT και της UGT είτε με παρέμβαση των πολιτοφυλακών της CNT και του POUM (που το καλοκαίρι του 1936 προέλασαν στην Αραγωνία με σκοπό την κατάληψη της Σαραγόσα, κάτι που τελικά δεν κατάφεραν). Στην Καταλωνία η CNT έπρεπε να ανταγωνιστεί τα αγροτικά συνδικάτα που συνδέονταν με τα τοπικά κεντροαριστερά κόμματα, και που υποστήριζαν τη δημιουργία συνεταιρισμών. Αντίθετα, στην Αραγωνία το κενό πολιτικής εξουσίας (οι τρεις μεγαλύτερες πόλεις της επαρχίας βρίσκονταν στα χέρια των Εθνικιστών) καλύφθηκε με τη σύσταση του Αντιφασιστικού Συμβουλίου που βρισκόταν υπό τον απόλυτο έλεγχο της CNT. Στόχος του ήταν να ενθαρρύνει περαιτέρω την κολεκτιβοποίηση «ως μέρος της πολεμικής προσπάθειας», αλλά και να δημιουργήσει ένα πρότυπο για το μέλλον, για το πώς θα ήταν η ελευθεριακή κοινωνία. Επιπλέον, εξέφραζε την τοπική επιθυμία για αυτονομία από τις καταλανικές ελίτ (αλλά και τη συνδικαλιστική ηγεσία της Βαρκελώνης) που αντιμετώπιζαν την Αραγωνία ως αποικία τους, επιδεικνύοντας συγκεντρωτική συμπεριφορά.[13] Οι αναρχικοί πολιτοφύλακες έπαιξαν καταλυτικό ρόλο στη συγκρότηση των αραγωνέζικων αγροτικών κολεκτίβων, είτε ενισχύοντας τις τοπικές πρωτοβουλίες στελεχών της CNT είτε επιβάλλοντας την κολεκτιβοποίηση με το ζόρι.[14] Στη Χώρα των Βάσκων η τοπική κυβέρνηση απέτρεψε

11. Borkenau 1988: 71.
12. Borkenau 1988: 124, και Garrido González 2006.
13. Fraser 1986: 348-51, και Richards 1990: 169.
14. Fraser 1986: 348-50, και Seidman 2002: 69-71.

τις κολεκτιβοποιήσεις, αλλά δημιουργήθηκαν συνεταιρισμοί κυρίως υπό την επιρροή της UGT. Αγροτικές κολεκτίβες σχηματίστηκαν επίσης στις περιοχές της Βαλένθια, στη Μούρθια, στην Καστίλια-Λα Μάντσα, στην Εξτρεμαδούρα και στην Ανδαλουσία, συνήθως με πρωτοβουλία τοπικών στελεχών της CNT και της UGT.[15]

Η κυβέρνηση των Δημοκρατικών νομιμοποίησε με διατάγματα τις αυθόρμητες απαλλοτριώσεις και κολεκτιβοποιήσεις γαιών και επιχειρήσεων, αναγνωρίζοντας τα τετελεσμένα γεγονότα και επιδιώκοντας να ελέγξει τις κολεκτίβες και να περιορίσει την επέκτασή τους. Επιπλέον, η κολεκτιβοποίηση στη γεωργία σήμαινε συνήθως τη συνένωση μικρών ανεξάρτητων γαιών, κάτι που έδινε την ευκαιρία για πιο αποτελεσματική διαχείριση, εκμηχάνιση και συνολικά αύξηση της παραγωγής, όρους απαραίτητους για τη συνέχιση του πολέμου. Έτσι, μέχρι να ενισχύσει τη θέση της, η πολιτική εξουσία ανέχτηκε τις αγροτικές κολεκτίβες και προσπάθησε να τις κηδεμονεύσει προσανατολιζόμενη στη συνεταιριστική οικονομία. Στη βιομηχανία, τόσο η κυβέρνηση της Μαδρίτης όσο και η Ζενεραλιτάτ, έδειξαν μεγαλύτερη αποφασιστικότητα να ελέγξουν τα μέσα παραγωγής, προτάσσοντας άλλοτε την εθνικοποίηση και άλλοτε την κρατική συμμετοχή στις κολεκτιβοποιημένες επιχειρήσεις. Μετά τον Μάιο του 1937 και την αποδυνάμωση της CNT, οι επιθέσεις εναντίον των κολεκτίβων εντάθηκαν: αγροτικές κολεκτίβες διαλύθηκαν με την επέμβαση τμημάτων του Δημοκρατικού Στρατού (EPR) που ελέγχονταν από το Κομμουνιστικό Κόμμα, ενώ αρκετά εργοστάσια και υπηρεσίες επιστράφηκαν στους ιδιοκτήτες τους ή τέθηκαν υπό κρατικό έλεγχο. Οι ενέργειες αυτές δεν έπληξαν τελικά μονάχα τις ίδιες τις κολεκτίβες, αλλά απορρύθμισαν συνολικά την αγροτική και βιομηχανική παραγωγή, επιτείνοντας το πρόβλημα της έλλειψης αγαθών και εντείνοντας την κοινωνική δυσαρέσκεια. Στα τέλη του 1938 η Δημοκρατία δεν αντιμετώπιζε μονάχα την κατάρρευση στο πολεμικό μέτωπο αλλά και στα μετόπισθεν, όπου η κοινωνική επανάσταση έδωσε τη θέση της στον καιροσκοπισμό, τον κυνισμό και τον αγώνα για την προσωπική επιβίωση.[16]

---

15. Brenan 1980: 319-20, και Dolgoff 1982: 206-46.

16. Richards 1972: 107-9, Alexander 1999: 318-20, 372-3, και Seidman 2002: 12-3.

Κρίσιμα προβλήματα της κολεκτιβοποίησης

Όπως είδαμε παραπάνω, οι πολιτικές εξελίξεις επέδρασαν καθοριστικά στην πορεία της κολεκτιβοποίησης, αλλά και, αντίστροφα, η οικονομική οργάνωση στα μετόπισθεν των Δημοκρατικών και οι κοινωνικές σχέσεις που αυτή δημιούργησε επηρέασαν σαφώς την εξέλιξη του Εμφυλίου και της κοινωνικής επανάστασης. Μολονότι πρόκειται για δύο πεδία που είναι δύσκολο να αντιμετωπιστούν ξεχωριστά, θα επιχειρήσουμε στη συνέχεια να επικεντρωθούμε σε ορισμένα κρίσιμα προβλήματα της κολεκτιβοποιημένης οικονομίας που έπαιξαν αποφασιστικό ρόλο στις επιτυχίες και τις αποτυχίες της και που, κατά τη γνώμη μας, έχουν διαχρονική σημασία.

Α. Οι διαφορετικές εκδοχές οικονομικής οργάνωσης

Είπαμε ήδη ότι δεν υπήρχε κάποιο ενιαίο σχέδιο ή πρότυπο για την οργάνωση της οικονομίας στην περίοδο που εξετάζουμε. Αυτό ήταν αναπόφευκτο λόγω των διαφορετικών πολιτικών και κοινωνικών συσχετισμών που υπήρχαν ανά περιοχή και ανά παραγωγικό τομέα. Λειτούργησε επίσης θετικά, στο βαθμό που πρωτοβουλίες τοπικών κοινοτήτων, συνδικάτων και αυτοοργανωμένων εργαζομένων επέλεξαν οι ίδιες τη μορφή οικονομικής οργάνωσης που θεωρούσαν περισσότερο δίκαιη ή εφικτή. Υιοθετήθηκαν λοιπόν διαφορετικά σχήματα: κοινωνικοποίηση (συνένωση βιομηχανιών και υπηρεσιών ίδιων παραγωγικών τομέων, με τα συνδικάτα να διαχειρίζονται αλλά να μην είναι ιδιοκτήτες των επιχειρήσεων), κολεκτιβοποίηση (αυτοδιαχείριση από τους εργάτες), συνεταιρισμοί (συνεργασία κτημάτων ή επιχειρήσεων με μοίρασμα των κερδών στους ιδιοκτήτες ή μετόχους τους), κρατικοποίηση, εργατικός έλεγχος σε ιδιωτικές επιχειρήσεις. Η ίδια η CNT ήταν διχασμένη ανάμεσα στην πλήρη κοινωνικοποίηση και στη διατήρηση της ανεξαρτησίας των κολεκτίβων. Η UGT, αντίθετα, πρότεινε τη συνεταιριστική οργάνωση των μεγάλων επιχειρήσεων και την προστασία των ιδιωτικών μικρομεσαίων επιχειρήσεων.[17] Αν και στη Βαρκελώνη κολεκτιβοποιήθηκε με τον έναν ή τον άλλο τρόπο

17. Fraser 1986: 211-2.

το 80% του δευτερογενή και του τριτογενή τομέα, η CNT διαπίστωσε σύντομα ότι οι εργάτες αντιμετώπιζαν την κολεκτίβα ως περιουσία τους, ανταγωνίζονταν με άλλες κολεκτίβες και προτιμούσαν να μοιράζονται τα κέρδη, αντί να τα δίνουν στο Οικονομικό Συμβούλιο της Καταλωνίας ή στα συνδικάτα τους – φαινόμενο που ο Γκαστόν Λεβάλ (Gaston Leval, 1895-1978) περιέγραψε ως «εργατικό νεοκαπιταλισμό».[18] Η κοινωνικοποίηση υπήρξε αρχικά επιτυχής, αλλά δεν ολοκληρώθηκε, είτε λόγω αντιδράσεων των εργαζομένων ή άλλων συνδικάτων και πολιτικών κομμάτων είτε εξαιτίας των κυβερνητικών παρεμβάσεων, και δεν ξεπέρασε συνήθως το επίπεδο ενός μεμονωμένου βιομηχανικού κλάδου ή μιας ορισμένης αγροτικής περιοχής. Ο ανταγωνισμός ανάμεσα στις κολεκτίβες, η διατήρηση ελλειμματικών κολεκτιβοποιημένων επιχειρήσεων, η αποτυχία επαναστατικής ανακατανομής του εργατικού δυναμικού, από βιομηχανίες που πλήττονταν από την ανεργία σε εκείνες που απεγνωσμένα ζητούσαν εργατικά χέρια, αποτέλεσαν βασικά λειτουργικά προβλήματα του μικτού οικονομικού συστήματος που εφαρμόστηκε.[19]

Β. Παραγωγικότητα και αποδοτικότητα της κολεκτιβοποίησης

Για την παραγωγικότητα και την αποδοτικότητα της κολεκτιβοποίησης είναι δύσκολο να μιλήσουμε με ασφάλεια, λόγω της έλλειψης επαρκών στατιστικών στοιχείων. Επιπλέον, είναι αδύνατο να γίνουν γενικεύσεις για ένα τόσο πολύμορφο σύστημα. Για την Καταλωνία που υπάρχουν αρκετές πληροφορίες, γνωρίζουμε ότι η κολεκτιβοποιημένη βιομηχανία της υπέφερε από τις ελλείψεις σε πρώτες ύλες και ενέργεια, ξένο συνάλλαγμα και πιστώσεις. Τον πρώτο χρόνο του πολέμου οι ελλείψεις αυτές οδήγησαν στη συνολική πτώση της παραγωγής κατά 30%, ενώ η ανεργία αυξήθηκε κατά 25%, παρ' όλο που τον Σεπτέμβριο του 1936 κηρύχτηκε στρατιωτική επιστράτευση. Οι τιμές των βιομηχανικών προϊόντων αυξήθηκαν επίσης, επιβαρύνοντας δραματικά το κόστος ζωής. Στο διοικητικό επίπεδο η έλλειψη εμπειρίας και τεχνογνωσίας των εργατών που ανέλαβαν διαχειριστικές θέσεις

---

18. Leval 1975: 227.
19. Dolgoff 1982: 151-4, Fraser 1986: 231-2, και Durgan 2011: 168.

αντισταθμίστηκε εν μέρει από τον γενικό ενθουσιασμό.[20] Πιο σοβαρό αποδείχτηκε το ζήτημα της εργατικής πειθαρχίας: πολλοί ήταν οι εργάτες που δεν ταυτίστηκαν με τους επαναστατικούς στόχους των συνδικάτων ούτε θέλησαν να επιβεβαιώσουν τον ταξικό ρόλο που αυτά τους ανέθεσαν. Η χαμηλή παραγωγικότητα, οι συχνές απουσίες από την εργασία, ακόμα και τα σαμποτάζ, οδήγησαν στελέχη της CNT να ζητήσουν σύνδεση του μισθού με την αποδοτικότητα, και τη λήψη αυστηρών μέτρων πειθαρχίας. Όπως σημειώνει ο Σάιντμαν (Michael Seidman), δίνοντας έμφαση στον υποκειμενικό, έως και καθαρά συμφεροντολογικό, χαρακτήρα της ταξικής συνείδησης,

> Ενώ οι αγωνιστές ταύτιζαν την ταξική συνείδηση με τον έλεγχο και την ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων, τη δημιουργία μιας παραγωγικίστικης επανάστασης και την ολοκληρωτική προσπάθεια για να κερδηθεί ο πόλεμος, η έκφραση της ταξικής συνείδησης πολλών εργατών περιελάμβανε τη φυγή από το χώρο και το χρόνο εργασίας, όπως πολύ συχνά έκαναν και πριν την επανάσταση.[21]

Ωστόσο, οι καταλανικές κολεκτίβες συνέχισαν να λειτουργούν και να παράγουν καθ' όλη τη διάρκεια του πολέμου. Η κολεκτιβοποίηση σήμαινε μείωση δαπανών, λόγω της (σχετικής τουλάχιστον) εξίσωσης των μισθών, των καινοτομιών που εφαρμόστηκαν, της κατάργησης των μεσαζόντων. Οι κοινωνικοποιημένες επιχειρήσεις προχώρησαν στην αναδιοργάνωση και τυποποίηση της παραγωγής, στη συγκέντρωσή της σε μεγάλες και καλύτερα εξοπλισμένες εγκαταστάσεις, εισήγαγαν στατιστικές και λογιστικούς ελέγχους, με άλλα λόγια επιχείρησαν να εξορθολογίσουν συνολικά την οικονομία της περιοχής.[22]

Τα στατιστικά στοιχεία για την παραγωγή στις αγροτικές κολεκτίβες είναι επίσης περιορισμένα ή αποσπασματικά και δεν προσφέρουν μία πλήρη εικόνα της κατάστασης. Γνωρίζουμε ότι η αγροτική παραγωγή των Δημοκρατικών έπεσε, αλλά αυτό αφορά τα συνολικά

20. Castells Duran 2002: 134-5.
21. Seidman 2006: 39.
22. Brenan 1980: 319-21, και Castells Duran 2002: 135-7.

δεδομένα και όχι αποκλειστικά την κολεκτιβοποιημένη γεωργία. Το μεγαλύτερο άλλωστε μέρος της καλλιεργήσιμης γης στη ζώνη των Δημοκρατικών (απαλλοτριωμένης και μη) παρέμεινε στα χέρια ιδιωτών – σύμφωνα με τις σύγχρονες εκτιμήσεις κολεκτιβοποιήθηκε περίπου το 20%.[23] Η πτώση αφορούσε κυρίως τον νευραλγικό τομέα των δημητριακών, γεγονός που ισοδυναμούσε με μόνιμη έλλειψη ψωμιού έως το τέλος του πολέμου. Η παραγωγή άλλων προϊόντων έμεινε στάσιμη, ενώ σε λίγες περιπτώσεις σημειώθηκε αύξηση.[24] Οι περισσότερες πηγές πάντως αναγνωρίζουν ότι η κολεκτιβοποίηση στη γεωργία οδήγησε σε εντονότερη και αποδοτικότερη αγροτική παραγωγή, δίνοντας την ευκαιρία για καινοτομίες σε μεγάλη κλίμακα: την αυξανόμενη χρήση μηχανημάτων και ύδρευσης, τη μεγαλύτερη ποικιλία καλλιεργειών, την οργάνωση σύγχρονων μεθόδων εκτροφής ζώων, τις προσπάθειες εναρμόνισης παραγωγής και εμπορίου, την εκπαίδευση και κατάρτιση των αγροτών κ.ο.κ.[25] Μολονότι και στις αγροτικές κολεκτίβες τα συστήματα ποίκιλαν, από την απλή συνεργασία ανεξάρτητων γεωργών μέχρι τον πλήρη έλεγχο της παραγωγής από τις επιμέρους κοινότητες, όπου επικράτησαν οι απόψεις και τα στελέχη της CNT το πρότυπο που υιοθετήθηκε ήταν περισσότερο κοντά στις αρχές του ελευθεριακού κομμουνισμού από οποιονδήποτε άλλο παραγωγικό τομέα. Σε αντίθεση δηλαδή με την κολεκτιβοποίηση στα εργοστάσια, που στόχευε κυρίως στη διατήρηση ή αύξηση της παραγωγής και στη βελτίωση της ζωής των εργαζομένων, στην ύπαιθρο οι κολεκτιβιστές επιδίωκαν να δημιουργήσουν ένα σύστημα που θα ήλεγχε τόσο την παραγωγή όσο και την κατανάλωση, προκειμένου να εμποδίσουν τη συσσώρευση κεφαλαίου σε ιδιώτες, να εξασφαλίσουν την ισότητα μεταξύ των μελών και να εξυπηρετήσουν τις πολεμικές ανάγκες. Εκεί το δελτίο επιβλήθηκε πολύ νωρίτερα απ' ό,τι στις πόλεις, δημιουργήθηκαν τοπικά νομίσματα ή καταργήθηκε εντελώς το χρήμα. Ο έλεγχος από τα συμβούλια των κολεκτίβων μείωσε τον πληθωρισμό, την ιδιωτική κερδοσκοπία και απελευθέρω-

23. Seidman 2000: 210, και Garrido González 2006.

24. Garrido González 2006.

25. Jackson 1970: 4-11, Richards 1972: 100, Dolgoff 1982: 202, 248, Harrison 1985: 114, και Damier 2009: 167.

σε το πλεόνασμα της παραγωγής δίνοντας τη δυνατότητα για επενδύσεις σε παραγωγικές καινοτομίες, στην εκπαίδευση, την πρόνοια και την υγεία, τη συγκοινωνία και τις μεταφορές. Τα τοπικά προϊόντα διανέμονταν δωρεάν, ενώ τα άλλα αγοράζονταν με κουπόνια από την κοινοτική αποθήκη. Τα πλεονάζοντα αγαθά ανταλλάσσονταν με αναρχικές κωμοπόλεις και χωριά (π.χ. τα χωριά της Αραγωνίας αντάλλασσαν τα δημητριακά τους με το ρύζι της Ταραγκόνας), ενώ οι ανταλλαγές με τις κοινότητες εκτός κολεκτιβιστικού συστήματος γίνονταν με το εθνικό νόμισμα (την πεσέτα). Χάρη στη συνεργασία, η εργασία που αντιστοιχούσε σε κάθε αγρότη ήταν γενικά λιγότερη, δίνοντάς του τη δυνατότητα να συμμετέχει στις άλλες διαδικασίες της κολεκτίβας. Πολλές κολεκτίβες ήταν τόσο αποδοτικές ώστε να επεκτείνουν τις δραστηριότητές τους ιδρύοντας συμπληρωματικά εργοστάσια (π.χ. αρτοποιεία, ξυλουργεία, σιδηρουργεία) και υπηρεσίες (π.χ. εμπορίου, εκπαίδευσης, πρόνοιας και υγείας), ενώ, όπως συνέβη και με την κοινωνικοποίηση της βιομηχανίας, έτσι και στη γεωργία επιχειρήθηκε συντονισμός της παραγωγής και της διαχείρισης μέσω της ομοσπονδιακής οργάνωσης σε τοπικό, επαρχιακό, περιφερειακό και εθνικό επίπεδο – με ανάμικτα αποτελέσματα.[26]

Και στην περίπτωση των αγροτικών κολεκτίβων οι κρατικές παρεμβάσεις λειτούργησαν αρνητικά: Οι κατασχέσεις και οι λεηλασίες τροφίμων ή οι ένοπλες επιθέσεις από την πλευρά του EPR αλλά και πολιτοφυλακών έπληξαν την εμπιστοσύνη των αγροτών στη Δημοκρατία. Η επιβολή χαμηλών τιμών στα αγροτικά προϊόντα, προκειμένου να περιοριστεί η αύξηση του κόστους ζωής στις πόλεις, σε συνδυασμό με την κατακόρυφη άνοδο των τιμών των βιομηχανικών προϊόντων, προκάλεσε μεγάλη δυσαρέσκεια, ενίσχυσε τον τοπικισμό και έστρεψε τους αγρότες και τις κολεκτίβες τους στην πολιτική αυτάρκειας (συνεπώς και στη μείωση της παραγωγής) ή ακόμα και στη μαύρη αγορά.[27] Ο τοπικισμός και η σύγκρουση υπαίθρου - πόλης αποτελεί ένα παραγνωρισμένο, αλλά ιδιαίτερα κρίσιμο ζήτημα της ισπανικής επανάστασης και της έκβασης του πολέμου. Και εδώ βέβαια οι γενικεύσεις είναι άδικες: πράγματι, οι αναφορές των συν-

26. Richards 1972: 103-4, 355-7, Fraser 1986: 370-1, και Souchy 1991: 59-60.
27. Fraser 1986: 348, και Seidman 2000: 218-24.

δικαλιστικών στελεχών κάνουν λόγο συχνά για ατομισμό και «εγωισμό» σε τοπικό επίπεδο, για την απροθυμία των χωρικών να δώσουν στοιχεία για την παραγωγή τους ή για την εκ μέρους τους απόκρυψη αποθεμάτων και εισοδημάτων, για τη συνύπαρξη «πλούσιων» και «φτωχών» κολεκτίβων. Από την άλλη πλευρά, υπάρχουν αντίστοιχες αναφορές για το πνεύμα αλληλεγγύης που έδειξαν κολεκτίβες απέναντι σε άλλες περιοχές, για την περίθαλψη προσφύγων και για την εθελοντική παραχώρηση τροφίμων και άλλων εφοδίων στα αντιφασιστικά στρατεύματα.[28]

Γ. Αντιδράσεις στην κολεκτιβοποίηση

Δεν ήταν μονάχα τα πολιτικά κόμματα που αντιστάθηκαν και υπονόμευσαν την κολεκτιβοποίηση της οικονομίας κατά τη διάρκεια της ισπανικής επανάστασης, αλλά και ευρύτερες κοινωνικές ομάδες που εκφράζονταν μέσα από τα κόμματα. Η κολεκτιβοποίηση βασίστηκε στους προλετάριους εργάτες της γης, της βιομηχανίας και των υπηρεσιών, στη ραχοκοκαλιά δηλαδή της CNT-FAI, αλλά η αριθμητική τους υπεροχή και η κοινωνική τους επιρροή κάθε άλλο παρά δεδομένες θα πρέπει να θεωρούνται. Η βιομηχανική και εμπορική μικροαστική τάξη, οι κρατικοί λειτουργοί, οι τεχνικοί στα εργοστάσια, πολλοί υπάλληλοι γραφείων και μικροί και μεσαίοι ιδιοκτήτες γης παρέμειναν καχύποπτοι ή εναντιώθηκαν φανερά στην κοινωνικοποίηση και την κολεκτιβοποίηση των μέσων παραγωγής. Οι ίδιες κοινωνικές ομάδες εντάχθηκαν στην UGT, στο Ισπανικό Σοσιαλιστικό Εργατικό Κόμμα (Partido Socialista Obrero Español, PSOE), το PCE και το Ενωμένο Σοσιαλιστικό Κόμμα της Καταλωνίας (Partit Socialista Unificat de Catalunya, PSUC) και σε άλλα κόμματα και οργανώσεις των Δημοκρατικών, ενισχύοντας τη δύναμή τους εις βάρος της CNT-FAI. Οι μικρομεσαίοι επιχειρηματίες θρηνούσαν για την απώλεια της ανεξαρτησίας τους στο πλαίσιο της κοινωνικοποιημένης οικονομίας. Οι μικρομεσαίοι κτηματίες ήταν δυσαρεστημένοι όχι μονάχα επειδή έχασαν τη δυνατότητα να απασχολούν μισθωτούς εργάτες γης και λόγω της αδυναμίας τους να ανταγωνιστούν τις κολεκτίβες, αλλά

28. Dolgoff 1982: 191-2, 201, Fraser 1986: 370-1, και Seidman 2000: 216-7.

επίσης επειδή φοβούνταν την απώλεια των ιδιοκτησιών τους. Αν και οι περισσότερες πηγές συγκλίνουν στο ότι η κολεκτιβοποίηση στη γη ήταν κυρίως εθελοντική, υπήρξαν και οι περιπτώσεις βίαιης επιβολής της, ιδιαίτερα εκεί που οι αναρχικές πολιτοφυλακές είχαν το πάνω χέρι, όπως συνέβη στην Αραγωνία. Η βίαιη κολεκτιβοποίηση είχε αρνητικά αποτελέσματα στην ομαλή λειτουργία των αγροτικών κολεκτίβων, ενθάρρυνε τον ατομικισμό και τον τοπικισμό των αγροτών, δυσφήμισε τον αγώνα των αναρχικών και, αντιστρόφως, ενίσχυσε τα αντεπαναστατικά κόμματα των Δημοκρατικών.[29]

Δ. Ο ρόλος του συνδικαλισμού και η γέννηση μίας νέας γραφειοκρατικής ελίτ

Η παράταση του Εμφυλίου οδήγησε αναπόφευκτα στον πολιτικό και οικονομικό συγκεντρωτισμό και, αντιστρόφως, στην υποβάθμιση της εσωτερικής δημοκρατίας εντός των συνδικάτων και των πολιτικών κομμάτων του στρατοπέδου των Δημοκρατικών. Αρχικά τα απαλλοτριωμένα εργοστάσια και οι υπηρεσίες πέρασαν υπό τη διοίκηση εκλεγμένων από τους εργάτες επιτροπών τις οποίες συντόνιζαν (θεωρητικά τουλάχιστον) ανώτερες –διορισμένες συνήθως– επιτροπές της CNT ή της UGT, σύντομα όμως οι δεύτερες ανέλαβαν πρόσθετες αρμοδιότητες που αυξήθηκαν ακόμα περισσότερο με την είσοδο των αναρχοσυνδικαλιστικών στελεχών στη Ζενεραλιτάτ και στην κεντρική κυβέρνηση της Μαδρίτης. Οι εργάτες μπορούσαν βέβαια πάντοτε να εκφράζουν τις απόψεις και τις κριτικές τους στις γενικές συνελεύσεις των κολεκτίβων, ωστόσο η συνδικαλιστική ηγεσία είχε πάντα τον τελευταίο λόγο, με το επιχείρημα της κρισιμότητας της κατάστασης. Οι συνέπειες αυτών των εξελίξεων ήταν πολύ σοβαρές για την έκβαση της κολεκτιβοποίησης: Οι εργάτες αισθάνονταν ότι δεν συμμετείχαν στη λήψη αποφάσεων, η έλλειψη πληροφόρησης από την πλευρά του συνδικάτου δημιουργούσε δυσαρέσκεια, οι συνελεύσεις των εργατικών επιτροπών έγιναν αραιότερες, η προσωπική ταύτιση των εργαζομένων με το έργο και την παραγωγή των

29. Dolgoff 1982: 251-2, Fraser 1986: 371-3, Harrison 1985: 114, Bolloten 1991: 57-61, 74-7, Seidman 2000: 211-3, και Castells Duran 2002: 129-31.

κολεκτίβων υποχώρησε και μαζί με αυτήν και η εργατική πειθαρχία – όπως σχολιάσαμε παραπάνω.

Επιπλέον, οι ανάγκες διαχείρισης και συντονισμού δημιούργησαν μία κατηγορία στελεχών, σταδιακά διακριτή από τη μεγάλη μάζα των εργατών, τα οποία, μολονότι έπαιρναν συχνά (αν και όλο και σπανιότερα) τον ίδιο μισθό, απαλλάσσονταν από τις συνηθισμένες εργασίες. Η νέα αυτή ελίτ απαρτιζόταν από συνδικαλιστικά στελέχη που είχαν αναλάβει διάφορες θέσεις στην οικονομία, τη διοίκηση και το στρατό. Σύμφωνα με την άποψη του αναρχικού αγωνιστή και μετέπειτα ιστορικού και συγγραφέα Εδουάρδο Πονς Πράδες (Eduardo Pons Prades, 1920-2007), «το συνδικάτο έμοιαζε σαν μια μεγάλη εταιρεία, σαν ένα αμερικανικό ή γερμανικό τραστ».[30] Η ανάπτυξη της συνδικαλιστικής γραφειοκρατίας συνοδεύτηκε από την υποβάθμιση της εσωτερικής δημοκρατίας. Κατά τον Βέρνον Ρίτσαρντς (Vernon Richards, 1915-2001), μολονότι η CNT ήταν το μόνο συνδικάτο ή πολιτικό κόμμα στο στρατόπεδο των Δημοκρατικών που εξακολουθούσε να συγκαλεί ολομέλειες κατά τη διάρκεια του πολέμου, στην πραγματικότητα αυτές σπανίως αποφάσιζαν για τα φλέγοντα ζητήματα, επικυρώνοντας απλώς τις προειλημμένες αποφάσεις της ηγεσίας της CNT-FAI.[31] Ο Ντολγκόφ (Sam Dolgoff, 1902-1990) πάλι, αν και συμμερίζεται την άποψη ότι «ορισμένοι αναρχικοί προσβλήθηκαν και υπέκυψαν στο μικρόβιο της εξουσίας»,[32] απορρίπτει ως συκοφαντία την κατηγορία ότι ολόκληρη η CNT εκφυλίστηκε σε γραφειοκρατικό μηχανισμό, αντιπαραβάλλοντας τις αναφορές του Λεβάλ στις δημοκρατικές διαδικασίες που λάμβαναν χώρα σε κάθε συνδικάτο, κάθε κολεκτίβα και κάθε περιφερειακή οργάνωση. Η αλήθεια πιθανότατα βρίσκεται κάπου στη μέση: Οι αναρχοσυνδικαλιστές διατήρησαν εν μέρει τις ελευθεριακές τους διαδικασίες, όπως δείχνουν και οι πληροφορίες για τις αντιπαραθέσεις ή ακόμα και συγκρούσεις στο εσωτερικό του κινήματος, ωστόσο η συνέχιση του πολέμου και η συνεργασία με τις άλλες πολιτικές δυνάμεις των Δημοκρατικών ανα-

30. Βλ. Fraser 1986: 222-3, και 366-7. Πρβλ. την εισαγωγή του Μπούκτσιν στο Dolgoff 1982: 44-5, Castells Duran 2002: 137, και Durgan 2011: 168.

31. Richards 1972: 81-8.

32. Η φράση ανήκει στον Λεβάλ, βλ. Dolgoff 1982: 118.

πόφευκτα αύξησε τον συγκεντρωτισμό, έκανε επιτακτική την άμεση λήψη αποφάσεων από την ηγεσία και ευνόησε το σχηματισμό μίας ελίτ στελεχών, λίγο-πολύ ανεξέλεγκτης από τις εργατικές συνελεύσεις. Ταυτόχρονα, θα πρέπει να λάβουμε υπόψη μας το γεγονός ότι πολλά στελέχη του κινήματος, που ενδεχομένως θα κρατούσαν μία περισσότερο κριτική στάση ή θα διατηρούσαν την ισορροπία ανάμεσα στις διαφορετικές τάσεις εντός του συνδικάτου, είτε είχαν ήδη σκοτωθεί είτε ήταν απασχολημένα στον πόλεμο ή στην παραγωγή και δεν είχαν τη δυνατότητα να παρεμβαίνουν στις διαδικασίες. Από την άλλη πλευρά, νέα και παλιά μέλη της CNT, που δρούσαν περισσότερο καιροσκοπικά ή αντίθετα με τις παραδοσιακές θέσεις της οργάνωσης, είχαν τη δυνατότητα να αξιοποιήσουν τις περιστάσεις για να αναρριχηθούν στην πολιτική και κοινωνική ιεραρχία.

Η ισπανική εμπειρία έδειξε και τα όρια του συνδικαλισμού, ακόμα και του αναρχοσυνδικαλισμού. Τα εργατικά συνδικάτα δεν είναι από τη φύση τους επαναστατικά, ούτε είναι απαλλαγμένα από τα «βαρίδια» της κοινωνίας εντός της οποίας αναπτύσσονται.[33] Στη ριζοσπαστικότερή τους εκδοχή απαιτούν τον έλεγχο των μέσων παραγωγής από τους εργάτες, αλλά, όπως φάνηκε στην περίπτωση της Ισπανίας, αυτό δεν είναι συνήθως αρκετό: Η κολεκτιβοποίηση ήταν πράγματι ένα πρωτοφανές πρόγραμμα οικονομικού και κοινωνικού μετασχηματισμού, γεγονός το οποίο, ωστόσο, δεν απέτρεψε τις παρεκκλίσεις σε μορφές «εργατικού καπιταλισμού» ή «τοπικιστικής αυτάρκειας». Επιπλέον, η κολεκτιβοποίηση ή ακόμα και η κοινωνικοποίηση της παραγωγής, ιδιαίτερα στις πόλεις, ταυτίστηκε με τον έλεγχό της από τα συνδικάτα παρά από την τοπική κοινωνία. Αυτά ήταν οι νέοι φορείς εξουσίας, μέχρι το κράτος να ανακτήσει τις δυνάμεις του. Στο πλαίσιο αυτό η CNT, υπό την πίεση βέβαια των πολιτικών και κοινωνικών συσχετισμών, αντί να μεταφέρει αυτήν την εξουσία στη βάση της κοινωνίας, τη συγκέντρωσε στα χέρια της ηγεσίας της. Οι εκκλήσεις της για πειθαρχία και σκληρή δουλειά βασίζονταν (πέραν της φασιστικής απειλής) στην κουλτούρα της «λατρείας» της οργάνωσης και της «τυφλής» πίστης στο συνδικάτο, η οποία χαρακτήριζε όλα τα

33. Richards 1972: 198, και εισαγωγή του Μπούκτσιν στο Dolgoff 1982:47-8.

σοσιαλιστικά και εργατικά κινήματα της εποχής – ιδιαίτερα τα πλέον συγκεντρωτικά. Ο παράγοντας αυτός πιθανότατα έπαιξε αποφασιστικό ρόλο στη στάση που κράτησε η βάση του ισπανικού αναρχικού κινήματος απέναντι στην ηγεσία του και στις αποφάσεις που αυτή έλαβε.

Ε. Κολεκτιβοποίηση και έμφυλες σχέσεις

Μία χαρακτηριστική πλευρά των ορίων της ισπανικής επανάστασης σε σχέση με την κοινωνική απελευθέρωση αποτελεί η θέση των γυναικών στην κολεκτιβοποιημένη οικονομία. Οι φωτογραφίες των μαχητριών των αναρχικών πολιτοφυλακών έγιναν πολύ γρήγορα διάσημες και αποτέλεσαν ένδειξη της γυναικείας χειραφέτησης στο στρατόπεδο των Δημοκρατικών. Η πραγματικότητα ωστόσο είναι πιο πολύπλοκη: Οι γυναίκες συμμετείχαν πράγματι στον ένοπλο αγώνα κατά τη διάρκεια του Εμφυλίου, αλλά ο ρόλος τους σύντομα υποβαθμίστηκε, μετά τις πιέσεις για τη στρατιωτικοποίηση και την επιβολή πειθαρχίας στις πολιτοφυλακές. Οι γυναίκες επίσης εντάχθηκαν μαζικά στους χώρους εργασίας, διεύρυναν τους επαγγελματικούς τους ορίζοντες, βελτίωσαν τους μισθούς και τις συνθήκες δουλειάς τους, και πολλές ανέλαβαν σημαντικές θέσεις στα συνδικάτα ή στον κρατικό μηχανισμό – το πλέον γνωστό παράδειγμα αποτελεί η Φεντερίκα Μοντσένι, μία από τις πρώτες γυναίκες στον κόσμο που ανέλαβαν κυβερνητική θέση (υπουργός Υγείας). Ωστόσο η ευθύνη της φροντίδας των παιδιών και του σπιτιού παρέμενε στα καθήκοντα των γυναικών και οι περισσότερες δύσκολα μπορούσαν να εξισορροπήσουν τους πολλαπλούς τους ρόλους. Η παραδοσιακή πατερναλιστική και σεξιστική στάση των ανδρών (ακόμα και των αναρχοσυνδικαλιστών) απέναντι στις γυναίκες συνεχίστηκε ακόμα και μέσα στις κολεκτίβες: Σε πολλές από αυτές, οι γυναίκες πληρώνονταν με μικρότερους μισθούς, υποεκπροσωπούνταν στις εργοστασιακές επιτροπές και σε άλλες εκλεγμένες θέσεις, ενίοτε δεν είχαν ούτε καν δικαίωμα ψήφου. Στις αγροτικές κολεκτίβες οι γυναίκες δεν αναγνωρίζονταν πάντοτε ως αυτόνομες υπάρξεις, αλλά αποκλειστικά ως μέλη της οικογενειακής μονάδας – με βάση την οποία γινόταν η διανομή των αγαθών. Οι γυναίκες πάντως απο-

δείχτηκαν σε γενικές γραμμές σθεναρές υπερασπίστριες της κολεκτιβοποίησης και αντίπαλοι της επιστροφής στη μισθωτή εργασία, τον ιδιωτικό ή τον κρατικό έλεγχο. Οι κολεκτίβες αύξησαν την κοινωνική τους αυτονομία, βοήθησαν τις ίδιες και τα παιδιά τους σε ζητήματα εκπαίδευσης, υγείας και πρόνοιας, και πρόσφεραν σαφώς περισσότερη ελευθερία σε σχέση με την παραδοσιακή καθολική κουλτούρα της Ισπανίας.[34]

Συμπεράσματα

Πολλοί αναρχικοί και ιστορικοί απέδωσαν τις δυσκολίες των κολεκτίβων στις πιέσεις του πολέμου και στις επιθέσεις των αντιπάλων της κοινωνικής επανάστασης εντός του στρατοπέδου των Δημοκρατικών. Αυτό αναμφίβολα αληθεύει, αφού οι δυσκολίες που αντιμετώπιζαν οι κολεκτίβες από την έλλειψη πρώτων υλών, αγορών, πιστώσεων και εργατικού δυναμικού υπήρξαν άμεσες συνέπειες του Εμφυλίου και του χωρισμού της Ισπανίας σε δύο ζώνες. Είναι επίσης γνωστό ότι τόσο οι κυβερνητικές αρχές όσο και τα δημοκρατικά και αριστερά πολιτικά κόμματα αντιμετώπισαν με καχυποψία ή ανοιχτή εχθρότητα την κολεκτιβοποίηση και έκαναν ό,τι μπορούσαν για να την περιορίσουν και να την ελέγξουν. Από την άλλη πλευρά, ο πόλεμος, όπως εξελίχτηκε, δεν ήταν επιλογή ούτε των κολεκτιβιστών, εν μέρει ούτε των Δημοκρατικών, αλλά των κοινών τους αντιπάλων – και οι δεδομένες ιστορικές συνθήκες δεν άφηναν πολλά περιθώρια για κάποια εναλλακτική επιλογή. Έτσι, η ίδια η CNT αποδέχτηκε τελικά τη λειτουργία μίας μικτής οικονομίας, στην οποία το κράτος θα είχε τον κεντρικό έλεγχο, έστω και με τη συμμετοχή αναρχοσυνδικαλιστών στα διάφορα κέντρα λήψης αποφάσεων. Η απόφαση αυτή οδήγησε στη σταδιακή αποδυνάμωση της επιρροής τής οργάνωσης και στην αδυναμία της να προστατέψει το εγχείρημα της κολεκτιβοποίησης, ενώ η ηγεσία της σταδιακά αποκόπηκε από την κοινωνική της βάση.

34. Dolgoff 1982: 248, Ackelsberg 1993: 367-88, Seidman 2000: 225-8, Seidman 2002: 55-6, Hogan 2003, και Garrido González 2006.

Στα μετόπισθεν των Δημοκρατικών, ο συνδυασμός οικονομίας της αγοράς, κρατικού ελέγχου και κολεκτιβοποίησης δεν κατάφερε να συντηρήσει επαρκώς τους στρατιώτες και τους εργάτες, αλλά ούτε και να κρατήσει ψηλά το φρόνημα και την αποφασιστικότητά τους να κερδίσουν τον πόλεμο. Στο μεταξύ, το ποιος ακριβώς θα κέρδιζε αν νικούσαν οι Δημοκρατικοί γινόταν όλο και περισσότερο ασαφές, καθώς η προοπτική της επανάστασης απομακρυνόταν και ο συγκεντρωτισμός θριάμβευε, ενώ στα μετόπισθεν εκατοντάδες επαναστάτες συλλαμβάνονταν ή εκτελούνταν. Κάτω από αυτές τις συνθήκες, και με το δεδομένο ότι ολοένα και περισσότεροι από τους πιο ειλικρινείς αγωνιστές χάνονταν στο μέτωπο, ήταν λογικό να βγουν στην επιφάνεια οι διακριτές επιδιώξεις των ατόμων και η προτεραιότητα που αυτά έδιναν στις δικές τους ανάγκες, τις προσωπικές ή εκείνες του στενού κοινωνικού τους περίγυρου, συμβάλλοντας έτσι στο πολιτικό και οικονομικό αδιέξοδο. Μια χαρακτηριστική όψη αυτής της εξέλιξης ήταν η σύγκρουση υπαίθρου - πόλης, η οποία έπαιξε καταλυτικό ρόλο στη μείωση της μαχητικότητας των Δημοκρατικών. Η ίδια σύγκρουση επαναλαμβάνεται πάντοτε σε περιόδους κρίσης, εμφύλιων συγκρούσεων και πολέμων, όπως έχουν δείξει οι περιπτώσεις της Γαλλικής και της Ρωσικής Επανάστασης αλλά και της «εθνικής αντίστασης» στην Ελλάδα – αν και στις περιπτώσεις αυτές τα επαναστατικά επιτελεία, χάρη στον συγκεντρωτικό τους χαρακτήρα, κατάφεραν να καταστείλουν τις αντιδράσεις.

Οι παραπάνω παρατηρήσεις δεν μπορούν φυσικά να επισκιάσουν την αξία του κινήματος της κολεκτιβοποίησης κατά τη διάρκεια της ισπανικής επανάστασης. Μόνο το γεγονός ότι οι ισπανοί εργάτες και οι ισπανίδες εργάτριες κατάφεραν να εφαρμόσουν μορφές αυτοδιαχείρισης σε τέτοια κλίμακα και διάρκεια, και να τις κάνουν λειτουργικές, βελτιώνοντας ταυτόχρονα τις συνθήκες εργασίας και προσφέροντας στους ίδιους και στις οικογένειές τους εκπαίδευση, πρόνοια και υγεία, αποτελεί δικαίωση της ιδέας της κολεκτίβας, και μάλιστα κάτω από τις πιο δυσμενείς διεθνείς συνθήκες. Δεν αρκεί να λέμε ότι κάτω από άλλες συνθήκες προφανώς θα τα είχαν καταφέρει καλύτερα· πρέπει να θυμόμαστε πάντα και τα υπόλοιπα παραδείγματα κοινωνικής, οικονομικής και πολιτικής οργάνωσης σε σύγκριση με τα

οποία οφείλουμε να προσεγγίσουμε το σύντομο καλοκαίρι της αναρχίας: η άλλη επαναστατική επιλογή της εποχής ήταν ο τρόμος και η παράνοια του σταλινισμού· η άλλη οικονομική επιλογή της εποχής ήταν ο κρατικός καπιταλισμός, με τον σταλινισμό στην ΕΣΣΔ, τον φασισμό στην Ιταλία, τον ναζισμό στη Γερμανία, το new-deal και την οικονομία πολέμου στις ΗΠΑ.

Σήμερα, που αναδεικνύεται με τον πιο αναμφισβήτητο τρόπο ότι η επιτυχία και η αποτελεσματικότητα της οικονομίας της αγοράς συνίσταται στο ότι καταστρέφει ολόκληρο τον πλανήτη προκειμένου να παραγάγει μια αφηρημένη και διεστραμμένη έννοια του κέρδους, η επαναστατική ουτοπία της Ισπανίας του ’36 αναδύεται ως όλο και περισσότερο ρεαλιστική. Η κριτική προσέγγιση στο κολεκτιβιστικό πείραμα της Ισπανίας είναι χρήσιμη τόσο για να εμπνευστούμε όσο και για να αποφύγουμε την επανάληψη λαθών.

Μέσα από τα κείμενα που έχουν συμπεριληφθεί σε αυτήν την έκδοση (με αρκετές θέσεις των οποίων διαφωνούμε, αλλά γνώρισμα της ελευθεριακής ιδιοσυγκρασίας είναι η δημοσιοποίηση των διαφωνιών και όχι η δημιουργία μυστικών αστυνομιών για την καταστολή τους) διαφαίνεται πως η κατάκτηση των μέσων παραγωγής από τους εργάτες δεν αρκούσε για την επιτυχία της επανάστασης. Διαφαίνεται επίσης ότι όταν τα συνδικάτα και οι κολεκτίβες αποκόπηκαν από την επαναστατική διαδικασία και αποστερήθηκαν την ουτοπία, έγινε εφικτή η μετατροπή τους σε άψυχους μηχανισμούς, ευάλωτους στη γραφειοκρατικοποίηση, τον οικονομισμό ή την οργάνωση ως αυτοσκοπό.

Ωστόσο, παρ’ όλο που ο μαρασμός της επανάστασης δημιούργησε αρνητικές καταστάσεις όπως οι προαναφερθείσες, το ελευθεριακό κίνημα που γέννησε την κολεκτιβοποίηση στην Ισπανία εξακολουθεί να αποτελεί μία από τις λίγες στιγμές της ευρωπαϊκής ιστορίας που μπορούν να προσφέρουν περηφάνια στην ανθρωπότητα. Ο κολεκτιβισμός στην Ισπανία δεν ήταν προϊόν ούτε κάποιου οργανωτικού μοντέλου ούτε κάποιου διαχειριστικού τεχνάσματος, δεν δημιουργήθηκε χάρη στην πειθάρχηση στη θρησκεία της επαναστατικής νομοτέλειας και του ιερατείου της, δεν ήταν αποτέλεσμα της επιδίωξης του ατομικού συμφέροντος, ούτε λύση ανάγκης. Ο κολεκτιβισμός στην Ισπανία ήταν αποτέλεσμα δεκαετιών ανάπτυξης του ελευθεριακού κινήματος,

δεκαετιών ανάπτυξης της αλληλεγγύης, της ελευθεριακής παιδείας, της αγωνιστικής ανιδιοτέλειας.

Απολογητές ιδεολογιών και συστημάτων που έχουν γεννήσει κυρίως τέρατα, αποφεύγουν συνήθως να μιλήσουν για την ελευθεριακή κολεκτιβοποίηση στην Ισπανία. Αν θα το έκαναν με ειλικρίνεια, το μόνο για το οποίο θα μπορούσαν να την κατηγορήσουν θα ήταν ότι δεν κατάφερε να μετατρέψει τα μέλη της κοινωνίας σε αγγέλους.

Συνοπτική παρουσίαση των συγγραφέων και των κειμένων τους

Το παρόν ανθολόγιο αποτελείται από μία μαρτυρία ενός βετεράνου της κολεκτιβοποίησης και από τέσσερα άρθρα επαγγελματιών ιστορικών – επιλογή ενδεικτική και της στροφής, κατά τις τελευταίες δεκαετίες, του ενδιαφέροντος για τις κολεκτίβες του ισπανικού εμφυλίου από τον αναρχικό πολιτικό λόγο στην ακαδημαϊκή ιστοριογραφία.

Ο Ντιέγκο Αμπάντ ντε Σαντιγιάν (Diego Abad de Santillán, 1897-1983) είναι μία από τις πιο γνωστές προσωπικότητες του ισπανικού αλλά και του διεθνούς αναρχικού κινήματος. Υπήρξε μέλος της FAI και της CNT, της συντακτικής επιτροπής της εφημερίδας *Tiempos Nuevos,* οργανωτής αναρχικών πολιτοφυλακών, και στα 1936-7 οικονομικός σύμβουλος της καταλανικής κυβέρνησης κατά τη διάρκεια του ισπανικού εμφυλίου. Από αυτήν την τελευταία του θέση επιχείρησε να συντονίσει τη λειτουργία της κολεκτιβοποιημένης οικονομίας στην Καταλωνία. Η οικονομική του θεωρία αποτυπώθηκε στο έργο του *El organismo económico de la revolución* (Η οικονομική οργάνωση της επανάστασης, 1936), που γράφτηκε κατά τη διάρκεια του Εμφυλίου. Μολονότι υπέρμαχος της συνεργασίας της CNT-FAI με τα κόμματα του Λαϊκού Μετώπου και της συμμετοχής των αναρχικών στην κυβέρνηση της Δημοκρατίας, αργότερα αναγνώρισε ότι η επιλογή αυτή οδήγησε στην ανασυγκρότηση των κρατικών θεσμών και στη μετατόπιση της ισχύος από τους ένοπλους εργάτες στην κεντρική εξουσία, ενώ ταυτόχρονα απέτυχε να προστατεύσει τους εργαζόμενους στην ύπαιθρο και στις πόλεις από την οικονομική και πολιτική τους εκμετάλλευση. Το απόσπασμα που συμπεριλαμβάνε-

ται σε αυτή τη συλλογή προέρχεται από το πιο γνωστό του έργο, *Por qué perdimos la guerra* (Γιατί χάσαμε τον πόλεμο, 1940, 1977), και αποτελεί μία μαρτυρία από πρώτο χέρι των συνθηκών κάτω από τις οποίες πραγματοποιήθηκε η κολεκτιβοποίηση στην επαναστατημένη Ισπανία. Ο Σαντιγιάν αναφέρεται στην αναρχική παράδοση που στήριξε την κολεκτιβοποίηση ιδιαίτερα στην ύπαιθρο, στην αυτοδιαχείριση των εργοστασίων από τους εργάτες, στις δυσκολίες που συνάντησαν οι κολεκτίβες αλλά και στα επιτεύγματά τους, και, τέλος, στις αδυναμίες των ίδιων των αναρχοσυνδικαλιστών στην οργάνωση της κολεκτιβοποιημένης και κοινωνικοποιημένης οικονομίας.

Ο Αντόνι Καστέλς Ντουράν (Antoni Castells Duran) είναι καθηγητής οικονομικής ιστορίας στο Πανεπιστήμιο της Βαρκελώνης. Έχει ασχοληθεί ιδιαίτερα με τη μελέτη της κολεκτιβοποίησης κατά τη διάρκεια του ισπανικού εμφυλίου.[35] Το άρθρο του που περιλαμβάνεται σε αυτήν τη συλλογή προέρχεται από τον συλλογικό τόμο του Angel Smith (επιμ.), *Red Barcelona. Social Protest and Labour Mobilization in the Twentieth Century* (Κόκκινη Βαρκελώνη. Κοινωνική διαμαρτυρία και εργατική κινητοποίηση στον 20ό αιώνα, 2002). Ο Καστέλς Ντουράν κάνει μια γενική καταγραφή της εμπειρίας της κολεκτιβοποίησης στη Βαρκελώνη, διακρίνει τις διαφορετικές φάσεις του εγχειρήματος, τις δυσκολίες και τις αντιφάσεις που αυτό αντιμετώπισε, τους κοινωνικούς παράγοντες που το υποστήριξαν κι εκείνους που το πολέμησαν, προσφέροντας πολύ ενδιαφέροντα στοιχεία για τη λειτουργία, τη διαχείριση και την παραγωγικότητα των κολεκτίβων, αλλά και για τις τραγικές συνέπειες της ανάληψης της κολεκτιβοποιημένης οικονομίας από το κράτος, τόσο για την επανάσταση όσο και για τον ίδιο τον πόλεμο εναντίον του Φράνκο.

Ο Λουίς Γκαρίδο Γκονθάλεθ (Luis Garrido González) είναι καθηγητής οικονομικής ιστορίας στο Πανεπιστήμιο της Χαέν και οι έρευνές του σχετίζονται επίσης με την ιστορία και τη λειτουργία των κολεκτίβων στην Ισπανία. Στο άρθρο του αναλύει τα δεδομένα που υπάρχουν για την κατανομή των απαλλοτριωμένων γαιών την περίοδο της επανάστασης, για τη γεωγραφική κατανομή της κολεκτι-

35. Η πρώτη σχετική μονογραφία του είχε ως τίτλο *Las transformaciones colectivistas en la industria y los servicios de Barcelona (1936-39)*, Μαδρίτη 1992.

βοποίησης και για την κολεκτιβοποιημένη αγροτική και βιομηχανική παραγωγή την περίοδο 1936-9. Επισημαίνει τις διαφορές μεταξύ αστικών και αγροτικών κολεκτίβων και επιχειρεί να ερμηνεύσει τις δεύτερες με βάση τις έννοιες της κοινωνικής οικονομίας και της βιώσιμης και αειφόρου ανάπτυξης.

Ο Μάικλ Σάιντμαν είναι καθηγητής ιστορίας στο πανεπιστήμιο της Βόρειας Καρολίνας στο Γουίλμιγκτον. Άρχισε να ασχολείται με διάφορες πτυχές του ισπανικού εμφυλίου από τα τέλη της δεκαετίας του 1970, επηρεασμένος από τις αντιλήψεις γαλλικών ακροαριστερών ομάδων που ασκούσαν κριτική στην παραγωγικίστικη προσέγγιση της εργασίας εκ μέρους του εργατικού κινήματος.[36] Στα πιο πρόσφατα έργα του ο Σάιντμαν –ιδιαίτερα στο *Republic of Egos. A Social History of the Spanish Civil War* (Δημοκρατία των Εγώ. Μια κοινωνική ιστορία του ισπανικού εμφυλίου πολέμου)– εστιάζει το ενδιαφέρον του στη στάση των ατόμων και όχι των κοινωνικών ομάδων, αναδεικνύοντας την ισχύ των προσωπικών κινήτρων έναντι των συλλογικών και προβάλλοντας τη σημασία που έδιναν τα άτομα στην προσωπική (ή οικογενειακή) τους επιβίωση έναντι των ιδεολογικών ή πολιτικών τους πεποιθήσεων. Η προσέγγιση αυτή, σε συνδυασμό με την επιμελή του έρευνα και την εκτεταμένη χρήση πρωτογενών πηγών, μας δίνει μια αρκετά διαφορετική και λιγότερο συμπαγή εικόνα των κοινωνικών και πολιτικών συγκρούσεων στην Ισπανία και αναθεωρεί αρκετές από τις παραδοχές της ιστοριογραφίας. Ωστόσο, η αρετή αυτή αποτελεί ταυτόχρονα και αδύναμο σημείο της προσέγγισης του Σάιντμαν, καθώς δεν μας εξηγεί σαφώς γιατί άνθρωποι της ίδιας ή διαφορετικής κοινωνικής τάξης έδρασαν με παρόμοιο τρόπο και κάποιοι άλλοι έδρασαν πολύ διαφορετικά. Αντιφατικό είναι επίσης το συμπέρασμά του ότι, αν και ο ισπανικός εμφύλιος ήταν αναμφισβήτητα ένας ταξικός πόλεμος, «τα άτομα δεν

36. Προϊόν αυτής της προσέγγισης ήταν το έργο του *Workers Against Work: Labor in Paris and Barcelona during the Popular Fronts* (Εργάτες ενάντια στην εργασία: Η εργασία στο Παρίσι και τη Βαρκελώνη κατά τη διάρκεια των Λαϊκών Μετώπων, 1991), του οποίου μία πρώτη εκδοχή μεταφράστηκε στα ελληνικά από τις εκδόσεις Κόκκινο Νήμα (*Η αντίσταση των εργατών στην εργασία στο Παρίσι και τη Βαρκελώνη κατά τη διάρκεια του Γαλλικού Λαϊκού Μετώπου και της Ισπανικής Επανάστασης, 1936-38*, 2006).

δρούσαν με βάση την κοινωνική τους τάξη ή το φύλο ή, όταν το έκαναν, οι αντιλήψεις τους για την τάξη ή το φύλο ήταν διαφορετικές». Η ίδια προσέγγιση ακολουθείται και στο άρθρο που συμπεριλάβαμε στην παρούσα συλλογή. Ο συγγραφέας επισημαίνει, μεταξύ άλλων, τον μερικό χαρακτήρα της εφαρμογής της κολεκτιβοποίησης στη γη που ήλεγχε το στρατόπεδο των Δημοκρατικών, τη σύγκρουση υπαίθρου - πόλης, τον τοπικιστικό χαρακτήρα των αγροτικών κολεκτίβων, τις αντιδράσεις των αγροτών στις πολιτικές ελέγχου των τιμών εκ μέρους της Δημοκρατίας, καθώς και στην επιστροφή –από το 1938– στη μισθωτή εργασία, αλλά και στην ανεξέλεγκτη δράση των πολιτοφυλακών και του Λαϊκού Δημοκρατικού Στρατού εις βάρος τους. Παρά τις επιφυλάξεις μας για κάποια από τα επιχειρήματά του, το άρθρο αποτελεί μία χρήσιμη κριτική προσέγγιση της ισπανικής κολεκτιβοποίησης και μία από τις πλέον σταθερές αναφορές της διεθνούς βιβλιογραφίας για το συγκεκριμένο ζήτημα.

Η Μάρθα Άκελσμπεργκ (Martha Ackelsberg) διδάσκει πολιτική φιλοσοφία στο Smith College της Μασαχουσέτης και ταυτόχρονα είναι ενεργή θεωρητικός και ακτιβίστρια του φεμινιστικού κινήματος στις ΗΠΑ. Το πιο γνωστό της έργο είναι το *Free Women of Spain. Anarchism and the Struggle for the Emancipation of Women* (Οι Ελεύθερες Γυναίκες της Ισπανίας. Ο αναρχισμός και ο αγώνας για τη χειραφέτηση των γυναικών, 2005). Στο άρθρο της για τη θέση των γυναικών στις αγροτικές κολεκτίβες της επαναστατημένης Ισπανίας παρουσιάζει τις δύο διαφορετικές προσεγγίσεις του γυναικείου ζητήματος από την πλευρά του αναρχικού κινήματος: Την κυρίαρχη θέση της ανδροκρατούμενης CNT-FAI ότι η κοινωνική και οικονομική υποταγή της γυναίκας θα εξαφανιζόταν μαζί με τον καπιταλισμό, και την άποψη της οργάνωσης Mujeres Libres (Ελεύθερες Γυναίκες) ότι η υποταγή των γυναικών είχε βαθύτερες πολιτισμικές ρίζες που μπορούσαν να καταπολεμηθούν μονάχα με την εκπαίδευσή τους, την αναγνώρισή τους ως διαφορετικών οντοτήτων και την ισότιμη συμμετοχή τους στις επαναστατικές διαδικασίες. Η συγγραφέας περιγράφει τις δραστηριότητες και την επίδραση των Mujeres Libres στις αγροτικές κολεκτίβες, τις ανατροπές αλλά και τις συνέχειες στις έμφυλες σχέσεις εντός των κολεκτίβων.

Βιβλιογραφικές αναφορές

Abad de Santillán, Diego (1970), *Por qué perdimos la guerra*, Βαρκελώνη, Plaza y Janés.

Ackelsberg, Martha A. (1993), "Models of Revolution: Rural Women and anarchist collectivization in Civil War Spain", *Journal of Peasant Studies*, τ. 20, αρ. 3, 367-88.

Alexander, Robert J. (1999), *The Anarchists in the Spanish Civil War,* Λονδίνο, Janus.

Beevor, Antony (2006), *Ο ισπανικός εμφύλιος πόλεμος 1936-1939* (μτφρ. Γ. Καστανάρας), Αθήνα, Γκοβόστης.

Bolloten, Burnett (1991), *The Spanish Civil War: revolution and counterrevolution*, Τσάπελ Χιλ - Λονδίνο, University of North Carolina Press.

Borkenau, Franz (1988), *The Spanish Cockpit. An eyewitness account of the Spanish Civil War*, Λονδίνο, Phoenix Press.

Brenan, Gerald (1980), *The Spanish Labyrinth. An Account of the Social and Political Background of the Spanish Civil War*, Κέιμπριτζ - Λονδίνο, Cambridge University Press.

Castells Duran, Antoni (2002), "Revolution and collectivizations in Civil War Barcelona, 1936-9", στο Angel Smith (επιμ.), *Red Barcelona. Social Protest and Labour Mobilization in the Twentieth Century*, Λονδίνο - Νέα Υόρκη, Routledge, 127-41.

Damier, Vadim V. (2009), *Anarcho-syndicalism in the 20th Century* (μτφρ. Malcolm Archibald), Έντμοντον, Αλμπέρα, Black Cat Press, και στο http://libcom.org/files/Damier-AS-A4.pdf (29-7-2012).

Dolgoff, Sam (1982), *Αναρχικές κολλεκτίβες. Η εργατική αυτοδιεύθυνση στην ισπανική επανάσταση* (μτφρ. Ν. Ποταμιάνος), Αθήνα, Διεθνής Βιβλιοθήκη.

Durgan, Andy (2011), "Worker's Democracy in the Spanish Revolution, 1936-1937", στο Immanuel Ness, Dario Azzellini (επιμ.), *Ours to Master and to Own: Workers' Control from the Commune to the Present*, Σικάγο, Haymarket.

Fraser, Ronald (1986), *Blood of Spain. An Oral History of the Spanish Civil War*, Νέα Υόρκη, Pantheon Books.

Garrido González, Luis (2006), "La economía colectivizada de la zona republicana en la guerra civil", *Congreso La Guerra Civil Española 1936 – 1939*, Sociedad Estatal de Conmemoraciones Culturales, 2006, http://www.secc.es/media/docs/12_1_Luis_Garrido2.pdf (1-5-2012).

Harrison, Joseph (1985), *The Spanish Economy in the 20th Century*, Μπέκενχαμ, Κέντ, Croom Helm.

Hogan, Deirdre (2003), «Βιομηχανική κολλεκτιβοποίηση κατά τη διάρκεια της Ισπανικής Επανάστασης» (μτφρ. Θ. Σάρας), στο http://autopoiesis-gr.blogspot.com/2010/08/blog-post_07.html#more (17-6-2012).

Jackson, Gabriel (1970), "The living experience of the Spanish civil war collectives", *Newsletter for the Society of Spanish and Portuguese Historical Studies*, τ. 1, αρ. 2, 4-11, και στο http://uweb.cas.usf.edu/ssphs/vol1no2.html (5-6-2012).

Leval, Gaston (1975), *Collectives in the Spanish Revolution*, Λονδίνο, Freedom Press.

Morrow, Felix (1974), *Revolution and Counter Revolution in Spain*, Νέα Υόρκη, Pathfinder Press.

Ness Immanuel, Dario Azzellini, επιμ. (2011), *Ours to Master and to Own: Workers' Control from the Commune to the Present*, Σικάγο, Haymarket.

Oliver, Juan García (1978), *El eco de los pasos*, Παρίσι, Ruedo Ibérico.

Peirats, José (1978), *La CNT en la revolución española*, τόμ. Α΄, Μαδρίτη, Ruedo Ibérico.

Preston, Paul (2006), *The Spanish Civil War. Reaction, Revolution and Revenge*, Λονδίνο, Harper.

Richards, Vernon (1972), *Lessons of the Spanish Revolution (1936-1939)*, Λονδίνο, Freedom Press.

—, επιμ. (1990), *Spain and the World: Social Revolution and Counter-Revolution / Selections from the Anarchist Fortnightly, Spain and the World, 1936-1939*, Λονδίνο, Freedom Press.

Seidman, Michael (2000), "Agrarian collectives during the Spanish Revolution and Civil War", *European History Quarterly*, τ. 30, αρ. 2, 209-35.

— (2002), *Republic of Egos. A Social History of the Spanish Civil War*, Μάντισον, Ουισκόνσιν, University of Wisconsin Press.

— (2006), *Η αντίσταση των εργατών στην εργασία στο Παρίσι και τη Βαρκελώνη κατά τη διάρκεια του Γαλλικού Λαϊκού Μετώπου και της Ισπανικής Επανάστασης, 1936-38*, Αθήνα, Κόκκινο Νήμα.

Smith, Angel, επιμ. (2002), *Red Barcelona. Social Protest and Labour Mobilization in the Twentieth Century*, Λονδίνο, Routledge.

Souchy, Augustin (1991), *Κολλεκτιβισμός και αυτοδιαχείριση στην Ισπανία, 1936-39* (μτφρ. Κ. Νικολάου), Αθήνα, Ελεύθερος Τύπος.

Diego Abad de Santillán

Η βιομηχανία, τα μέσα μεταφοράς, η γη στα χέρια των εργατών

Μπορεί οι νικητές του ισπανικού εμφυλίου να λοιδορούν τον λαό της 19ης-20ής Ιουλίου για ορισμένες απόψεις, που ούτε εμείς οι ίδιοι αποσιωπούμε, αλλά η ιστορία και η ζωντανή μνήμη θα καταφέρουν να διατηρήσουν, ως οριστική κατάκτηση, τη μεγάλη δημιουργική ικανότητα της παντοτινής Ισπανίας, μια ικανότητα μοναδική στον κόσμο, ιδιαίτερα σε χώρες με πορεία πολύπαθη σαν τη δική μας. Ακόμη και γι' αυτούς που έχουν ακλόνητη πίστη στις αρετές του λαού μας, υπήρξε μια αξέχαστη αποκάλυψη. Άραγε, μέσα από ποιες μυστηριώδεις πηγές έμπνευσης αναδύονταν αυθόρμητα τόσα θαύματα συνεννόησης και αποτελεσματικής οικονομικής οικοδόμησης στη βιομηχανία, τη γεωργία, τα ορυχεία, τα μέσα μεταφοράς, σε όλες τις περιοχές; Σ' αυτήν την παντοτινή Ισπανία, ισοπεδωμένη για αιώνες από ξένες πολιτικές και θρησκευτικές κυριαρχίες, υπήρξε αναμφίβολα μια εντατική φύτευση επαναστατικών σπόρων, αλλά η κύρια κινητήρια δύναμη ήταν το ίδιο το λαϊκό πνεύμα, εξευγενισμένο από την οδύνη μιας θανατηφόρας δουλείας. Και αυτή η σπορά έγινε σύρριζα, από καρδιά σε καρδιά, από αδελφό σε αδελφό και από γονείς σε παιδιά. Οι ευτέλειες των λεγόμενων λογοτεχνικών γενεών ελάχιστα ρίζωσαν στην ψυχή του λαού. Αντίθετα, λίγοι ήταν οι ανδαλουσιανοί αγρότες που, αν και αναλφάβητοι, αν και απομονωμένοι, δεν διατηρούσαν κάτι από τη μνήμη, τον πόθο, την αυτοθυσία ενός

Φερμίν Σαλβοτσέα (Fermín Salvochea y Álvarez, 1842-1907).[1] Αυτή η Ισπανία, που δεν ακτινοβολούσε στη βιβλιογραφία, που δεν είχε λαμπρούς παρνασσιστές στο κοινοβούλιο, που δεν διέθετε εκπροσώπους άλλους εκτός από τους πρεσβευτές-ανώνυμα θύματα των πιο ειδεχθών διώξεων και των πιο απάνθρωπων μαρτυρίων, ήταν άγνωστη. Πολύ λίγοι ξένοι προσέγγιζαν αυτές τις πηγές, κι επίσης πολύ λίγοι συνειδητοί ή μη εκπρόσωποι της ευρωπαΐζουσας αντι-Ισπανίας, δεξιάς ή αριστεράς, γνώριζαν κάτι γι' αυτό που γεννιόταν στην ισπανική ψυχή με κόστος αμέτρητες θυσίες. Όλες οι περιοχές, όλες οι σημαντικές τοποθεσίες, όλες οι υπηρεσίες και βιομηχανίες είχαν τον δικό τους Φερμίν Σαλβοτσέα, ήρωα και μάρτυρα μιας επανάστασης την οποία προαισθάνθηκε το πνεύμα της φυλής.

Ας προσβάλλουν κι ας κακολογούν όλοι οι εχθροί την εποποιία του Ιουλίου 1936 - Μαρτίου 1939. Παρά την επιθυμία τους, όμως, δεν μπορούν να παραγνωρίσουν ότι άνοιξε από διαίσθηση και πεποίθηση τον πραγματικό δρόμο για την οικονομική και κοινωνική ανοικοδόμηση, ότι η οργανωτική ικανότητα και η αποτελεσματικότητα της οργανωμένης εργασίας στη βιομηχανία και τη γεωργία δεν είχαν φτάσει σε παρόμοια επίπεδα κατά το παρελθόν και ούτε θα φτάσουν ποτέ, αν δεν επιστρέψουν στον σημαδεμένο δρόμο, τον δρόμο του Ιουλίου, που συνάντησε τέτοια έλλειψη κατανόησης και εχθρότητα τόσο από τη Δημοκρατία της 14ης Απριλίου 1931 όσο και από το στρατιωτικό πραξικόπημα.

Η νίκη μας είχε ως αναγκαστική συνέπεια την απομάκρυνση από τη διοίκηση της οικονομίας και τη δημόσια ζωή, τουλάχιστον τα πρώτα χρόνια, των ανθρώπων που εκπροσωπούσαν τα συμφέροντα του καπιταλισμού ο οποίος συνδεόταν με το στρατιωτικό πραξικόπημα. Η πλειονότητα των εκπροσώπων της βιομηχανίας υψηλής τεχνολογίας, οι γαιοκτήμονες, οι μεγάλοι οικονομικοί παράγοντες διέφυγαν

1. Ο Φερμίν Σαλβοτσέα ήταν δήμαρχος της πόλης Κάντιθ και πρόεδρος της ομώνυμης επαρχίας. Από τους κύριους εκφραστές της αναρχικής σκέψης στο ισπανικό αναρχικό κίνημα, συμμετείχε στην Επανάσταση του 1868 του Κάντιθ και παρέμεινε αρκετά χρόνια στη φυλακή και την εξορία. Προσχώρησε στην Πρώτη Διεθνή το 1871 και διατηρούσε επαφές με τη Συμμαχία Μπακουνιστών, τον Ανσέλμο Λορένθο (Anselmo Lorenzo, 1841-1914) και τον Φρανθίσκο Μόρα (Francisco Mora Méndez, 1842-1924). (*Σ.τ.μ.*)

στο εξωτερικό, ενώ στους τρέχοντες λογαριασμούς των τραπεζών διαπιστώθηκε φυγή πάνω από 90 εκατομμυρίων πεσετών, τις δύο εβδομάδες που προηγήθηκαν του στρατιωτικού πραξικοπήματος, απόδειξη της συνωμοσίας και της γνώσης αυτού που προετοιμαζόταν. Στις έξι το πρωί της 19ης Ιουλίου, καταλάβαμε την Κάσα Καμπό και τη Συνομοσπονδία Επιχειρηματιών, ένα πραγματικό οχυρό, όταν είδαμε τον κίνδυνο να προελάσουν οι φασίστες από τη λεωφόρο Πασέο δε Γκράσια, για να ενωθούν με τα στρατόπεδα της λεωφόρου Ικάρια και του Γενικού Αρχηγείου. Όλες οι μονάδες είχαν εκκενωθεί πλήρως, ακόμη και από το υπηρετικό προσωπικό. Οι μεγαλοκαπιταλιστές είχαν τραπεί σε φυγή εσπευσμένα, άλλοι λόγω της θέσης και του παρελθόντος τους και άλλοι γιατί φοβούνταν τα ερείπια του εμφύλιου πολέμου που είχαν χρηματοδοτήσει.

Οι εργαζόμενοι οικειοποιήθηκαν όλο τον κοινωνικό πλούτο, τα εργοστάσια, τα ορυχεία, τα μέσα επίγειων και θαλάσσιων μεταφορών, τη γη των μεγαλογαιοκτημόνων, τις δημόσιες υπηρεσίες και τα πιο σημαντικά εμπορικά καταστήματα. Σε όλες τις επιχειρήσεις ορίστηκαν επιτροπές εργατικού ελέγχου στις οποίες συνεργάζονταν χειρώνακτες και τεχνικοί και, σε πολλές περιπτώσεις, οι παλιοί ιδιοκτήτες αναγνώριζαν τη νέα κατάσταση και ήθελαν να συμμετέχουν στη νέα επαναστατική οικονομία –για να της δώσουμε ένα όνομα που να τη διακρίνει από την προηγούμενη–, ως υπάλληλοι, εργάτες ή τεχνικοί, όπως όλοι οι υπόλοιποι.

Είναι δύσκολο να φανταστεί κανείς την περιπλοκότητα των προβλημάτων που προκαλούσε αυτός ο αναβρασμός, με τη ρήξη όλων των παλαιών σχέσεων και τη δημιουργία μιας νέας μορφής συμβίωσης. Κι αυτό, ενώ ταυτόχρονα συνεχιζόταν ένας πόλεμος που μας είχε αναγκάσει να στείλουμε στο μέτωπο της Αραγωνίας τριάντα χιλιάδες άνδρες, χωρίς να υπολογίζουμε τις βοηθητικές δυνάμεις στα μετόπισθεν. Η παρουσία τριάντα χιλιάδων ανδρών στο μέτωπο προϋπέθετε την εργασία διακοσίων χιλιάδων στη βιομηχανία και τη γεωργία. Όλος αυτός ο μηχανισμός έπρεπε να δημιουργηθεί και να οργανωθεί από το μηδέν, στερούμενος ακόμη και των απολύτως απαραίτητων, στις χειρότερες συνθήκες που μπορεί να αντιμετωπίζει κανείς.

Μερικές βιομηχανίες κατέστησαν αποτελεσματικές πιο γρήγορα από άλλες. Για παράδειγμα, πρέπει να υπογραμμίσουμε την εξαιρετική οργάνωση των αστικών συγκοινωνιών, των σιδηροδρόμων και των θαλάσσιων μεταφορών. Με την παλαιά διοίκηση δεν θα ήταν δυνατό να βασιστούμε σε υπηρεσίες με τόσο τέλειο και ακριβή τρόπο λειτουργίας. Εκτός από την καλή οργάνωση, υπήρχε η καλή θέληση, η συνειδητή ένταξη στο σκοπό που υπερασπιζόμασταν και μια γενικότερη άμιλλα που δεν μπορούσε να εξασφαλίσει το παλαιό σύστημα, με βάση μόνο τους καλύτερους μισθούς. Είναι απαραίτητο να σημειώσουμε επίσης ότι οι εργάτες στο σιδηρόδρομο, στα τραμ και στις θαλάσσιες συγκοινωνίες, για παράδειγμα, ήταν οι πιο κακοπληρωμένοι από όλους τους εργαζόμενους στην Ισπανία, και διατήρησαν τους μισθούς πείνας, παρά την απείρως πιο εντατική δουλειά με την οποία είχαν επιφορτιστεί οικειοθελώς, για πολλούς μήνες αφότου ανέλαβαν οι ίδιοι τη διαχείριση των βιομηχανιών τους. Ακόμη και όταν το τέλος του πολέμου πλησίαζε, όταν η υποτίμηση της πεσέτας είχε ανεβάσει τις τιμές σε δυσθεώρητα ύψη, οι τιμές των εισιτηρίων στις συγκοινωνίες, για παράδειγμα στο τραμ, συνέχιζαν να είναι ίδιες με την προπολεμική περίοδο.

Αν το σύνολο της βιομηχανίας των μεταφορών δεν λειτούργησε την επομένη του θριάμβου με την ένταση που λειτουργούσε την παραμονή, ή με πιο επαρκή ρυθμό, κάτω από τη νέα εργατική και επαναστατική διοίκηση, αυτό δεν συνέβη λόγω ελλιπούς ικανότητας, αλλά εξαιτίας της ανάγκης που αντιμετωπίζαμε να εξοικονομήσουμε το κάρβουνο για τις πολεμικές μεταφορές.

Όλος ο στόλος, εμπορικός και πολεμικός, που βρισκόταν στα χέρια των ναυτικών και των τεχνικών, επέδειξε απεριόριστη ικανότητα απόδοσης. Ως προς αυτό δεν υπήρχαν εμπόδια. Όσο οι ναυτικοί του πολεμικού μας στόλου είχαν τον έλεγχο των πλοίων, η θάλασσα ήταν δική μας, η επίθεση και η πρωτοβουλία ήταν στα χέρια μας. Όταν, με ευθύνη των Ρώσων και των εκπροσώπων τους στην κεντρική κυβέρνηση, θέλησαν να επιβάλουν την «τάξη» στο ναυτικό, χάσαμε την κυριαρχία στη θάλασσα. Στο εμπορικό ναυτικό, δεν έλαμψε μόνο ο ηρωισμός σε μέγιστο βαθμό, αλλά και η ακρίβεια με την οποία μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν όλα τα πλοία στην υπηρεσία της νέας Ισπανίας.

Και ενώ οι μεταφορές αποδείκνυαν με επάρκεια την ικανότητα και την υπευθυνότητά τους, περνώντας από τη διοίκηση των παλαιών επιχειρηματιών σ' αυτή των ίδιων των εργαζομένων και των τεχνικών, προχωρούσε, με εκπληκτική ταχύτητα, ο μετασχηματισμός των βιομηχανιών της ειρήνης σε βιομηχανίες πολέμου. Είναι γνωστό ότι ένας σύγχρονος πόλεμος προϋποθέτει απαραίτητα τη στήριξη από μια μεγάλη βιομηχανία σε συνεχή λειτουργία.

Ο μηχανισμός της νέας οικονομίας ήταν ευαίσθητος: κάθε εργοστάσιο δημιουργούσε τον δικό του νέο οργανισμό διοίκησης, με βάση το εργατικό, διοικητικό και τεχνικό προσωπικό του. Τα εργοστάσια της ίδιας βιομηχανίας συνεργάζονταν σε τοπικό επίπεδο και σχημάτιζαν την τοπική ομοσπονδία της βιομηχανίας. Ο συνασπισμός των ομοσπονδιών όλων των βιομηχανιών συνιστούσε κάτι σαν το τοπικό οικονομικό συμβούλιο, όπου εκπροσωπούνταν όλα τα κέντρα παραγωγής, σχέσεων, ανταλλαγών, υγείας, πολιτισμού, μεταφορών. Αυτά τα τοπικά οικονομικά συμβούλια ενώνονταν σε περιφερειακό επίπεδο και το ίδιο γινόταν με τις τοπικές ομοσπονδίες κάθε βιομηχανίας. Στη συνέχεια, εγκαθιδρυόταν μια διασύνδεση των περιφερειών, ανά βιομηχανία και ανά περιφερειακό οικονομικό συμβούλιο.[2]

Το πιο τολμηρό καπιταλιστικό πνεύμα και ο τελειότερος οργανισμός του δεν κατάφεραν να φτάσουν ποτέ, στις ανεπτυγμένες χώρες, σε τέτοιο βαθμό αποτελεσματικότητας, να επωφεληθούν πλήρως όλων των δυνατοτήτων κάθε βιομηχανίας, σε τοπικό, περιφερειακό και εθνικό επίπεδο.

Για έναν μεγάλο αριθμό ανθρώπων, η επανάσταση είναι τα γεγονότα στο δρόμο, ο αγώνας στα οδοφράγματα, η λαϊκή εκδίκηση και όλα όσα σημαίνει μια σοβαρή ανατροπή στη ρουτίνα των αιώνων.

Εμείς ποτέ δεν ταυτίσαμε την επαναστατική σκηνογραφία των πρώτων βημάτων με την ουσία της επανάστασης, και πιστεύουμε ότι

---

2. Σχετικά με τις γενικές γραμμές της νέας οικονομίας που διευθυνόταν από τους εργάτες, τους υπαλλήλους και τους τεχνικούς κάθε βιομηχανίας, γράψαμε το 1935 το βιβλίο *Η οικονομική οργάνωση της Επανάστασης. Πώς ζούσαμε και πώς θα μπορούσαμε να ζήσουμε στην Ισπανία* (Βαρκελώνη 1936, τρίτη έκδοση 1938). Η διευρυμένη ολομέλεια οικονομικού χαρακτήρα, που πραγματοποιήθηκε στη Βαλένθια από τις οργανώσεις της CNT τον Ιανουάριο του 1938, διαμόρφωσε λεπτομερώς τις γενικές γραμμές της οργάνωσης που είχαμε προβλέψει.

υποδείξαμε, χωρίς αμφιταλαντεύσεις, την ορθή κατεύθυνση προκειμένου να κάνουμε πραγματικότητα την επανάσταση που βρισκόταν στα χείλη και τους πιο μύχιους πόθους των μεγάλων μαζών, και η οποία έχαιρε, επίσης, ευρύτερης συμπάθειας σε μη προλεταριακά στρώματα του πληθυσμού.

Για μας η επανάσταση ήταν, πρώτα απ' όλα, δημιουργία πλούτου και ισότιμη διανομή σε όλο τον πληθυσμό, άνοδος του γενικού βιοτικού επιπέδου, με τη βοήθεια και την αρμονική και αποτελεσματική οργάνωση της κοινής προσπάθειας, έργο δικαιοσύνης. Δεν θέλαμε έναν κοινωνικό μετασχηματισμό για να συνεχιστεί η εξαθλίωση, αλλά για να απολαμβάνουν όλοι ένα ανώτερο βιοτικό επίπεδο. Κι αυτό το επίπεδο ζωής στο οποίο προσβλέπαμε, έπρεπε να κατακτηθεί, όχι με τα πολεμικά όπλα, αλλά με τα εργαλεία της δουλειάς, στα εργοστάσια, στα ορυχεία, στη γη, στα σχολεία. Ο πόλεμος ήταν μια ολέθρια συμφορά, ένα εμπόδιο στην πορεία, μια αναγκαιότητα που επιβλήθηκε από την υπεράσπιση των επαπειλούμενων προνομίων, όχι ένα δημιουργικό στοιχείο της πραγματικής επανάστασης.

Βρεθήκαμε, από την πρώτη μέρα, μπροστά στην ανησυχητική έλλειψη πρώτων υλών, σε μια περιοχή που είχε ανεπάρκεια σε ορυκτά, κλωστικές ίνες, άνθρακα. Μας έλειπε ο άνθρακας για τη βιομηχανία και τις μεταφορές. Η κανονική κατανάλωση της Καταλωνίας ήταν πέντε με έξι χιλιάδες τόνοι καθημερινά, και τα μοναδικά εκμεταλλεύσιμα ορυχεία, με φτωχές ποσότητες, μόλις που απέδιδαν τριακόσιους τόνους, με εντατική εργασία. Σε λίγους μήνες καταφέραμε να ανεβάσουμε αυτήν την ποσότητα στο ένα εκατομμύριο. Αλλά, παρ' όλα αυτά, η έλλειψη άνθρακα ήταν μια διαρκής τραγωδία, ιδιαίτερα όσον αφορά τον άνθρακα για τη μεταλλουργία. Η Αστούριας θα μπορούσε να έχει σε μεγάλο βαθμό συνεργαστεί, αλλά ένας από τους ηγέτες της, ο Αμαδόρ Φερνάντεθ (Amador Fernández Montes, 1894-1960) απάντησε στις προτάσεις μας λέγοντας πως προτιμούσε ο άνθρακας της Αστούριας να μείνει στην είσοδο των ορυχείων ή στο λιμάνι του Μουσέλ, παρά να καταλήξει στα χέρια των Καταλανών. Και, από την άλλη πλευρά, η Αστούριας είχε έλλειψη σε κλωστικές ίνες, που περίσσευαν σε μας, καθώς και σε άλλα προϊόντα με τα οποία εμείς προσφερόμασταν να την προμηθεύσουμε.

Προτείναμε και κάναμε τα πρώτα βήματα για τον εξηλεκτρισμό των σιδηροδρόμων, χωρίς να παραγνωρίζουμε τις δυσκολίες που παρουσιάζονταν, αλλά έχοντας συνείδηση του μεγάλου πλούτου ηλεκτρικής ενέργειας και της γρήγορης απόσβεσης όλων των δαπανών που οφείλονταν σ' αυτόν τον εξηλεκτρισμό. Αν κάποια μέρα η Ισπανία, κάτω από οποιοδήποτε καθεστώς, θελήσει να κάνει ένα αποφασιστικό βήμα στην κατεύθυνση της προόδου και του πολιτισμού, ο εξηλεκτρισμός των σιδηροδρόμων της, που συνεπάγεται τεράστια διευκόλυνση, φθηνές μεταφορές και τη δημιουργία πολυάριθμων νέων κεντρικών ηλεκτρικών μονάδων, και, επομένως, αρδευτικά έργα, εργοστάσια, κ.λπ., κ.λπ., θα είναι ένα από τα πρώτα βήματα.

Αρχίσαμε την επεξεργασία των κλωστικών ινών, που δεν ήταν εκμεταλλεύσιμες μέχρι τότε, για να αντικαταστήσουμε μ' αυτές ένα μέρος του βαμβακιού που μας έλειπε. Ορισμένες απ' αυτές τις πρωτοβουλίες συνεχίστηκαν στην Ισπανία, ανεξάρτητα από το πολιτικό καθεστώς. Εγκαταστήσαμε μεγάλες μονάδες για να μετατρέψουμε το βαμβάκι σε λινό, για να χρησιμοποιήσουμε την κάνναβη και τη στύπα, το φλοιό του ρυζιού, την αφάνα. Ιδρύσαμε μεγάλα εργοστάσια κυτταρίνης, με βάση εθνική πρώτη ύλη, ενώ όσα έγιναν στη μεταλλουργία και τη χημική βιομηχανία, εν μέσω επανάστασης και πολέμου, προκάλεσαν κατάπληξη ακόμη και στους εχθρούς μας, που βρέθηκαν αντιμέτωποι μ' έναν βιομηχανικό μηχανισμό σημαντικά μεγεθυμένο, χωρίς προηγούμενο, από πολλές απόψεις. Για πρώτη φορά παρασκευάστηκε στην Ισπανία μεταλλικό νάτριο, δινιτρική ναφθαλίνη, πικρικό οξύ, διβρωμιούχο αιθύλιο, οργανοφωσφορούχο εντομοκτόνο, βρώμιο… Αντικαταστάθηκαν πολλά ειδικά φάρμακα ξένης προέλευσης. Νέες βιομηχανικές εγκαταστάσεις δημιουργήθηκαν και οι ήδη υπάρχουσες αναπτύχθηκαν σε μεγάλο βαθμό στο Λεβάντε, και ιδιαίτερα στην Καταλωνία, με ευθύνη των βιομηχανικών συνδικάτων ή με πρωτοβουλία των οργανισμών που ιδρύθηκαν για να συστηματοποιήσουν την πολεμική παραγωγή.

Εκτός από τις νέες εγκαταστάσεις, το σύνολο του βιομηχανικού μηχανισμού γνώρισε απροσδόκητη βελτίωση σχεδόν σε όλους τους κλάδους. Ας αναλογιστούμε μόνο τι επιτεύχθηκε στον κλάδο της ξυλείας, με τη συγκέντρωση και την εξειδίκευσή του, για παράδειγμα,

που ξεκινούσε από το κόψιμο των δέντρων στα δάση και τελείωνε με τις αποθήκες πώλησης, καθιερώνοντας τον εξορθολογισμό της εργασίας, την αλυσίδα παραγωγής και, κατά συνέπεια, το όφελος ενός επιπλέον 50% από την ανθρώπινη εργασία.

Αρκεί να αναγνωρίσουμε πραγματικά, για να μην αναφέρουμε χίλια ακόμη παραδείγματα, την οργάνωση της βιομηχανίας γάλακτος στη Βαρκελώνη, που δεν είχε τίποτα να ζηλέψει από τα πιο σύγχρονα εργοστάσια του κόσμου, εξ ολοκλήρου έργο της επανάστασης. Τη μέρα που με πρωτοβουλία του κράτους ή του καπιταλισμού, ο ιδιωτικός τομέας θα καταφέρει να αποκτήσει οργάνωση και αποτελεσματικότητα αντίστοιχη με την Περιφερειακή Ομοσπονδία Αγροτών του Λεβάντε (Federación Regional de Campesinos de Levante), με τη χρήση όλων των ειδικοτήτων στην αγροτική εργασία, την επεξεργασία των προϊόντων, τη διανομή στις αγορές, τα εργαστήρια ερευνών, τις πειραματικές φάρμες, τις σχολές διοίκησης των αγροτικών κολεκτίβων, κ.λπ., κ.λπ., θα παραδεχθούμε ότι μπορεί να φτάσει κανείς στο ίδιο αποτέλεσμα μέσα από δρόμους διαφορετικούς από αυτόν που εμείς επιλέξαμε. Και πρέπει να φτάσουμε σ' αυτόν το στόχο, ανεξάρτητα με το ποιος θα επιτελέσει το έργο, για να καταφέρει η Ισπανία να καταστεί ξανά το κέντρο πλούτου, ευημερίας και πολιτισμού που υπήρξε κατά το παρελθόν.

Σε ορισμένες βιομηχανίες χρειαστήκαμε περισσότερο χρόνο για να μεταδώσουμε την πνοή της σύγχρονης οργάνωσης της εργασίας, αλλά τελικά τέθηκαν ισχυρές βάσεις. Για παράδειγμα, στην κατασκευή ενδυμάτων. Αρχικά αντιμετωπίσαμε δυσκολίες για να ανταποκριθούμε στις παραγγελίες που έδινε ο στρατός, αν και δεν μας έλειπαν ούτε τα υφάσματα ούτε το προσωπικό. Ωστόσο, τα εμπόδια αποτέλεσαν ένα είδος σχολείου για μας. Έτσι, και αυτός ο κλάδος, που παραδοσιακά εκπροσωπούνταν από τις μικρές μονάδες και την κατ' οίκον εργασία, κατάφερε να ανταποκριθεί σε όλες τις απαιτήσεις.

Θέσαμε τις βάσεις για την επωφελή χρησιμοποίηση του φυσικού πλούτου της χώρας και του πλούτου του υπεδάφους, που δεν είναι μεγάλος στην Καταλωνία, αλλά μπορεί να αποδώσει σεβαστά οφέλη. Μεγάλα κοιτάσματα μολύβδου τέθηκαν υπό εκμετάλλευση,

οργανώνοντας όλη τη βιομηχανία μολύβδου και πουλώντας ορυκτά ακόμη και εν μέσω πολέμου. Έγινε εξόρυξη ορυκτού χαλκού, θεμελιώθηκε και ξεκίνησε η ηλεκτρόλυσή του. Τέθηκαν υπό εκμετάλλευση ορυχεία μαγγανίου, τα οποία κανείς δεν είχε υπολογίσει. Ακόμη, άρχισαν εργασίες διάτρησης για την εύρεση πετρελαίου, με απαρχαιωμένο και ακατάλληλο διηθητικό εξοπλισμό.

Ποτέ, σε τόσο σύντομο χρονικό διάστημα, δεν αναπτύχθηκαν τόσες πρωτοβουλίες. Η συστηματική επεξεργασία τους μας ενέτασσε στην τροχιά μιας συντονισμένης οικονομίας, δίνοντάς μας ταυτόχρονα τη δυνατότητα να γνωρίζουμε τι συντελείται σε όλους τους κλάδους, καθώς και αυτό που μπορούσε να επιτευχθεί. Λίγοι επαγγελματίες της κυβερνητικής λειτουργίας είχαν παρέμβει στην πολιτική ζωή με πλήρη γνώση των οικονομικών δυνατοτήτων της χώρας. Ακόμη και στις επαναστατικές μας γραμμές, εργαστήκαμε πολύ πιο εντατικά και συνειδητά στην κατεύθυνση της επαναστατικής προετοιμασίας, παρά στην κατεύθυνση μιας πραγματικής εποικοδομητικής προετοιμασίας. Εξ ου οι δυσκολίες και τα βάσανα σε όλα τα πρώτα βήματα. Καταλάβαμε ότι αποστολή μας δεν ήταν η συνηθισμένη πολιτική, αυτή της ενίσχυσης ενός πολιτικού κόμματος και της τοποθέτησης των κομματικών στελεχών στα κυβερνητικά γραφεία. Πιστεύαμε ότι έπρεπε να αφιερωθούμε, πάνω απ' όλα, στην αύξηση του πλούτου και την κινητοποίηση όλων των δυνάμεων και όλων των δεξιοτήτων σε σχέση με το έργο της επανάστασης.

Πέρα από κάθε ατομική προκατάληψη, άρχισε να διαμορφώνεται σιγά σιγά μια εκπληκτική ενότητα ανθρώπων όλων των τάξεων και όλων των κομμάτων που αντιλαμβάνονταν, όπως εμείς, ότι η επανάσταση είναι κάτι διαφορετικό από τη μάχη στο δρόμο και ότι, σε μια πραγματική επανάσταση, δεν έχουν τίποτε να χάσουν όσοι αισθάνονται ότι διαθέτουν το σθένος και τη θέληση να συμβάλουν με τη χειρωνακτική, πνευματική, διοικητική ή τεχνική συνεργασία τους στο κοινό έργο.

Το γενικευμένο κίνημα που αυθόρμητα απαλλοτρίωνε τον κοινωνικό πλούτο από τους διοικητικούς και τεχνικούς διαχειριστές του, για να τον θέσει στην αποκλειστική υπηρεσία της κοινωνίας, απέκτησε νόμιμη έκφραση, στις 24 Οκτωβρίου 1936, με το διάταγμα

περί κολεκτιβοποίησης που επεξεργάστηκε το Οικονομικό Συμβούλιο της Καταλωνίας. Αυτό το διάταγμα συμπληρώθηκε αργότερα με άλλες προσθήκες, παρέχοντας ένα προσεγγιστικό πλαίσιο της νέας οικονομίας στην Καταλωνία.

Όπως συνέβη με την Επιτροπή Πολιτοφυλακών, η οποία αρχικά ήταν υποχρεωμένη να αντιμετωπίζει και να επιλύει τα πάντα, για να μετατραπεί σταδιακά κατά τη διάρκεια του πολέμου σε υπουργείο Πολέμου, έτσι, προκειμένου να απαλλαγεί από λειτουργίες που δεν μπορούσαν παρά να παρεμποδίζουν τη βασική ενασχόλησή του, δημιουργήσαμε ένα Οικονομικό Συμβούλιο της Καταλωνίας, του οποίου οι αποφάσεις δεν μπορούσαν να απορριφθούν από τον αρμόδιο σύμβουλο του υπουργείου Οικονομίας. Λειτουργούσε υπό την προεδρία του οικονομικού συμβούλου στην Κυβέρνηση της Ζενεραλιτάτ, και αποτελούνταν επίσης από εκπροσώπους όλων των κομμάτων και οργανώσεων. Από εκεί προήλθε όλη η νομοθεσία οικονομικού χαρακτήρα στη διάρκεια του πολέμου και της επανάστασης στην αυτόνομη περιοχή. Ο καταμερισμός της εργασίας γινόταν με βάση τους εξής τομείς: καύσιμα και κινητήριες δυνάμεις, κλωστοϋφαντουργία, μεταλλευτικές βιομηχανίες, βιομηχανίες κατασκευών, γραφικές τέχνες και χαρτοποιία, οικονομικά, τράπεζες και χρηματιστήριο, ανακατανομή της εργασίας, χημικές βιομηχανίες, υγεία κ.λπ.

Το έργο αυτού του Οικονομικού Συμβουλίου ήταν τεράστιο και αξιομνημόνευτο, αν και εμείς δεν ανήκαμε σε όσους φαντάζονταν ότι η κρατική νομοθεσία μπορούσε να δημιουργήσει κάτι βιώσιμο. Όποτε ήταν εφικτό, με την παρέμβασή μας, προσπαθήσαμε το έργο του να επικεντρωθεί στη νομοθέτηση όσων η οικονομική πρακτική επεξεργαζόταν καθημερινά, αντιμετωπίζοντας με τον μέγιστο σεβασμό τον ανώτερο νομοθέτη, που ήταν ο ίδιος ο λαός. Σ’ αυτό το Συμβούλιο, αρχικά συμμετείχαμε στον τομέα των καυσίμων και των κινητήριων δυνάμεων, και εκεί παρουσιάσαμε, ήδη από τον Αύγουστο ή τον Σεπτέμβριο του 1936, την πρόταση να δημιουργηθεί μια εφεδρική ηλεκτρική εγκατάσταση για την Καταλωνία –της οποίας οι κύριες κεντρικές μονάδες αντιμετώπιζαν πάντοτε τον κίνδυνο απώλειας–, που να είναι αδύνατο να βομβαρδιστεί. Παρά το γεγονός ότι αυτή εγκρίθηκε και υπερψηφίστηκαν οι πιστώσεις που απαιτούνταν,

οι διάδοχοί μας πίστεψαν ότι η ανησυχία μας ήταν υπερβολική και έθαψαν το ζήτημα, με την έλλειψη ηλεκτρικής ενέργειας να αποτελεί έναν από τους παράγοντες που χάσαμε τον πόλεμο. Εκεί, στον τομέα της κλωστοϋφαντουργίας, συμμετείχε ο Αντρέου Νιν (Andreu Nin Pérez, 1892-1937), σε πλήρη αρμονία με μας και πάντοτε στο πλευρό μας σε όλες τις δραστηριότητες.

Ωστόσο, πιο σημαντικό και από το έργο που μελέτησε και νομοθέτησε το Οικονομικό Συμβούλιο ήταν το δημιουργικό έργο των ίδιων των εργατών και αγροτών. Από τον πρώτο χρόνο της επανάστασης, αυξήθηκε κατά 40% η καλλιέργεια γεωργήσιμης έκτασης σε σχέση με τα προηγούμενα χρόνια. Δεν έμεινε ούτε ένα κομμάτι γης που να μην οργωθεί, όσο άγονο κι αν ήταν.

Το πιο απρόσμενο γεγονός όσον αφορά τον οικονομική ανοικοδόμηση ήταν οι αγροτικές κολεκτίβες. Σχηματίστηκαν αυθόρμητα σε όλη τη δημοκρατική Ισπανία, στην Καταλωνία, την Αραγωνία, το Λεβάντε, την Ανδαλουσία και την Καστίλλη. Κανείς, κανένα κόμμα, καμία οργάνωση δεν έδωσε το σύνθημα προς αυτήν την κατεύθυνση. Όμως, ο αγροτικός κόσμος προχώρησε αποφασιστικά σ' αυτόν το δρόμο, με μια σιγουριά και έναν δυναμισμό που γέμισε κατάπληξη και θαυμασμό ακόμη κι εμάς που περιμέναμε πολλά από το ισπανικό λαϊκό πνεύμα. Και πρέπει να τονίσουμε ότι σ' αυτήν την πρακτική συλλογικής εργασίας, συγκέντρωσης δυνάμεων, ζώων, γης, μηχανών, δεν υπήρχαν σοσιαλιστές και αναρχικοί. Όλοι προχώρησαν με ισότιμο τρόπο και συναγωνίστηκαν σε άμιλλα και κατανόηση. Τα εργαστήρια μελετών και πειραματισμού της Ομοσπονδίας Αγροτών της Κεντρικής Περιοχής ήταν ανώτερα από εκείνα του υπουργείου Γεωργίας, και η ίδια η κυβέρνηση ήταν αναγκασμένη να προσφεύγει στους δικούς μας αγρονόμους και το συμβούλιό τους. Η περίφημη αγροτική μεταρρύθμιση της Δημοκρατίας παραμερίστηκε ως παρωχημένη, και την ευημερία γνώρισαν μόνο οι κολεκτίβες που αποτελούνταν από τους ίδιους τους αγρότες, που ένωναν τη γη και απαλλοτρίωναν τα μεγάλα αγροκτήματα των οποίων οι ιδιοκτήτες είχαν τραπεί σε φυγή ή ανήκαν στην πλευρά των στασιαστών. Τα καλύτερα κομμάτια γης, τα αρδευτικά έργα, οι νέες κτιριακές εγκαταστάσεις κατοικιών, αποθηκών και εργοστασίων, όλα αυτά μαρτυρούν το έργο των αγρο-

τών, το εντυπωσιακό προοδευτικό άλμα τους, την οργανωτική και δυναμική ικανότητά τους.

Είχαμε μόνο έναν επίμονο εχθρό των αγροτικών κολεκτίβων: τους Ρώσους και τους πράκτορές τους στο Ισπανικό Κομμουνιστικό Κόμμα. Έφτασαν στο σημείο να δημιουργήσουν ακόμα και οργανώσεις διαφωνούντων αγροτών, για να υπονομεύσουν το έργο των κολεκτίβων στο Λεβάντε, δίνοντάς τους την πλήρη στήριξη του υπουργείου Γεωργίας. Απέτυχαν παταγωδώς, γιατί οι αγρότες της UGT και της CNT είχαν τα ίδια συμφέροντα και τις ίδιες προσδοκίες: η συμμαχία τους προκάλεσε τη ματαίωση των κομμουνιστικών σχεδίων. Συκοφαντήθηκαν άκριτα και κατά κόρον, με το επιχείρημα ότι είχε χρησιμοποιηθεί βία για να υποχρεωθούν οι μικροκαλλιεργητές να οργανωθούν στις κολεκτίβες. Παρεμβήκαμε επίσημα και ανεπίσημα σε περιπτώσεις καταγγελιών αυτού του είδους, είδαμε από κοντά την αλήθεια και χρειάστηκε να υπερασπιστούμε το έργο των αγροτών απέναντι στους συκοφάντες τους. Ωστόσο, δόθηκε η εντολή να διευκολύνεται η αποχώρηση όσων πραγματικά το επιθυμούν από τις κολεκτίβες, μαζί με τη γη τους, τα αγροτικά εργαλεία, τους σπόρους και τα κοπάδια τους. Κανείς δεν έφυγε, εντελώς το αντίθετο. Και, απόδειξη της προσπάθειας διάσπασης του αγροτικού κόσμου είναι το εξής: η αγροτική κολεκτίβα της Οσπιταλέτ δε Λομπρεγάτ, με 1.500 οικογενειάρχες, πρότεινε την αποχώρηση των δυσαρεστημένων, μαζί με τη γη και τα εργαλεία τους, αφού οι κολεκτίβες δεν μπορούσαν να αποτελούνται παρά μόνο από εθελοντές. Από τους 1.500 αποσπάστηκαν πέντε, και αυτοί οι πέντε δεν ήταν αγρότες αλλά εργάτες υπαίθρου. Οι παλιοί γαιοκτήμονες δεν θέλησαν να αποσχιστούν από την κολεκτίβα. Και οι πέντε που αποχώρησαν, αναγκάστηκαν να συνεργαστούν με τη σειρά τους για να δουλέψουν από κοινού τη γη που τους παραχωρήθηκε.[3]

Ο αγροτικός κολεκτιβισμός, στου οποίου την ιστορία, τη θεωρία και την πράξη αφιέρωσε έναν μεγάλο τόμο ο Χοακίν Κόστα (Joaquin

3. Ο Agustin Souchy έχει συγγράψει ορισμένα έργα, συνοψίζοντας τις επισκέψεις του στις αγροτικές κολεκτίβες: *Colectivizaciones. La obra colectiva de la revolución española*, Βαρκελώνη 1937, και *Entre los campesinos de Aragón: el comunismo libertario en las comarcas liberadas*, Βαλένθια 1937.

Costa, 1846-1911), αποδείχθηκε σύμφυτος με το ισπανικό λαϊκό πνεύμα. Οι κολεκτίβες της Αραγωνίας, που περιελάμβαναν σχεδόν το σύνολο του αγροτικού πληθυσμού της απελευθερωμένης Αραγωνίας, οι οποίες ισοπεδώθηκαν με αίμα και φωτιά από τις κομμουνιστικές μεραρχίες με μια προκλητική επίθεση –η οποία όμως δεν απαντήθηκε όπως άξιζε–, ανασυγκροτήθηκαν αμέσως, αποδεικνύοντας την αυθεντική θέληση του αγροτικού κόσμου. Στην Αραγωνία όπου όλες οι κολεκτίβες σχηματίστηκαν από μέλη και συμπαθούντες της CNT (καθώς ήταν αδύνατο να παρέμβει σ' αυτές ένα πολιτικό κόμμα – μια μέρα η οικονομική οργάνωση θα έπρεπε να απορροφήσει και να εξαλείψει ακόμη και την ύπαρξη των κομμάτων, εξαλείφοντας επίσης τη διαφορά μεταξύ της CNT και της UGT, για να δημιουργήσει ένα μόνο κόμμα και μία μόνο οργάνωση: την Ισπανία που διαφεντεύει την τύχη και τη θέλησή της), το μίσος των προσκείμενων σε κομματικές δικτατορίες, ενάντια στη δημιουργία του ισπανικού λαού που τις απέκλειε διά παντός, εκφραζόταν με φοβερά επιζήμια σφοδρότητα.

Πολλά χρόνια πριν από το κίνημα του Ιουλίου, υποστηρίζαμε ότι μια επανάσταση, για να είναι επωφελής και να πατάει στέρεα στο έδαφος της θετικής πραγματικότητας, πρέπει να φέρει κοντά την πόλη με την ύπαιθρο, τον βιομηχανικό εργάτη με τον αγρότη. Μετά τη 19η Ιουλίου, θεωρούσαμε ότι δεν πρέπει να είμαστε φειδωλοί ούτε στις προσπάθειες ούτε στις θυσίες, προκειμένου να αποκαταστήσουμε μια αρμονική ενότητα σ' αυτόν τον μακρύ ιστορικό διαχωρισμό.

Σε ελάχιστες περιπτώσεις, που για να βρει κανείς κάποιο ίχνος τους πρέπει να ανατρέξει σε πολλούς αιώνες ιστορίας, απέκτησαν οι αγρότες κυρίαρχη θέση στη διεύθυνση της οικονομικής, πολιτικής και κοινωνικής ζωής των λαών. Σε γενικές γραμμές, οι εργάτες γης –ως δουλοπάροικοι, κολίγοι, επίμορτοι καλλιεργητές, εκμισθωτές, σκλάβοι στην κυριολεξία– αποτελούσαν μια υποτάξη, μια κάστα από παρίες με διάφορες υποχρεώσεις και σχεδόν κανένα δικαίωμα.

Η ιστορία μπορεί να ερμηνευτεί με πολλούς τρόπους, και υπάρχουν στη μόδα ερμηνείες για όλα τα γούστα. Μία από αυτές θα μπορούσε να μας εξηγεί το παρελθόν σε σχέση με την αγροτική δουλεία και τις σπασμωδικές προσπάθειες που έγιναν για να ανατραπεί ο βαρύς ζυγός. Ο αγρότης ήταν, και εξακολουθεί να είναι σε μεγάλο

βαθμό, ένα εργατικό υποζύγιο από οικονομική άποψη, ένας υποτελής τροφοδότης του κρατικού ταμείου, ένας προμηθευτής σάρκας για τα κανόνια των στρατών των βασιλιάδων και των καπιταλιστών. Πρέπει να συνεχίσει να είναι; Άραγε η 19η Ιουλίου δεν έπρεπε να σηματοδοτήσει την υπέρβαση του παραδοσιακού διαχωρισμού πόλης και υπαίθρου, βιομηχανίας και γεωργίας;

Για λόγους ανθρώπινης αλληλεγγύης, δικαιοσύνης, κατανόησης της σπουδαιότητας αυτού του ζητήματος, οι αναρχικοί ήμασταν υποχρεωμένοι να κάνουμε κάθε δυνατή προσπάθεια ώστε η πόλη και η ύπαιθρος να συναδελφωθούν σε μία και μόνο προσδοκία, την προσδοκία για ελευθερία και εργασία, γόνιμη και αξιοπρεπή. Γνωρίζαμε πολύ καλά πως, αν δεν φτάναμε σ' αυτό το αποτέλεσμα, καμία δίκαιη επανάσταση δεν ήταν εφικτή, πως βαρόμετρο της κοινωνικής προόδου αποτελούσε η δεκτικότητα και η συμπάθεια με την οποία θα αντιμετώπιζαν οι αγρότες τις νέες πραγματικότητες και τις νέες ιδέες.

Μπορούμε να κατακτήσουμε υπουργεία, να αποκτήσουμε επιφανείς δημόσιες θέσεις, να βασιστούμε στο 100% των βιομηχανικών εργατών. Αν παραβλέψουμε την κατάκτηση της θέλησης και της καρδιάς του αγρότη, όλα αυτά θα αποδειχθούν άχρηστα και η οικονομική, κοινωνική και πολιτική πρόοδος θα είναι μόνο βιτρίνα, ψευδαίσθηση, απάτη.

Οι αγρότες παρέμεναν συστηματικά ξεχασμένοι στη γενέθλια γη τους. Ακόμη και ο σύγχρονος σοσιαλισμός δεν έστρεψε προς το μέρος τους λίγο από το φως της ακτινοβολίας του, με εξαίρεση τη νότια Ισπανία, ενώ έλουσε με τους προβολείς του τη μεγάλη βιομηχανία. Τα ψελλίσματα των σοσιαλιστικών δογμάτων για τον ορισμό και την ερμηνεία του προβλήματος της υπαίθρου είναι σαθρά. Δεν αξίζει τον κόπο να αναφερθούμε καν στη συμπεριφορά του καπιταλιστικού καθεστώτος και του καπιταλιστικού, μοναρχικού ή δημοκρατικού κράτους. Ακόμη και όταν δεν ξεχνούσαν τους αγρότες, τους θυμούνταν για να εκμεταλλευτούν την άγνοια και την καλή τους πίστη, για να τους απομυζήσουν περισσότερο και καλύτερα προς όφελος των κυρίαρχων καστών. Θυμούνταν τους αγρότες για να τους δηλητηριάσουν από την κούνια ως τον τάφο με το όπιο της θρησκείας και της επουράνιας ζωής. Τους θυμούνταν ως πειθήνια πηγή για φόρους

και εισφορές, δεκάτες και δικαιώματα επικαρπίας. Τους θυμούνταν για να τους αποσπάσουν τους μικρότερους γιους και να τους θέσουν στην υπηρεσία του βασιλιά ή άλλων κρατικών και απρόσωπων θεσμών. Τους θυμούνταν για να τους αρπάξουν, σε χαμηλή τιμή, το προϊόν της εργασίας τους χωρίς όρια και προϋποθέσεις.

Αυτό είναι το μόνο που είδε ο αγροτικός κόσμος από όλο τον πολιτισμό, όλη την πρόοδο, όλη την κουλτούρα που μας γεμίζει με περηφάνια: τον παπά που τον αποχαύνωνε και τον εξαπατούσε, τον φοροεισπράκτορα που του αφαιρούσε όλες του τις αποταμιεύσεις, τον χωροφύλακα που τον τρομοκρατούσε. Κι όμως, εξακολουθούν να υπάρχουν κάποιοι που διαμαρτύρονται επειδή ο αγροτικός κόσμος είναι καχύποπτος κι επειδή έχει κληρονομήσει αυτήν τη δυσπιστία απέναντι σε καθετί που προέρχεται από τις πόλεις. Ακόμη κι όταν από τις πόλεις φτάνει η ελευθερία και η δικαιοσύνη, αυτοί που τόσες φορές βρέθηκαν προδομένοι και εξαπατημένοι έχουν δίκιο να κοιτούν με καχυποψία την ίδια τη δικαιοσύνη και την ελευθερία! Δεν είναι αυτοί οι ένοχοι γι' αυτήν την καχυποψία, αυτό το ένστικτο που κληροδότησε η δυσπιστία. Η ευθύνη ανήκει σ' εμάς που εγκαταλείψαμε την ύπαιθρο για να γευτούμε στις μεγάλες πόλεις τις κοινότοπες απολαύσεις ή τις ανώτερες χαρές της κουλτούρας, ή για να βελτιώσουμε το ατομικό επίπεδο της ζωής μας. Η ευθύνη ανήκει σ' εμάς που, ενώ μπορούσαμε και οφείλαμε, δεν αναλάβαμε το έργο της προπαγάνδας και της πειθούς των εργατών γης, όπως το κάναμε για τους βιομηχανικούς εργάτες. Η ευθύνη ανήκει σε όλους εμάς που ανεχθήκαμε τη μόνιμη εκμετάλλευση των αγροτών στο όνομα του Θεού, του βασιλιά, της Δημοκρατίας, χωρίς να παρέμβουμε, όπως το κάναμε όταν επρόκειτο για την εκμετάλλευση και την καταπίεση των βιομηχανικών εργατών.

Αναγκαστήκαμε να θερίσουμε τους καρπούς της λήθης στην οποία είχαμε εγκαταλείψει τον αγρότη. Με άλλα λόγια, αφού δεν σπείραμε όταν ήταν η κατάλληλη στιγμή, δεν ήταν δυνατό να ελπίζουμε σε πλούσιες σοδειές. Η επανάσταση υποχρεώθηκε να υποστεί τις συνέπειες του δυϊσμού που επισημάναμε.

Πολλοί μπορεί να είναι οι λόγοι της αποτυχίας ή της επιτυχίας μιας επανάστασης. Ένας από τους πιο σημαντικούς είναι η αγροτική

πολιτική που υλοποιεί. Αν δεν εργαζόμαστε με τρόπο ώστε οι αγρότες να εντάσσονται ενεργά και με ενθουσιασμό στη νέα κατάσταση, η επανάσταση χάνεται ανεπανόρθωτα. Και για να συναινέσουν στην ένταξή τους, δεν πρέπει να ξεχνάμε καμία στιγμή ότι υπάρχει διαφορά μεταξύ της προετοιμασίας του βιομηχανικού εργάτη και του αγρότη. Οι ίδιες λέξεις έχουν διαφορετική σημασία ή ερμηνεύονται διαφορετικά στην πόλη και στην ύπαιθρο, τα γεγονότα που στη μια πλευρά είναι ευνοϊκά, στην άλλη μπορεί να είναι επιζήμια.

Σε γενικές γραμμές, απέναντι στον καχύποπτο και δύσπιστο αγρότη, που έχει δίκιο να είναι έτσι, πρέπει να χρησιμοποιούμε ένα εργαλείο προπαγάνδας που δεν χάνει ποτέ την αποτελεσματικότητά του, παρ' όλο που προφανώς είναι πιο χρονοβόρο: το παράδειγμα, την πειθώ μέσα από την καθημερινή πρακτική. Μέσα από το δρόμο της βίας, θα χάνουμε πάντοτε το παιχνίδι, ακόμη κι αν καταφέρουμε να εξαλείψουμε κάθε σθεναρή αντίσταση των αγροτών.

Χωρίς τη συμπάθεια και την ενεργή στήριξη του αγροτικού πληθυσμού, κάθε οικονομική, πολιτική και κοινωνική επανάσταση θα συντριβεί αποδυναμωμένη. Ακόμη κι αν πιστεύει ότι διαθέτει πιο ισχυρά ένοπλα σώματα, ακόμη κι αν επαίρεται για τη σχετική ευκολία με την οποία μπορεί να καταστέλλει κάθε εστία δυσαρέσκειας! Η ιστορία όλων των εποχών και όλων των επαναστάσεων μας διδάσκει ότι στο δρόμο της προόδου κανείς δεν φτάνει πραγματικά πέρα από το σημείο όπου οι αγρότες είναι ικανοί να φτάσουν με τη δική τους θέληση.

Μ' έναν σχεδόν αυθόρμητο τρόπο, σ' όλες τις περιοχές, χωρίς να περιμένουν συνθήματα, συμφωνίες, συστάσεις, είδαμε να αναδύονται συμπαγείς αγροτικές κολεκτίβες, στην πλειονότητά τους από ανθρώπους της υπαίθρου στους οποίους με κάποιο τρόπο είχαν φτάσει οι επαναστατικές ιδέες, ή διατηρούσαν στη μνήμη και την παράδοσή τους λανθάνουσες παλιές αναμνήσεις από πρακτικές κοινής εργασίας. Η γη των φασιστών ιδιοκτητών απαλλοτριώθηκε, άρχισε να καλλιεργείται ολόκληρη η χέρσα γεωργήσιμη περιοχή, αλλά αντί να μοιραστεί με λίγο ως πολύ ισότιμο τρόπο, αυτή η γη κολεκτιβοποιήθηκε, μαζί με τον αντίστοιχο εξοπλισμό, τις μηχανές και τα κοπάδια. Ήταν η πραγματική αρχή της επανάστασης στη γεωργία. Υπήρξαν μεμονωμένες περιπτώσεις δυσαρέσκειας, απόπειρες εξαναγκασμού. Δεν

το διαπιστώσαμε από κοντά, το αντίθετο μάλιστα, αλλά δεν έχουμε καμία δυσκολία να θεωρήσουμε ότι έγινε. Τις περισσότερες φορές ήταν επεισόδια αναπόφευκτα. Πάντοτε συνέβαιναν και πάντοτε θα συμβαίνουν στα πρώτα βήματα μιας μεγάλης κοινωνικής αλλαγής.

Οι αγρότες, από τους οποίους δεν περιμέναμε και πολλά, ξεπέρασαν κατά πολύ όλες τις προβλέψεις. Πρέπει να επισημάνουμε ότι από όλες τις περιφέρειες της λεγόμενης δημοκρατικής Ισπανίας, η Καταλωνία ήταν αυτή που γνώρισε σε μικρότερη κλίμακα αυτή τη συσπείρωση αγροτών, αν και οι αγροτικές κολεκτίβες στο έδαφός της ήταν πολλές, πολύ σημαντικές και με καλή διοίκηση. Ποιο φόβο μπορούσαμε να έχουμε για το μέλλον, για τη δημοκρατική ή κομμουνιστική αντεπανάσταση, όταν ο αγροτικός κόσμος, με σοσιαλιστική ή ελευθεριακή παιδεία, είχε συγκροτήσει μια αδιάσπαστη δύναμη στο δρόμο της πραγματικής επανάστασης;

Οι κολεκτίβες ήθελαν να δείξουν ένα πράγμα: ότι η κοινοτική εργασία ήταν πιο ξεκούραστη και, όταν οι συνθήκες θα επέτρεπαν τη χρήση των μηχανών στη γεωργία σε μεγάλη κλίμακα και την πρακτική εφαρμογή των επιτευγμάτων της σύγχρονης επιστήμης, με την επιλογή σπόρων, τα κατάλληλα λιπάσματα, τα αντίστοιχα αρδευτικά έργα, τότε οι δουλειές της υπαίθρου, που γίνονταν από κοινού, δεν θα ήταν μόνο πιο υγιείς και άνετες αλλά και απείρως πιο αποδοτικές και επωφελείς.[4]

Χρειαζόμασταν ένα εργαλείο ως προπαγανδιστικό παράδειγμα στην ύπαιθρο: αυτό το εργαλείο το διαμόρφωσαν αυθόρμητα οι αγροτικές κολεκτίβες. Πολλά χρόνια πριν, είχαμε καταλήξει σ' ένα παρόμοιο συμπέρασμα. Αναλογιζόμενοι αυτό το πρόβλημα, αντι-

4. Ένα από τα μεγάλα μεταλλουργικά εργαστήρια της Βαρκελώνης, που δημιουργήθηκε από το Ενιαίο Συνδικάτο Μεταλλουργίας και ειδικευόταν στην κατασκευή πολυβόλων όπλων, αεροπορικών βομβών και οβίδων όλων των διαμετρημάτων, είχε ήδη προετοιμάσει τα σχέδια και σε μεγάλο βαθμό τις μήτρες για να ξεκινήσει από την επομένη της λήξης του πολέμου την κατασκευή αγροτικών τρακτέρ. Ανάλογες πρωτοβουλίες υπήρχαν κατά χιλιάδες σε όλες τις βιομηχανίες προκειμένου, μετά τον πόλεμο και μέσα σε λίγα χρόνια, να επιτευχθεί η οικονομική και βιομηχανική ανάκαμψη που θα τοποθετούσε την Ισπανία μεταξύ των μεγάλων ευρωπαϊκών δυνάμεων. Η ήττα στον πόλεμο ματαίωσε όλες αυτές τις προσδοκίες. Ο Φράνκο κέρδισε την παρτίδα, αλλά έχασε τον ισπανικό λαό και συνέτριψε την εξαιρετική αφύπνισή του.

λαμβανόμενοι πλήρως την ψυχολογία του εργάτη γης και έχοντας διαπιστώσει την αναποτελεσματικότητα της σκέτης δογματικής προπαγάνδας, προτείναμε την εγκαθίδρυση ή τη θεμελίωση κοινοτικών εστιών αγροτικής εργασίας, ακόμη και αγοράζοντας γη, ακόμη και εντός της καπιταλιστικής οικονομίας. Μ' αυτόν τον τρόπο, με το παράδειγμα, αυτή ήταν η θέση μας, θα καταφέρναμε να κατακτήσουμε τον αγροτικό πληθυσμό, ενώ ταυτόχρονα θα μετατρεπόμασταν σε παράγοντα προόδου, ευημερίας και κουλτούρας. Το κατάλληλο, γόνιμο και υποσχόμενο εργαλείο το είχαμε ήδη. Δεν υπήρχε λόγος να επιταχύνουμε το βήμα πέραν του δέοντος. Μέσα σε λίγα χρόνια, οι κολεκτίβες θα μετασχημάτιζαν την υποτάξη των αγροτών στο πιο σταθερό και χαρακτηριστικό στήριγμα του νέου οικονομικού και κοινωνικού οικοδομήματος.

Έπρεπε να δει κανείς αυτές τις κολεκτίβες στην Καταλωνία, την απελευθερωμένη Αραγωνία, το Λεβάντε, το χειραφετημένο από τον φασισμό τμήμα της Καστίλλης! Σ' αυτές συγκεντρώνονταν άνθρωποι ενθουσιώδεις, γεμάτοι πίστη, που δεν επιδίωκαν να καταλάβουν υψηλές δημόσιες θέσεις, δεν ραδιουργούσαν για να ζήσουν σε βάρος του κράτους, αλλά ασχολούνταν με τη σπορά και τη συγκομιδή, περίμεναν τα πάντα από τη δουλειά τους και την αφοσίωσή τους, αγαπούσαν τη γη όπως αγαπάει κανείς τη μητέρα ή τη γυναίκα του. Από την επαφή μ' αυτούς τους προάγγελους της νέας εποχής, ξεχνούσε κανείς πολλές από τις στενοχώριες του, ενίσχυε το καταπονημένο ηθικό του και προσέγγιζε με μεγαλύτερη εμπιστοσύνη και σιγουριά τη δουλειά για το μέλλον.

Για να δώσουμε μια ιδέα της ευρύτητας αυτού του κινήματος κολεκτιβοποίησης της γης, θα αναφέρουμε μερικά στοιχεία του συνεδρίου αγροτικών κολεκτίβων της Αραγωνίας, που πραγματοποιήθηκε στο Κάσπε, στα μέσα Φεβρουαρίου 1937. Είναι μια σύνοψη του καταλόγου των τοπικών οργανώσεων που εκπροσωπήθηκαν:

Περιοχή Αλκανίς: κολεκτίβες έξι χωριών (Αλκανίς, Καστελσεράου, Μπελμόντε, Λα Κορντονιέρα, Τορεσίγια δε Αλκανίς, Βαλδεαγόρδα) με 596 συμμετέχοντες.

Περιοχή Αλκορίσα: 13 κολεκτίβες, με μερικές από αυτές, όπως της Αντόρα και της Κανισάρ δελ Ολιβάρ, με 3.200 αγρότες η καθεμία,

η κολεκτίβα της Αλκορίσα με χίλιους. Συνολικά 10.000 συμμετέχοντες.

Περιοχή Αλμπαλάτε δε Σίνκα: 16 κολεκτίβες, η μεγαλύτερη από αυτές, της Οντινιένα, με 800 συμμετέχοντες, η μικρότερη, της Αλμιδάφα, με 30. Συνολικά 4.068 μέλη.

Περιοχή Ανγκιές: 36 κολεκτίβες με 6.201 συμμετέχοντες. Η μεγαλύτερη ήταν της Κασδάς με 406 μέλη, η μικρότερη της Σιέταμο με 45.

Περιοχή Κάσπε: 5 κολεκτίβες, η πιο πολυάριθμη, της Μαέγια, με 757 μέλη. Συνολικά 2.197 συμμετέχοντες.

Περιοχή Εχούλβε: 8 κολεκτίβες, η μεγαλύτερη, της Βιγιαρλουένγκο, με 1.300 μέλη, της Εχούλβε με 1.200, η μικρότερη, της Μεσκίταδε Χάρκε, με 27 συμμετέχοντες. Συνολικά 3.807 μέλη.

Περιοχή Εσκούτσα: 6 κολεκτίβες, η μεγαλύτερη, της Ουτρίγια, με 400 συμμετέχοντες.

Περιοχή Γκράνιεν: 12 κολεκτίβες (δεν έχουν υπολογιστεί οι αριθμοί των μελών).

Περιοχή Λεσέρα: 9 κολεκτίβες με 2.045 συμμετέχοντες, η μεγαλύτερη, η Λεσέρα, με 650 μέλη, η μικρότερη, η Μονέβα, με 77.

Περιοχή Μονσόν: 35 κολεκτίβες, μερικές, όπως αυτή της Μπινεφάρ, με 3.400 μέλη, της Μπινασέτ με 1.800.

Περιοχή Σαστάγο: 4 κολεκτίβες με σύνολο 478 συμμετέχοντες.

Περιοχή Πουέμπλα δε Ιχάρ: 9 κολεκτίβες με σύνολο 7.146 συμμετέχοντες.

Περιοχή Πίνα δε Έμπρο: 6 κολεκτίβες με 2.924 συμμετέχοντες.

Περιοχή Τορέντε: 3 κολεκτίβες.

Περιοχή Βαλδερόμπρες: 18 κολεκτίβες με 11.449 συμμετέχοντες, μερικές από τις οποίες πολύ σημαντικές, όπως αυτή της Φρεσνέδα με 2.000 μέλη, της Καλασέιτε με 1.740, της Βαλδερόμπρες με 1.600, της Μασαλεόν με 1.560.

Περιοχή Μας δε λας Μάτας: 14 κολεκτίβες με 7.930 συμμετέχοντες, τρεις από αυτές με πάνω από 1.000 συμμετέχοντες η καθεμία.

Περιοχή Μουνιέσα: 11 κολεκτίβες με 2.254 συμμετέχοντες.

Περιοχή Μόρα δε Ρουμπιέλος: 21 κολεκτίβες με 3.782 συμμετέχοντες.

Περιοχή Άινσα: λείπουν τα νούμερα των μελών.

Περιοχή Αλφάμπρα: 6 κολεκτίβες με 502 συμμετέχοντες.

Περιοχή Μπεναμπάρε: 6 κολεκτίβες με 470 συμμετέχοντες.

Περιοχή Μπαρμπάστρο: 31 κολεκτίβες με 7.983 συμμετέχοντες, η πιο πολυάριθμη, της Περάλτα δε Αλκολέα, με 1.000 μέλη.

Περιοχή Πανκρούδο: 4 κολεκτίβες με 215 συμμετέχοντες.

Στο συνέδριο του Κάσπε εκπροσωπήθηκαν 275 αγροτικές κολεκτίβες, που αντιστοιχούσαν σε 23 περιοχές της Αραγωνίας, με συνολικά 141.430 μέλη. Πρέπει όμως να σημειώσουμε ότι πρόκειται, σε γενικές γραμμές, μόνο για οικογενειάρχες. Πάνω από το 70% του αγροτικού πληθυσμού της Αραγωνίας είχε συνδεθεί με τις αγροτικές κολεκτίβες. Το συνέδριο του Κάσπε είχε στόχο να συστήσει μια περιφερειακή ομοσπονδία κολεκτίβων, να υιοθετήσει ορισμένες γενικές κατευθυντήριες γραμμές και να καθορίσει τις επιδιώξεις της. Η ομοσπονδία έπρεπε, σύμφωνα με τις ισχύουσες συμφωνίες, να «συντονίζει την οικονομική δυνατότητα της περιφέρειας και να υποδεικνύει μια αλληλέγγυα κατεύθυνση στις κολεκτίβες, με βάση τους αυτόνομους και ομοσπονδιακούς κανόνες που μας προσανατολίζουν». Οι κολεκτίβες έπρεπε να διεξάγουν μια πραγματική στατιστική της παραγωγής και της κατανάλωσης και να την αποστέλλουν στην αντίστοιχη τοπική επιτροπή, η οποία τη διαβίβαζε στην περιφερειακή επιτροπή, αποτελώντας έτσι αυτή η στατιστική «τον μοναδικό τρόπο να εδραιωθεί η αληθινή και ανθρώπινη αλληλεγγύη».

Ο τρόπος με τον οποίο σχεδίαζαν οι αγρότες της Αραγωνίας να προσανατολίσουν τις προσπάθειές τους ήταν ο εξής:

«1. Πρέπει να προχωρήσουμε κατεπειγόντως στη δημιουργία πειραματικών πεδίων σε όλες τις κολεκτίβες της Αραγωνίας, για να μπορέσουμε να πραγματοποιήσουμε τις μελέτες που κρίνονται απαραίτητες, προκειμένου να επιχειρήσουμε νέες καλλιέργειες, να αποκομίσουμε έτσι καλύτερες αποδόσεις και να εντατικοποιήσουμε την καλλιέργεια σε όλη την περιφέρεια. Τον κατάλληλο χρόνο πρέπει να χρησιμοποιήσουμε ένα κομμάτι γης, ακόμη και μικρό, για τη μελέτη των δέντρων που μπορούν να παράγουν περισσότερο και να προσαρμόζονται καλύτερα στο έδαφος κάθε τοποθεσίας.

2. Πρέπει να προχωρήσουμε επίσης στη δημιουργία πεδίων παρα-

γωγής σπόρων. Γι' αυτό, μπορούμε να χωρίσουμε την Αραγωνία σε τρεις μεγάλες ζώνες, και σε κάθε μία από αυτές να χρησιμοποιήσουμε μεγάλα πεδία για να παράγουμε τους σπόρους που είναι απαραίτητοι σε κάθε ζώνη και, τον κατάλληλο χρόνο, να παράγουμε για άλλες κολεκτίβες, ακόμη κι αν δεν ανήκουν στην ίδια ζώνη. Ας πάρουμε, για παράδειγμα, την καλλιέργεια της πατάτας: πρέπει να παράγουμε το σπόρο αυτού του φυτού στη ζώνη με το μεγαλύτερο υψόμετρο στην Αραγωνία, για να είναι εκμεταλλεύσιμη στη συνέχεια από τις κολεκτίβες των άλλων ζωνών, αφού αυτό το φυτό σε μεγάλο υψόμετρο δεν πλήττεται από τις ασθένειες που είναι χαρακτηριστικές αν το παράγουμε και το καλλιεργούμε πάντοτε σε χαμηλό υψόμετρο ή σε έδαφος υγρό και ζεστό.

Αυτές οι τρεις ζώνες θα προχωρήσουν στην ανταλλαγή των σπόρων που οι ανάγκες υποδεικνύουν σε κάθε περίπτωση, ανάλογα με τα αποτελέσματα των μελετών που πραγματοποιούνται στα πειραματικά πεδία, αφού αυτά πρέπει να είναι σε αρμονία μεταξύ τους και να υποβάλλονται τον κατάλληλο χρόνο στην εξέταση τεχνικών αγρονόμων οι οποίοι θα κάνουν όλες τις δοκιμές που κρίνουν κατάλληλες και αναγκαίες».

Η αποστολή της ομοσπονδίας κολεκτίβων, που ιδρύθηκε στο προαναφερθέν συνέδριο, περιλαμβάνει τα εξής σημεία:

— Να προπαγανδίζει συστηματικά τα πλεονεκτήματα του κολεκτιβισμού που βασίζεται στην αλληλοβοήθεια.

— Να ελέγχει τα πειραματικά αγροκτήματα που μπορεί να δημιουργηθούν σε περιοχές όπου οι συνθήκες του εδάφους είναι ευνοϊκές για την απόκτηση όλων των ειδών των σπόρων.

— Να μεριμνά για τη δημιουργία τεχνικών σχολών, ώστε οι νέοι που έχουν διάθεση να σπουδάσουν τεχνικοί να έχουν αυτή τη δυνατότητα.

— Να οργανώσει μια ομάδα τεχνικών που θα μελετήσει στην Αραγωνία τον τρόπο με τον οποίο θα επιτευχθεί μεγαλύτερη απόδοση στις διάφορες εργασίες της υπαίθρου.

— Να παρέχει στις κολεκτίβες όλα τα αναπτυξιακά στοιχεία που θα χρησιμεύουν στην ψυχαγωγία και τη γενική βελτίωση της κουλτούρας των ατόμων.

— Να οργανώνει διασκέψεις για να βελτιώσει και να διαπλάσει τη νοοτροπία του αγρότη σε σχέση με τη νέα κατάσταση.

— Να προωθεί με όλα τα μέσα τη δενδροκαλλιέργεια.

— Να κατασκευάσει σε κάθε κολεκτίβα ζωοτροφεία, για να μελετηθούν και να επιλεγούν οι διάφορες φυλές και τα είδη των υπαρχόντων κοπαδιών, προκειμένου να διατηρηθούν αυτά που έχουν μεγαλύτερη απόδοση.

— Να κατασκευάσει, όπου υπάρχουν οι δυνατότητες, μεγάλα πρότυπα αγροκτήματα, με όλα τα εξελιγμένα μέσα της σύγχρονης επιστήμης, για να επιτευχθούν καλύτερες αποδόσεις και να εφαρμοστούν σε όλες τις κολεκτίβες τα εξαχθέντα αποτελέσματα.

— Οι αγροτοκτηνοτροφικές εκμεταλλεύσεις πρέπει να διευθύνονται από τεχνικούς, προκειμένου να επωφελούνται από τα επιτεύγματα της επιστήμης.

Το ίδιο ενδιαφέρον, η ίδια επιθυμία, η ίδια κατανόηση των αναγκών παρατηρούνται στις συμφωνίες όλων των αγροτικών, τοπικών, περιφερειακών και εθνικών συνεδρίων, που πραγματοποιήθηκαν στη διάρκεια των χρόνων της επανάστασης και του πολέμου. Δείτε ποια κατευθυντήρια γραμμή δόθηκε σ' εκείνο το συνέδριο του Κάσπε για τους αντιφρονούντες ή τους αντιπάλους που αποχωρούσαν από τις κολεκτίβες:

1. Αν οι μικροϊδιοκτήτες αποχωρήσουν με τη θέλησή τους από τις κολεκτίβες, επειδή θεωρούν ότι είναι ικανοί να κάνουν χωρίς τη βοήθεια των υπολοίπων τη δουλειά τους, θα χάνουν το δικαίωμα απολαβής οποιουδήποτε οφέλους από τις κολεκτίβες. Ωστόσο, η στάση τους θα γίνεται πάντοτε σεβαστή, εφόσον δεν βλάπτει τα συλλογικά συμφέροντα.

2. Η αγροτική και αστική περιουσία, καθώς και τα υπόλοιπα αγαθά των φασιστικών στοιχείων που έχουν απαλλοτριωθεί, θα διαμοιράζονται στις εργατικές οργανώσεις που υπήρχαν τη στιγμή της απαλλοτρίωσης, με τον όρο ότι αυτές οι οργανώσεις αποδέχονται τις κολεκτίβες.

3. Όλη η γη ενός ιδιοκτήτη στην οποία δούλευαν ενοικιαστές ή επίμορτοι καλλιεργητές θα περνάει στα χέρια των κολεκτίβων.

4. Κανείς ιδιοκτήτης δεν θα μπορεί να δουλεύει σε κτήματα πε-

ρισσότερα από όσα του επιτρέπουν οι φυσικές του δυνάμεις, ενώ θα απαγορεύεται ρητά να απασχολεί μισθωτούς εργάτες.

Οι περιφερειακές αγροτικές ομοσπονδίες, της Αραγωνίας, της Καταλωνίας, του Λεβάντε, του Κέντρου, της Ανδαλουσίας σχημάτισαν την Εθνική Αγροτική Ομοσπονδία (Federación Nacional Campesina, FNC), η οποία συντόνιζε, σε εθνικό επίπεδο, όλες τις πρωτοβουλίες, τις γνώσεις, τις αναφορές και τα συμφέροντα όλων των συμμετεχόντων αγροτών, δηλαδή πάνω από ενάμισι εκατομμύριο όταν άρχισε να χάνεται ο πόλεμος, τους πρώτους μήνες του 1939.

Οι κολεκτίβες της Αραγωνίας ισοπεδώθηκαν από τα κομμουνιστικά στρατεύματα με αποτρόπαιο μίσος. Αλλά το ρίζωμά τους ήταν τέτοιο, παρά το μικρό διάστημα της ύπαρξής τους, ώστε αναπόφευκτα αναβίωσαν συναινετικά στη συνέχεια, με την ίδια ακριβώς μορφή και τις ίδιες επιδιώξεις του παρελθόντος. Και, όταν η Ισπανία θελήσει να αντιμετωπίσει αποφασιστικά την επίλυση του αγροτικού της προβλήματος, θα πρέπει να επιστρέψει στη γραμμή που χάραξαν οι ίδιοι οι αγρότες από τον Ιούλιο του 1936 μέχρι τις αρχές του 1939.

Ο παγκόσμιος σοσιαλισμός, που γεννήθηκε στη ζέση της συγκέντρωσης της βιομηχανίας, δεν κατανόησε την ψυχή του αγρότη. Ο βιομηχανικός εργάτης δεν αισθάνεται αγάπη ούτε για τα εργαλεία του ούτε για το εργοστάσιό του. Αλλάζει εργοστάσιο και θέση χωρίς πόνο και δυσκολία. Δεν αισθάνεται στενά συνδεμένος με το έργο του. Τις περισσότερες φορές ούτε καν γνωρίζει τον σκοπό της εργασίας του, παρ' όλο που δεν ήταν αυτό το κυρίαρχο συναίσθημα στα κολεκτιβοποιημένα εργοστάσια, στα εργοστάσια που ιδρύθηκαν από τα δικά μας συνδικάτα, όπου τονιζόταν η σημασία της συλλογικής ιδιοκτησίας. Ο αγρότης αγαπάει τη γη που καλλιεργεί. Κι επειδή την αγαπάει, την θέλει δική του. Η ύψιστη φαντασίωση του αγρότη που δουλεύει σε ξένη γη, ως ενοικιαστής, επίμορτος καλλιεργητής, εκμισθωτής κ.λπ., είναι να αποκτήσει αυτήν τη γη, όχι για καπιταλιστική εκμετάλλευση, όχι από την αγωνία να πλουτίσει, αλλά επειδή αυτή η γη αποτελεί μέρος της προσωπικότητάς του και τη θέλει δική του, όπως τη γυναίκα του και τα παιδιά του.

Είναι επιθυμητό η έννοια της ιδιοκτησίας να διαφοροποιηθεί

ουσιαστικά, γιατί η ατομική ιδιοκτησία της γης αποτελεί εμπόδιο στην πρόοδο και τη δικαιοσύνη και δεν ωφελεί, ως τέτοια, ούτε τους ίδιους τους ιδιοκτήτες που τη δουλεύουν με κόστος τεράστιες θυσίες. Αυτός ο μετασχηματισμός δεν μπορεί να είναι έργο μιας μέρας. Απαιτεί τη δική του περίοδο διαχείρισης και εξέλιξης. Ούτε μπορεί να επιταχυνθεί η διαδικασία με το ζωντανό παράδειγμα των αγροτικών κολεκτίβων. Θα ήταν λάθος να παρέμβουμε αυθαίρετα σ' αυτή τη φάση μετασχηματισμού της έννοιας της ιδιοκτησίας, με την επιβολή διαταγμάτων ή την ισχύ του τρόμου.

Δεν έχει ευθύνη ο αγρότης, που είναι ξεχασμένος στο χωράφι του, για τη δύναμη που έχουν μέσα του τα αισθήματα ιδιοκτησίας της γης που καλλιεργεί. Εκτός του ότι είναι κάτι φυσικό, είναι επίσης αποτέλεσμα μιας κληρονομιάς για την οποία δεν κάναμε τίποτα προκειμένου να την αντιπαλέψουμε στο φως της κουλτούρας.

Η προσωπική μας γνώμη ήταν ότι, με τις αγροτικές κολεκτίβες, είχαμε ακολουθήσει τον σωστό δρόμο για να δράσουμε στην ύπαιθρο. Γι' αυτό δεν ήμασταν ανυπόμονοι, αφού όταν κανείς βρίσκεται στον σωστό δρόμο και εργάζεται με πίστη είναι βέβαιο ότι θα φτάσει στο σκοπό του.

Οι κολεκτίβες μας δεν ήταν αυτό που υπήρξαν τα παλαιά μεσαιωνικά μοναστήρια των θρησκευτικών ταγμάτων. Δεν ήταν απομονωμένες, αλλά συνέδεαν την ύπαρξη, τα συμφέροντα και τις προσδοκίες τους με το σύνολο της αγροτικής μάζας και ταυτόχρονα με τη βιομηχανία των πόλεων. Ήταν το όχημα με το οποίο θα ενωνόταν αποτελεσματικά η πόλη και η ύπαιθρος.

Αν και υποστηρίζουμε τη συλλογική εργασία της γης χωρίς καμία βία που να την επιβάλλει σε όσους αντιδρούν ή δεν την κατανοούν, δεν πρέπει να ξεχνάμε ένα πράγμα: η εμπειρία όλων των χωρών, ιδιαίτερα των πιο ανεπτυγμένων στον αγροτικό τομέα, δείχνει ότι η παραγωγικότητα της γης με οικογενειακή καλλιέργεια δεν είναι κατώτερη από αυτή της συλλογικής. Από την άποψη της απόδοσης, η ύπαρξη της οικογενειακής καλλιέργειας, που είναι τόσο βαθιά ριζωμένη στους αγρότες, κρίνεται απόλυτα ανεκτή. Αυτό που έχει σημασία εδώ είναι η ειδίκευση. Δεν θα συστήναμε σε έναν αγρότη ή μια αγροτική κολεκτίβα να αφιερωθούν σε όλα τα είδη καλλιέργειας.

Πρέπει να ειδικευτούν σε ορισμένη παραγωγή και να φτάσουν στη μέγιστη βελτίωση του κλάδου που έχουν επιλέξει.

Το μεγαλύτερο μειονέκτημα της οικογενειακής εργασίας, η οποία απορροφά όλα τα μέλη της οικογένειας, τον πατέρα, τη μητέρα, τα παιδιά, τους παππούδες, είναι η υπερβολική προσπάθεια. Σ' αυτές τις συνθήκες, ο αγρότης δεν έχει άλλη απασχόληση από τη γη, τη φροντίδα της σποράς, την ανάπτυξη των καρπών, τη συγκομιδή κ.λπ. Δεν υπάρχουν ωράρια, δεν υπάρχει όριο στη σωματική κόπωση. Αναλογικά μπορεί να αποκομίσει από τη γη του, τουλάχιστον τα πρώτα χρόνια, όφελος μεγαλύτερο ακόμη και από αυτό που θα αντιστοιχούσε στον καλλιεργητή των κολεκτίβων. Όμως, ο αγρότης δεν πρέπει να φτάνει σε ακραίες θυσίες, ούτε ο ίδιος ούτε τα παιδιά του. Είναι απαραίτητο να του μένει χρόνος, απόθεμα ενέργειας για να μορφώνεται, για να μορφώνονται οι δικοί του άνθρωποι, για να μπορεί το φως του πολιτισμού να ακτινοβολεί και στο δικό του σπίτι.

Η δουλειά στις κολεκτίβες είναι λιγότερο κοπιαστική και επιτρέπει στα μέλη τους να διαβάζουν περιοδικά, έντυπα και βιβλία, να καλλιεργούν παράλληλα το πνεύμα τους και να το καθιστούν δεκτικό στους ανέμους όλων των προοδευτικών καινοτομιών.

Για το λόγο αυτό, για το δικαίωμα και την υποχρέωση στην ξεκούραση, επειδή οι αγρότες δεν πρέπει να εξοντώνονται, σκυμμένοι πάνω από τη γη απ' την ανατολή ως τη δύση, ή και περισσότερο, το καθεστώς της συλλογικής εργασίας είναι ανώτερο και πρέπει να προάγεται, ιδιαίτερα μετά τη μεγαλειώδη ισπανική εμπειρία. Όμως, όσο οι αγρότες δεν το κατανοούν αυτό οικειοθελώς, όσο δεν αφήνονται να πειστούν από το παράδειγμα, η οικογενειακή καλλιέργεια, η μικρή αγροτική εκμετάλλευση που δεν απαιτεί ξένες εργατικές δυνάμεις, πρέπει να διατηρηθεί και να γίνει σεβαστή.

Ωστόσο, η επανάσταση, αν είναι πραγματική, δεν είναι ποτέ μονομερής. Είναι μια συνολική διαδικασία που αγγίζει και ανατρέπει τα πάντα.

Εμπνεόμενο από την παράδοση της πνευματικής και εκπαιδευτικής αναγέννησης, που διέθετε ένα παρελθόν τόσο λαμπρό όσο το έργο του Φρανθίσκο Φερέρ (Francesc Ferrer i Guàrdia, 1859-1909) και των άμεσων και έμμεσων διαδόχων του, σχηματίστηκε, τις πρώ-

τες μέρες του κινήματος, με διάταγμα της 27ης Ιουλίου 1936, το Συμβούλιο του Νέου Ενιαίου Σχολείου (Consejo de la Escuela Nueva Unificada, CENU), όπου συνεργάστηκαν όλες οι πολιτικές και κοινωνικές τάσεις οι οποίες συνέπιπταν στην εκτίμηση των προβλημάτων του σχολείου και του παιδιού. Η προσπάθεια του CENU έδωσε πολύτιμα αποτελέσματα, υλοποιώντας μέσα σε λίγους μήνες το έργο που δεν μπόρεσε να πραγματοποιήσει η δημοκρατία τα πέντε ολόκληρα χρόνια της ύπαρξής της.

Τα παιδιά που φοιτούσαν στα επίσημα σχολεία της Βαρκελώνης πριν από τις 19 Ιουλίου ήταν 34.000. Στους πέντε μήνες του επαναστατικού κινήματος είχαν γίνει 54.758. Η δημιουργία σχολείων συνεχίστηκε με πρωτόγνωρους ρυθμούς. Ο σχολικός πληθυσμός της Καταλωνίας σχεδόν τριπλασιάστηκε, χωρίς να υπολογίζουμε τη βελτίωση του σχολικού υλικού και του παιδαγωγικού προσανατολισμού.

Εν μέσω αυτού του δημιουργικού πυρετού στον στρατιωτικό, τον οικονομικό και τον πολιτιστικό τομέα, δεν υπήρχε μόνο ευαρέσκεια και χαρά, αλλά επίσης αφθονούσαν τα βάσανα και οι πίκρες. Η κομματική και οργανωτική πολιτική διέσπασε σιγά σιγά τον λαό της Καταλωνίας και τον χώρισε σε εχθρικές φατρίες.

Εμείς θέλαμε να ενώσουμε τους πάντες στον πόλεμο και να μετατρέψουμε το θρίαμβο σε βάση για κάθε μελλοντικό οικοδόμημα, χωρίς αυτό να συνεπάγεται αυθαίρετες καθυστερήσεις, αφού, για παράδειγμα, η αναδιοργάνωση της οικονομικής διεύθυνσης και η αναδιάρθρωσή της για να επιτύχουμε τη μέγιστη απόδοση ήταν επίσης προϋπόθεση για τη νίκη. Κάθε είδος ιδιοτροπίας και απληστίας αναδύθηκε στην επιφάνεια. Εμφανίστηκε μια νοσηρή θεσιθηρία. Διοικούσαμε μια υπηρεσία της κυβέρνησης της Ζενεραλιτάτ, με 250 υπαλλήλους. Από αυτούς, ειλικρινά, οι μισοί περίσσευαν. Οι διάδοχοί μας, που δεν είχαν βέβαια καμία ανησυχία δημιουργικού τύπου και δεν αγωνίστηκαν για να υλοποιήσουν καμία νέα πρωτοβουλία, ανέβασαν τον αριθμό των υπαλλήλων στους 900. Οι γραμμές του πυρός παρέμεναν πολύ μακριά, χάρη στην πίεσή μας που ανέκοπτε κάθε φασιστική επίθεση, και ο ήχος των κανονιών, ο πόνος και οι ελλείψεις των χαρακωμάτων δεν ενοχλούσαν την πέψη των ευτυχι-

σμένων μετόπισθεν. Ασκήθηκε πολιτική σε όλους τους τομείς, αλλά η διάσταση ανάμεσα στις ανάγκες του μετώπου και τις ορέξεις των μετόπισθεν ήταν κάθε μέρα και πιο αισθητή, η απόσταση κάθε φορά και μεγαλύτερη. Όταν η πολιτική, το διεφθαρμένο και αποκαρδιωτικό παράδειγμα της κεντρικής κυβέρνησης έκανε την εμφάνισή του στην Καταλωνία, τα ελαττώματα των μετόπισθεν που είχαμε επισημάνει το πρώτο διάστημα πολλαπλασιάστηκαν και εντάθηκαν με εφιαλτικό τρόπο.

Antoni Castells Duran

Επανάσταση και κολεκτιβοποιήσεις στη Βαρκελώνη του Εμφυλίου, 1936-39

Ανάμεσα στον Ιούλιο του 1936 και τον Ιανουάριο του 1939 πραγματοποιήθηκε στη Βαρκελώνη και σε ολόκληρη την Καταλωνία ένας από τους πιο ριζοσπαστικούς κοινωνικοοικονομικούς μετασχηματισμούς του 20ού αιώνα. Ξεκίνησε όταν οι εργάτες της πόλης αναμετρήθηκαν με την ένοπλη εξέγερση που εξαπέλυσαν οι στρατιωτικοί εναντίον της Δημοκρατίας στις 18 Ιουλίου 1936 (17 Ιουλίου στο Μαρόκο), η οποία υποστηρίχτηκε από τα πιο αντιδραστικά στοιχεία μέσα στο ισπανικό κράτος: την Καθολική Εκκλησία, τους μεγάλους ιδιοκτήτες γης και την τραπεζική ελίτ. Η εξέγερση νικήθηκε στην Βαρκελώνη, οδηγώντας σε έναν εμφύλιο πόλεμο που κράτησε σχεδόν τρία χρόνια, και, ταυτόχρονα, σημάδεψε την απαρχή μίας ριζικής μεταμόρφωσης της πόλης. Οι αιτίες αυτών των αλλαγών, ωστόσο, ήταν πολύ βαθύτερες και θα πρέπει να αναζητηθούν στα οικονομικά, κοινωνικά και πολιτικά χαρακτηριστικά της καταλανικής κοινωνίας το 1936.

Καταρχάς, θα πρέπει να σημειωθεί ότι το 1930 η Καταλωνία από οικονομική άποψη αποτελούσε μία ιδιαίτερα βιομηχανοποιημένη κοινωνία. Από τα 2.791.000 του πληθυσμού, πάνω από ένα εκατομμύριο ζούσε στη Βαρκελώνη.[1] Και σε αντίθεση με το μεγαλύτερο μέρος του ισπανικού κράτους, στο οποίο επικρατούσε ο πρωτογενής

1. Servei Central d' Estadística de la Generalitat, *Població de Catalunya,* 1937.

τομέας, το 54% του πληθυσμού εργαζόταν στη βιομηχανία (στην ίδια την επαρχία της Βαρκελώνης το ποσοστό έφτανε το 68%).[2] Η καταλανική οικονομία ήταν στενά συνδεδεμένη με το σύνολο του ισπανικού κράτους. Η καταλανική βιομηχανία, ωστόσο, αποτελούνταν κατά κανόνα από μικρές ή μεσαίου μεγέθους επιχειρήσεις, με πεπαλαιωμένο γενικά εξοπλισμό. Το γεγονός αυτό, σε συνδυασμό με τις αναποτελεσματικές επιχειρηματικές και εμπορικές δομές, είχε ως συνέπεια τα μέσα επίπεδα παραγωγικότητας να είναι χαμηλά και η καταλανική βιομηχανία να δυσκολεύεται να διατηρήσει την ανταγωνιστικότητά της στην παγκόσμια αγορά.[3] Υπήρχαν πάντως ορισμένοι βασικοί βιομηχανικοί τομείς, όπως η εξόρυξη και η παραγωγή ηλεκτρισμού, οι οποίοι διέθεταν αξιόλογο ξένο κεφάλαιο, μεγαλύτερες εγκαταστάσεις και περισσότερο προηγμένη τεχνολογία.[4]

Παράλληλα, μετά την κατάρρευση των μεγάλων καταλανικών τραπεζών, ο χρηματοοικονομικός τομέας ήταν ιδιαίτερα αδύναμος, γεγονός με αρνητικές συνέπειες σε ολόκληρη την καταλανική οικονομία. Επιπλέον, από την αρχή της δεκαετίας του 1930, η Καταλωνία είχε πληγεί από το ξέσπασμα της διεθνούς κρίσης του φιλελεύθερου καπιταλισμού, τη λεγόμενη Μεγάλη Ύφεση, αν και η επίδρασή της ήταν λιγότερο έντονη από ό,τι στην πλειοψηφία των καπιταλιστικών χωρών στην Ευρώπη και την Αμερική, εξαιτίας της σχετικής απομόνωσης της ισπανικής οικονομίας.[5] Συνεπώς, το 1936 η καταλανική οικονομία ήταν πλέον σε παρακμή. Η πτώση της αντιπροσώπευε περισσότερο την κρίση του μοντέλου ανάπτυξης που υπεράσπιζαν οι φιλελεύθεροι αστοί και αποτελούσε, παρά τις ιδιαιτερότητές της, μέρος της ευρύτερης διεθνούς κρίσης του καπιταλισμού. Σε αυτό ακριβώς το πλαίσιο της κρίσης έγινε αισθητή η ανάγκη για εναλλακτικά μοντέλα οικονομικής ανάπτυξης.

Η κοινωνική δομή της Βαρκελώνης δεν ήταν περισσότερο εξελιγμένη. Οι κυρίαρχες τάξεις στην πόλη –η ανώτερη βιομηχανική και

2. José Ramon Lasuen και Luis Racionero 1968.

3. Alzina 1933. Για τις πρώτες δεκαετίες του εικοστού αιώνα, βλ. το δεύτερο κεφάλαιο: 18-22.

4. Castells Duran 1990: 22-8.

5. Fàbregas 1937: 107-8.

εμπορική αστική τάξη–, μετά την αποτυχία τους κατά τον 19ο αιώνα να μετασχηματίσουν την Ισπανία σε ένα νεωτερικό καπιταλιστικό κράτος, παρόμοιο με αυτά της Δύσης, περιορίστηκαν στην υποστήριξη του μετριοπαθούς καταλανικού Τοπικιστικού Συνδέσμου (Lliga Regionalista· το 1933 μετονομάστηκε σε Καταλανικό Σύνδεσμο – Lliga Catalana). Ωστόσο, όταν πίστευαν ότι τα συμφέροντά τους κινδύνευαν, στρέφονταν πάντα με προθυμία στο κεντρικό κράτος για την καταστολή των εργατών.

Κάτω από αυτούς μπορούσε κανείς να βρει τις μεσαίες τάξεις που αποτελούνταν από ένα συνονθύλευμα μικρομεσαίων βιοτεχνών και εμπόρων, κρατικών λειτουργών, υπαλλήλων στις τράπεζες και στο εμπόριο κ.λπ. Η οικονομική τους κατάσταση ήταν συχνά επισφαλής. Πολιτικά συνδέονταν με τον καταλανικό εθνικισμό και τον ρεπουμπλικανισμό, στοιχείο που, κατά τη διάρκεια της Δεύτερης Δημοκρατίας, τους οδήγησε σε πλήρη σύγκρουση με το ισπανικό κράτος. Αντιπροσωπεύονταν κυρίως από τους καταλανιστές δημοκρατικούς και τη Δημοκρατική Αριστερά της Καταλωνίας (Esquerra Republicana de Catalunya, ERC), που από το 1931 έγινε το κυρίαρχο κόμμα στην περιοχή. Ο καταλανισμός και ο ρεπουμπλικανισμός επηρέασαν επίσης τμήμα της καταλανικής εργατικής τάξης, όπως μπορεί κανείς να δει στη συγκρότηση των δύο μαρξιστικών κομμάτων (του POUM και του PSUC) κατά το 1936. Ωστόσο, το βασικό συνδικάτο στην Καταλωνία παρέμενε η CNT: κάτω από τα φτερά της μπορούσε κανείς να διακρίνει ένα ισχυρό, μαχητικό και ριζοσπαστικοποιημένο εργατικό κίνημα, στο οποίο η θέση αυτών που υποστήριζαν τον ριζοσπαστικό μετασχηματισμό της κοινωνίας ενισχύθηκε από την αποτυχία του δημοκρατικού καθεστώτος να βελτιώσει την κατάστασή τους συνολικά.

Η ισχύς του αναρχικού κινήματος στην Καταλωνία συνιστούσε μία μεγάλη ιδιαιτερότητα σε σχέση με την κατάσταση στις περισσότερες ευρωπαϊκές χώρες και στις Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής. Επιπλέον, ο χαρακτήρας του ήταν τέτοιος, ώστε, εξαιτίας παραγόντων όπως οι ιδεολογικές διαιρέσεις και οι διαφωνίες ανάμεσα σε απλά στελέχη και την ηγεσία, πολλοί εργάτες που θεωρούσαν τον εαυτό τους μέρος του κινήματος που αντιπροσώπευε η CNT, στην

πραγματικότητα δεν συμμετείχαν ενεργά, μολονότι, όταν οι συνθήκες μεταβάλλονταν, οι ίδιοι επαναδραστηριοποιούνταν. Αν δεν λάβουμε υπόψη μας αυτήν τη διαφοροποίηση ανάμεσα στην CNT-οργάνωση και στην CNT-κίνημα (το οποίο ενίοτε ήταν πολύ ευρύτερο), είναι δύσκολο να καταλάβουμε, για παράδειγμα, τη συμβολή της CNT στην ήττα των στρατιωτικών στην Βαρκελώνη τον Ιούλιο του 1936 ή τον εποικοδομητικό ρόλο που θα έπαιζαν οι αναρχοσυνδικαλιστές στην κολεκτιβοποίηση που πραγματοποιήθηκε στην πόλη. Την ίδια στιγμή, ενώ στο μεγαλύτερο μέρος του βιομηχανοποιημένου κόσμου τα σοσιαλδημοκρατικά και μαρξιστικά κόμματα και συνδικάτα είχαν ισχυρή παρουσία, στην Καταλωνία η επιρροή τους ήταν περιορισμένη. Αλλά η περίπτωση της Καταλωνίας αποτελούσε εξαίρεση ακόμα και εντός του μαρξιστικού στρατοπέδου. Γιατί ενώ, από τη μία μεριά, το PSUC ήταν μέλος της Τρίτης Διεθνούς, ένα εναλλακτικό επαναστατικό μαρξιστικό κόμμα, το POUM, διατηρούσε κριτική στάση απέναντι στη Σοβιετική Ένωση, και ήταν σε θέση να ασκεί περιορισμένη αλλά υπαρκτή επιρροή στους εργάτες.

Η καταλανική επανάσταση

Μετά από δύο μέρες οδομαχιών και την ήττα της στρατιωτικής εξέγερσης, το κράτος στη Βαρκελώνη κατέρρευσε και ο στρατός διαλύθηκε. Η κατάλυση του κράτους και η διάλυση των κέντρων λήψης των αποφάσεων που το νομιμοποιούσαν και ταυτόχρονα το στήριζαν (όπως ήταν οι ιδιοκτήτες εργοστασίων, οι τοπικοί διοικητές, οι δικαστές, οι επικεφαλής του στρατού και της αστυνομίας) οδήγησε σε μία εκτεταμένη διάχυση της εξουσίας στα χέρια της κοινωνίας των πολιτών. Έτσι, στις πρώτες βδομάδες του Εμφυλίου έκαναν την εμφάνισή τους οι φάλαγγες των πολιτοφυλακών, οι επιτροπές γειτονιών, οι εργοστασιακές συνελεύσεις και τα τοπικά συμβούλια αντιφασιστικών πολιτοφυλακών (που αντικατέστησαν τα δικαστήρια). Οι παράγοντες αυτοί έγιναν τα κέντρα της πραγματικής εξουσίας με δυνατότητα να λαμβάνουν αποφάσεις.[6]

6. Castells Duran 1996a: 27-30.

Μετά την ήττα της στρατιωτικής εξέγερσης, οι εργάτες, και ιδιαίτερα οι χειρώνακτες –οι οποίοι είχαν παίξει σημαντικό ρόλο στην καταστολή της– ήταν εκείνοι που θεωρούνταν πολιτικά νικητές.[7] Το γεγονός αυτό ακολούθησε ένας ευρείας κλίμακας και πρωτοφανής μετασχηματισμός της καταλανικής κοινωνίας, που βασίστηκε στις αναρχικές και αναρχοσυνδικαλιστικές αρχές της CNT-FAI. Ο μετασχηματισμός αυτός ανέδειξε ένα μοναδικό πείραμα που δεν ακολουθούσε τις κατευθύνσεις ούτε του καπιταλισμού ούτε του κρατικού σοσιαλισμού. Το εγχείρημα θα πρέπει να ειδωθεί στο πλαίσιο της κρίσης του φιλελεύθερου καπιταλισμού ανάμεσα στο ξέσπασμα του Πρώτου και στο τέλος του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου, περίοδο κατά την οποία δοκιμάστηκαν μία σειρά από εναλλακτικές λύσεις, από τον κρατικό σοσιαλισμό στην Σοβιετική Ένωση, τον φασισμό και τον εθνικοσοσιαλισμό στην Ιταλία και στη Γερμανία αντίστοιχα, μέχρι το *New Deal* στις Ηνωμένες Πολιτείες.

Αν και το κολεκτιβιστικό πείραμα που εφαρμόστηκε στην Καταλωνία δεν πραγματοποίησε πλήρως τους στόχους του, αποτέλεσε έναν από τους πιο ριζοσπαστικούς μετασχηματισμούς που είδαν το φως κατά τη διάρκεια του 20ού αιώνα, επηρεάζοντας πρακτικά όλες τις όψεις της οικονομικής, της κοινωνικής και της πολιτικής ζωής. Υπήρξε κομμάτι της ισπανικής επανάστασης, αλλά διατήρησε τα δικά του ιδιαίτερα, εν μέρει διαφορετικά από την υπόλοιπη Δημοκρατική Ισπανία, χαρακτηριστικά. Σε αυτό το κεφάλαιο, δεδομένου του περιορισμού του χώρου, θα επικεντρωθώ στους μετασχηματισμούς στη βιομηχανία και στις υπηρεσίες. Αυτό δεν σημαίνει ότι άλλες πλευρές της επανάστασης δεν ήταν εξίσου σημαντικές. Ωστόσο η επιλογή δεν είναι αυθαίρετη. Η βαρύτητα και η σπουδαιότητα αυτών των μετασχηματισμών μού επέτρεψαν να καταλήξω σε μερικά γενικά συμπεράσματα σε σχέση με την παγκόσμια εναλλακτική λύση που αντιπροσώπευε η επανάσταση.

7. Αυτό φαίνεται από τη συζήτηση ανάμεσα στον Lluís Companys, πρόεδρο της Ζενεραλιτάτ, και τους ηγέτες της CNT-FAI, στην οποία τους ζήτησε να αναλάβουν αυτοί την κυβέρνηση, και από την μεταγενέστερη αποτυχία της προσπάθειας σχηματισμού κυβέρνησης χωρίς τη συμμετοχή της CNT στις 2 Αυγούστου 1936. Βλ. Abad de Santillán 1975: 72, και Ibàrruri 1976: 532-3.

Η διαδικασία της κολεκτιβοποίησης - κοινωνικοποίησης

Οι εργάτες της Βαρκελώνης και των άλλων καταλανικών πόλεων άρχισαν να αναλαμβάνουν τη λειτουργία των περισσότερων εργοστασίων τις ημέρες και τις εβδομάδες που ακολούθησαν την ήττα της στρατιωτικής εξέγερσης.[8] Ο αυθόρμητος χαρακτήρας της κολεκτιβοποίησης - κοινωνικοποίησης σήμαινε ότι αυτή δεν βασίστηκε στις οδηγίες κάποιου κρατικού σώματος, κόμματος ή συνδικάτου. Οι εργάτες, μέσα από τις εργοστασιακές επιτροπές και τα βιομηχανικά συνδικάτα, έκαναν πράξη τις ιδέες που είχαν μάθει και που αφορούσαν την οργάνωση και τη λειτουργία της κοινωνίας γενικότερα και της οικονομίας ειδικότερα. Αυτές οι ιδέες είχαν διεισδύσει στη ζωή και τη σκέψη της εργατικής τάξης μέσω των ελευθεριακών πολιτιστικών κέντρων, των κοοπερατίβων και των συνδικάτων, του αναρχικού τύπου και της προπαγάνδας.

Η κατάληψη και η κολεκτιβοποίηση των εργοστασίων ισοδυναμούσε με τη μετατροπή τους από ιδιωτική σε δημόσια περιουσία, κάτι που σήμαινε ότι τα διοικούσαν οι ίδιοι οι εργάτες. Αυτό, ωστόσο, αντιμετωπίστηκε απλώς ως η αρχή της ευρύτερης διαδικασίας της κολεκτιβοποίησης - κοινωνικοποίησης, μέσω της οποίας θα χτιζόταν από τα θεμέλια ένα νέο οικονομικό σύστημα που θα συντόνιζε την οικονομική δραστηριότητα μεταξύ των βιομηχανιών σε κάθε περιοχή, με τελική κατάληξη την κοινωνικοποίηση ολόκληρου του πλούτου.

Η ηγεσία της CNT-FAI όμως σύντομα εγκατέλειψε αυτόν τον τελικό στόχο, με το επιχείρημα ότι, κάτω από τις υφιστάμενες συνθήκες, κάτι τέτοιο θα ισοδυναμούσε με την επιβολή της δικής τους δικτατορίας, γεγονός που οδήγησε σταδιακά στην εγκατάλειψη των αναρχικών της αρχών.[9] Το θέμα θα πρέπει να εξεταστεί σε σχέση με τους συσχετισμούς των πολιτικών δυνάμεων στην Καταλωνία αλλά

8. Αυτό αναγνωρίστηκε στο προοίμιο του Διατάγματος Κολεκτιβοποίησης της Ζενεραλιτάτ, βλ. *Diario Oficial de la Generalitat de Catalunya*, Βαρκελώνη 28 Οκτωβρίου 1936.

9. Η εγκατάλειψη αυτή φάνηκε καταρχάς με την απόφαση της CNT-FAI να συμμετάσχει στο Οικονομικό Συμβούλιο που δημιουργήθηκε με διάταγμα της Ζενεραλιτάτ στις 11 Αυγούστου 1936, με σκοπό την οργάνωση της οικονομίας της χώρας, και στη συνέχεια με την ένταξή της στη Ζενεραλιτάτ στις 26 Σεπτεμβρίου 1936.

και γενικότερα στη ζώνη των Δημοκρατικών. Η διαδικασία της κολεκτιβοποίησης - κοινωνικοποίησης υποστηριζόταν από τη μεγάλη πλειοψηφία των χειρωνακτών στη βιομηχανία και στις υπηρεσίες (με εξαίρεση τον τραπεζικό τομέα), αλλά απορριπτόταν από διάφορες κοινωνικές ομάδες που περιλάμβαναν τη βιοτεχνική και την εμπορική μικροαστική τάξη, τους λειτουργούς του κράτους, τους μηχανικούς, τους τεχνικούς και τους επιθεωρητές εργασίας. Οι ομάδες αυτές είχαν αντιταχθεί δυναμικά στη στρατιωτική εξέγερση, αλλά υποστήριζαν τη διατήρηση της ιδιωτικής περιουσίας ή του κρατικού ελέγχου στα μέσα παραγωγής. Αποτελούσαν σημαντικά κοινωνικά στρώματα, τόσο από την άποψη των αριθμών όσο και της επιρροής τους, και πολιτικά αντιπροσωπεύονταν από τη Δημοκρατική Αριστερά, την Καταλανική Δημοκρατική Δράση (Acció Catalana Republicana, ACR), την αγροτική Ένωση Μικροϊδιοκτητών και Εκμισθωτών (Unió de Rabassaires), το PSUC και την UGT.

Ένας σημαντικός αριθμός των υπαλλήλων γραφείου των μεγάλων βιομηχανικών συμφερόντων, μαζί με το προσωπικό των τραπεζών και των καταστημάτων και τους διοικητικούς υπαλλήλους, παρέμεναν καχύποπτοι ή ακόμα και ανοιχτά εχθρικοί με τη διαδικασία της κολεκτιβοποίησης - κοινωνικοποίησης. Οι εργαζόμενοι αυτοί θεωρούσαν ότι ανήκαν σε ένα υψηλότερο κοινωνικό επίπεδο, παρά το γεγονός ότι οι μισθοί τους δεν διέφεραν πολύ από εκείνους των χειρωνακτών. Μετά την έναρξη του πολέμου, οι ίδιοι εργαζόμενοι εντάχθηκαν κυρίως στο PSUC και ιδιαίτερα στην UGT, μαζί με μέλη της μικροαστικής τάξης και των τεχνικών. Το αποτέλεσμα ήταν ότι απέκτησαν τη δυνατότητα να επιβάλουν τα δικά τους κριτήρια στο εσωτερικό της UGT, μέρος της οποίας είχε αρχικά υποστηρίξει τη διαδικασία κολεκτιβοποίησης που είχε ξεκινήσει η CNT, διευκολύνοντας έτσι τον έλεγχο του συνδικάτου από το PSUC.

Η συμπεριφορά των μικροαστών και των τεχνικών των εργοστασίων θα καθόριζε την πορεία της κολεκτιβοποίησης. Το Διάταγμα για τις Κολεκτιβοποιήσεις που εκδόθηκε στις 24 Οκτωβρίου του 1936 ήταν κατά κύριο λόγο ένας συμβιβασμός μεταξύ διαφορετικών πολιτικών δυνάμεων. Έτσι, επέτρεπε την κολεκτιβοποίηση των βιομηχανιών μεγάλης κλίμακας, αλλά ταυτόχρονα εγγυόταν τη διατήρηση

της ιδιωτικής βιομηχανίας μικρής κλίμακας. Σε αρκετές περιπτώσεις πάντως οι κολεκτιβιστές αγνόησαν το διάταγμα και, παρά την αντίθεση της αυτόνομης κυβέρνησης της Καταλωνίας (της Ζενεραλιτάτ) προχώρησαν στην κολεκτιβοποίηση μικρής κλίμακας βιομηχανιών και υπηρεσιών, ιδιαίτερα με τη μορφή της συνένωσης επιμέρους επιχειρήσεων. Παράλληλα, εξαπέλυσαν έντονη προπαγανδιστική εκστρατεία με την οποία προσπάθησαν να πείσουν τους μικροεργοδότες ότι, από το να ζούνε στο οικονομικό περιθώριο εξαρτημένοι από τους αστούς, θα ήταν πολύ καλύτερα να ζουν ως εργάτες, με μία δίκαιη απασχόληση, σε μία αλληλέγγυα και ελεύθερη κοινωνία.

Η εκστρατεία αυτή είχε μικρή επίδραση. Η αντίδραση των μικροαστών δεν ήταν ομοιογενής. Ορισμένοι, όπως οι εργοδότες στην ξυλουργική και σε άλλες εμπορικές δραστηριότητες που αφορούσαν την επεξεργασία του ξύλου, δεν εναντιώθηκαν στην κολεκτιβοποίηση, αλλά η γενικότερή τους στάση απέναντι στην κοινωνικοποίηση της οικονομίας ήταν εχθρική, και σε αρκετές περιπτώσεις αποτέλεσαν την αιχμή του δόρατος στην υπεράσπιση της ιδιωτικής περιουσίας. Πολιτικά το PSUC και η UGT τους υπερασπίστηκαν με ιδιαίτερη αποτελεσματικότητα, με συνέπεια πολλοί από τους μικροαστούς να ενταχθούν στο κόμμα ή/και το συνδικάτο, ιδιαίτερα μετά από τη δημιουργία, με πρωτοβουλία του PSUC, της Καταλανικής Ομοσπονδίας Συντεχνιών και Εταιρειών Μικρών Εμπόρων και Βιομηχάνων (Federación Catalana de Gremios y Entidades de Pequeños Comerciantes e Industriales, GEPSI) που αποτέλεσε κλάδο της UGT.

Όσον αφορά τους τεχνικούς, οι υπέρμαχοι της κολεκτιβοποίησης υποστήριζαν ότι μαζί με τους εργάτες θα έπρεπε να συνεργάζονται στενά στη λειτουργία των επιχειρήσεών τους. Τους εγγυήθηκαν λοιπόν μία θέση μέσα στη νέα βιομηχανική δομή. Αλλά οι κολεκτιβιστές υποστήριζαν επίσης ότι κάθε εργασία ήταν το ίδιο απαραίτητη και είχε την ίδια αξία, κατά συνέπεια όλοι οι εργάτες θα έπρεπε να είναι οικονομικά και κοινωνικά ίσοι. Το τεχνικό προσωπικό, επομένως, θα έπρεπε να αποποιηθεί την ισχύ και τα προνόμια που απολάμβανε σε σχέση με το υπόλοιπο εργατικό δυναμικό.[10] Οι κολεκτιβιστές

10. Οι κολεκτιβιστές υπερασπίστηκαν τον ίσο οικογενειακό μισθό για όλους τους εργάτες· αν και αυτό ουδέποτε πραγματοποιήθηκε, το μέγεθος των μισθολογι-

προσπάθησαν να τους προσελκύσουν, υποστηρίζοντας ότι ήταν εργάτες που τους εκμεταλλευόταν το κεφάλαιο, και ότι θα συμμετείχαν στη δημιουργία μίας πιο δίκαιης και ελεύθερης κοινωνίας, στην οποία θα είχαν κάθε δυνατότητα να αναπτύξουν τις δεξιότητες και τις πρωτοβουλίες τους. Αντ' αυτού, αυτό το κομμάτι της κοινωνίας διαμόρφωσε τελικά ένα εναλλακτικό τεχνοκρατικό σχέδιο μεταρρυθμίσεων. Αντιμετώπιζε κριτικά την αστική κοινωνία διακρίνοντας τον ανορθολογισμό της και τη μη δίκαιη κατανομή του πλούτου, και πρότεινε την αντικατάστασή της με μία κοινωνική οργάνωση που θα βασιζόταν, υποτίθεται, σε ορθολογικά και επιστημονικά κριτήρια. Οι κολεκτιβιστές, μολονότι συμφωνούσαν με την κριτική στην αστική τάξη, παράλληλα ασκούσαν κριτική και σε ό,τι έβλεπαν ως δημιουργία μίας κοινωνίας την οποία οργανώνει και καθοδηγεί αποκλειστικά μία ελίτ διανοουμένων. Κάτι τέτοιο, υποστήριζαν, θα δημιουργούσε μία νέα αριστοκρατία της γνώσης, που θα αντικαθιστούσε την αριστοκρατία του χρήματος, όπως ακριβώς αυτή είχε αντικαταστήσει την αριστοκρατία του αίματος. Αυτή η απόκλιση αποτέλεσε τη ρίζα της αμφιλεγόμενης σχέσης ανάμεσα στην ελίτ των τεχνικών και στους κολεκτιβιστές. Από την άλλη πλευρά, σε αντίθεση με άλλες επαναστάσεις του 20ού αιώνα, η πλειοψηφία των τεχνικών προτίμησε να παραμείνει στους χώρους εργασίας και να συνεχίσει να εργάζεται παρά να μεταναστεύσει. Παρά τις κριτικές και τις επιφυλάξεις τους, όσο οι υπέρμαχοι της κολεκτιβοποίησης διατηρούσαν την πολιτική τους κυριαρχία, οι τεχνικοί συνεργάστηκαν στο κολεκτιβιστικό σχέδιο, μία μειοψηφία τους μάλιστα συμμετείχε με ενθουσιασμό. Ωστόσο, μόλις οι πολιτικοί συσχετισμοί άλλαξαν, άρχισαν να εκφράζουν περισσότερο κραυγαλέα τη δυσαρέσκειά τους και έστρεψαν την υποστήριξή τους προς το κρατικό σχέδιο που ήταν πολύ πιο κοντά στη δική τους εναλλακτική πρόταση.

κών διαφοροποιήσεων μειώθηκε, βλ. Castells Duran 1996b: 25-7.

Τα στάδια του προγράμματος κολεκτιβοποίησης - κοινωνικοποίησης

Η διαδικασία της κολεκτιβοποίησης - κοινωνικοποίησης άλλαξε σημαντικά με την πρόοδο του πολέμου, λόγω της δικής της εσωτερικής δυναμικής αλλά και των μεταβαλλόμενων πολιτικών συσχετισμών στην Καταλωνία και στο εσωτερικό της ζώνης των Δημοκρατικών. Γενικά μπορεί να χωριστεί σε τέσσερις περιόδους.

Κατά τη διάρκεια της πρώτης περιόδου, μεταξύ Ιουλίου και Οκτωβρίου του 1936, η κολεκτιβιστική επανάσταση ξέσπασε αυθόρμητα και το πείραμα της εργατικής αυτοδιαχείρισης προχωρούσε απρόσκοπτα. Στην ίδια περίοδο κολεκτιβοποιήθηκε η πλειοψηφία των εργοστασίων και στήθηκε το μεγαλύτερο μέρος των βιομηχανικών ενώσεων.

Η δεύτερη περίοδος διήρκεσε από τον Οκτώβριο του 1936 μέχρι τον Μάιο του 1937. Ξεκίνησε με το Διάταγμα για τις Κολεκτιβοποιήσεις και συνεχίστηκε με την ανάπτυξη του συντονισμού μεταξύ των κολεκτιβοποιημένων εργοστασίων και με τη νομιμοποίηση μεγάλου αριθμού των απαλλοτριώσεων. Η κολεκτιβοποίηση - κοινωνικοποίηση λοιπόν σταθεροποιήθηκε. Την ίδια περίοδο, ωστόσο, παρατηρείται ένας αυξανόμενος κρατικός παρεμβατισμός, παρά τον κυρίαρχο ρόλο της CNT στους κρατικούς θεσμούς, γεγονός δηλωτικό της σοβαρής αντίφασης με τις αρχές και τις θέσεις στις οποίες βασίστηκε η εναλλακτική πρόταση του κολεκτιβισμού.

Στην τρίτη περίοδο, ανάμεσα στον Μάιο του 1937 και τον Φεβρουάριο του 1938, η CNT-FAI άρχισε να χάνει την πολιτική της υπεροχή, ενώ η δύναμη του κεντρικού κράτους ενισχύθηκε. Πριν τη σύγκρουση στα «Γεγονότα του Μαΐου» (*fets de maig*), είχε προηγηθεί μία αυξανόμενη ένταση ανάμεσα σε αυτούς που ήθελαν να προχωρήσουν την επαναστατική διαδικασία και σε εκείνους που επιθυμούσαν να την σταματήσουν και να την αντιστρέψουν. Στις 3 Μαΐου 1937 ο αρχηγός της αστυνομίας, Ροντρίγκες Σάλα (Rodriguez Sala, μέλος του PSUC), προσπάθησε να πάρει τον έλεγχο του τηλεφωνικού κέντρου που διαχειριζόταν μία επιτροπή ελέγχου των CNT-UGT. Ωστόσο, οι δυνάμεις του συνάντησαν αντίσταση και κατάφεραν να καταλά-

βουν μονάχα τον πρώτο όροφο του κτιρίου. Στη συνέχεια οι εργάτες που ήταν μέσα στο κτίριο ενημέρωσαν συναδέλφους τους σε άλλα εργοστάσια, οι οποίοι, θεωρώντας ότι οι κινήσεις του Σάλα αποτελούσαν επίθεση στις κολεκτίβες, σταμάτησαν αυθόρμητα τις εργασίες τους και άρχισαν να φτιάχνουν οδοφράγματα. Το αποτέλεσμα ήταν ότι στις 4 Μαΐου ολόκληρη η Βαρκελώνη εκτός από το κέντρο βρισκόταν στα χέρια των κολεκτιβιστών, ενώ η Ζενεραλιτάτ βρέθηκε στο στόχαστρο των πυροβόλων του φρουρίου του Μοντγουίτς, που κατείχε η CNT. Ανάμεσα στις 3 και 7 Μαΐου έγιναν συμπλοκές ανάμεσα στις δυνάμεις ασφαλείας που ήταν υπό τον έλεγχο της Ζενεραλιτάτ, υποστηρικτές του PSUC και της ACR, και από την άλλη ένοπλων εργατών που ανήκαν στη CNT-FAI, στην Ιβηρική Ομοσπονδία Ελευθεριακών Νεολαίων (Federación Ibérica de Juventudes Libertarias, FIJL) και στο POUM. Οι πολιτικοί και συνδικαλιστικοί ηγέτες, ιδιαίτερα αυτοί που ανήκαν στην CNT-FAI και στο POUM, έκαναν έκκληση για ηρεμία και για τερματισμό των εχθροπραξιών, αλλά δεν έδωσαν καμία πολιτική οδηγία. Έτσι, οι εργάτες συμφώνησαν να εγκαταλείψουν τα οδοφράγματα το πρωί της 7ης Μαΐου, και το απόγευμα ακολούθησε η είσοδος στη Βαρκελώνη μίας φάλαγγας των κυβερνητικών Μονάδων Εφόδου και της αστυνομίας, με την αρμοδιότητα να «επιβάλουν και πάλι την τάξη».

Τα Γεγονότα του Μαΐου είχαν μια σειρά από σοβαρές συνέπειες. Πρώτον, οι κολεκτιβιστές υπέστησαν σημαντική πολιτική ήττα. Η CNT έχασε την πολιτική της υπεροχή, το POUM διαλύθηκε και η καταλανική αυτονομία περιορίστηκε σημαντικά. Ταυτόχρονα, έπεσε η κυβέρνηση του Λάργκο Καμπαλιέρο (Largo Caballero, 1849-1946) και αντικαταστάθηκε από μία πιο συντηρητική υπό τον Χουάν Νεγκρίν (Juan Negrín, 1892-1956), στην οποία κυριαρχούσαν η δεξιά πτέρυγα του Σοσιαλιστικού Κόμματος και οι κομμουνιστές που ήταν πιστοί στη Μόσχα, και στην οποία οι αναρχικοί αρνήθηκαν (αρχικά) να συμμετάσχουν. Μετά από τις εξελίξεις αυτές η CNT αποστασιοποιήθηκε από τις κολεκτιβοποιήσεις. Από αυτήν την άποψη ήταν σημαντικές οι αποφάσεις που εγκρίθηκαν από την Ολομέλεια της Βαλένθια τον Ιανουάριο του 1938, με τις οποίες εγκαταλείφθηκε η υποστήριξη του ενιαίου μισθού, δημιουργήθηκε ένα σώμα εργοστα-

σιακών επιθεωρητών και αποφασίστηκαν διαδικασίες για την εφαρμογή (εργασιακών) κυρώσεων. Οι αλλαγές αυτές συνοδεύτηκαν από την αύξηση του ελέγχου εκ μέρους των ανώτερων κλιμακίων των συνδικάτων.

Η ενίσχυση του κρατικού ελέγχου έγινε περαιτέρω αισθητή στην τέταρτη και τελευταία περίοδο, μεταξύ Φεβρουαρίου του 1938 και Ιανουαρίου του 1939. Αυτοί οι μήνες χαρακτηρίστηκαν από τον αυξανόμενο παρεμβατισμό της κυβέρνησης των Δημοκρατικών και από τη διεύρυνση των επιθέσεων στις κολεκτίβες, με στόχο να ευνοηθεί τόσο ο κρατικός έλεγχος όσο και οι επανιδιωτικοποιήσεις. Παράλληλα, η ηγεσία της CNT εγκατέλειψε την υπεράσπιση της εργατικής αυτοδιαχείρισης και αποδέχθηκε τον κρατικό έλεγχο, όπως έδειξε η συμφωνία της UGT με την CNT στις 18 Μαρτίου 1938. Ωστόσο, παρά το αρνητικό κλίμα, πολλά κολεκτιβοποιημένα εργοστάσια και ενώσεις εργοστασίων συνέχισαν να λειτουργούν μέχρι την κατάληψη της Καταλωνίας από τους φρανκιστές.

Η ορμή της κολεκτιβοποίησης, Ιούλιος 1936 - Μάιος 1937

Στους πρώτους μήνες του πολέμου οι κολεκτίβες εξαπλώθηκαν ταχύτατα σε ολόκληρη τη Βαρκελώνη. Το 70-80% των εργοστασίων κολεκτιβοποιήθηκε και στις περισσότερες βιομηχανίες οι εργάτες άρχισαν να δημιουργούν ενώσεις (*agrupaciones*) οι οποίες περιελάμβαναν όλες ή μέρος των εγκαταστάσεων μίας συγκεκριμένης βιομηχανίας, ενός βιομηχανικού τομέα ή μίας γεωγραφικής περιοχής (τοποθεσίας, νομού ή ολόκληρης της Καταλωνίας). Στην περίπτωση αυτή οι επιμέρους εγκαταστάσεις ενοποιήθηκαν, ενώ το ενεργητικό και το παθητικό τους, όπως και οι εργάτες τους, αποτέλεσαν μέρος της καινούργιας ένωσης. Έτσι συγκροτήθηκε μία σειρά από μεγάλες βιομηχανικές ενώσεις, όπως η Ένωση Κολεκτιβοποιημένων Κατασκευαστικών Βιομηχανιών Βαρκελώνης (11.000 εργάτες), η Ένωση Κοινωνικοποιημένων Ξυλουργικών Βιομηχανιών Βαρκελώνης (8.000 εργάτες), η Ένωση Κοινωνικοποιημένων Δημόσιων Θεαμάτων Βαρκελώνης (10.000 εργάτες) και οι Ενοποιημένες Υπηρεσίες Ηλεκτρι-

σμού της Καταλωνίας (11.500 εργάτες). Λειτουργούσε επίσης μία σειρά από μεγάλες κολεκτιβοποιημένες εταιρείες, όπως τα τραμ της Βαρκελώνης (με 3.442 εργάτες, από τους οποίους οι 3.322 ήταν μέλη της CNT), η Hispano Suiza, η La España Industrial, η CAMPSA και η Damm Beers. Αυτές οι μεγάλες επιχειρήσεις και οι ενώσεις ήταν τα πιο σημαντικά συστατικά της κολεκτιβοποίησης στη βιομηχανία και στις υπηρεσίες της Βαρκελώνης – η γνώση της λειτουργίας ειδικά των ενώσεων είναι απαραίτητη για την κατανόηση της όλης διαδικασίας.

Υπήρχαν βέβαια αρκετές διαφορές μεταξύ των ενώσεων, που εξαρτώνταν από παράγοντες όπως η περιοχή που κάλυπταν (αν ήταν τοπικές ή κάλυπταν ολόκληρη την Καταλωνία), η βιομηχανική τους δομή, αν ήταν νομιμοποιημένες ή όχι, αν είχαν σχηματιστεί και λειτουργούσαν με κοινή πρωτοβουλία των UGT-CNT ή μόνο της CNT, καθώς επίσης και αν επιβίωσαν μέχρι το τέλος του πολέμου. Ωστόσο, μπορεί κανείς να διακρίνει ορισμένες ομοιότητες σε σχέση με τις νέες μορφές οργάνωσης, την αναδιάρθρωση και τον εξορθολογισμό της παραγωγής και την κοινωνική τους λειτουργία.

Καταρχάς, η οργανωτική δομή των ενώσεων και των κολεκτιβοποιημένων εργοστασίων ήταν παρόμοια.[11] Η γενική συνέλευση, όπου συμμετείχαν όλοι οι εργάτες της *agrupación* (χειρώνακτες, διοικητικοί, εργαζόμενοι σε γραφεία και τεχνικοί), αποτελούσε την υψηλότερη αρχή λήψης αποφάσεων. Αυτή χάραζε τη γενική στρατηγική, εξέλεγε και αν ήταν απαραίτητο έπαυε μέλη των πιο ειδικών επιτροπών, και ήλεγχε το έργο τους. Κάτω από τη συνέλευση ήταν το εργοστασιακό συμβούλιο, το οποίο αναλάμβανε την καθημερινή διεύθυνση της επιχείρησης και χωριζόταν συνήθως σε έναν αριθμό επιμέρους επιτροπών. Με τη σειρά τους, τα μέλη των εργοστασιακών συμβουλίων εκλέγονταν από τις γενικές συνελεύσεις των εργαζομένων. Σε γενικές γραμμές ένα μέρος των μελών των συμβουλίων

11. Αυτό ήταν το αποτέλεσμα της αφομοίωσης των αρχών της κολεκτιβοποίησης από τους καταλανούς εργάτες μετά από αρκετές δεκαετίες. Ωστόσο, λόγω του αυθόρμητου χαρακτήρα της κολεκτιβοποίησης, τα ονόματα των διάφορων συνελεύσεων και επιτροπών διέφεραν σημαντικά. Εδώ, για λόγους σαφήνειας, υιοθετήσαμε τα ονόματα που καθιέρωσε το Διάταγμα για τις Κολεκτιβοποιήσεις.

εκλεγόταν από τις συνελεύσεις των διάφορων τομέων που συγκροτούσαν την ένωση, και ένα άλλο μέρος από τη γενική συνέλευση της ένωσης. Την παραπάνω δομή συμπλήρωνε η επιτροπή του συνδικάτου, η οποία φρόντιζε τα ιδιαίτερα συμφέροντα των εργατών, όπως οι μισθοί, οι συνθήκες εργασίας, η υγεία και η ασφάλεια· η επιτροπή αυτή συγκροτήθηκε με το σκεπτικό ότι το εργοστασιακό συμβούλιο, που ενδιαφερόταν πάνω από όλα για την οικονομική ανάπτυξη, θα μπορούσε να βλάψει τα δικαιώματα των εργατών, αλλά επιπλέον αντιμετωπίστηκε ως μέσο για την αποτροπή της συγκέντρωσης εξουσίας σε ένα σώμα και σε έναν περιορισμένο αριθμό ατόμων. Σε αυτά τα τρία σώματα, που λειτουργούσαν στο επίπεδο της ένωσης συνολικά, προστέθηκαν αντίστοιχα όργανα σε κλαδικό, τοπικό ή εργοστασιακό επίπεδο, τα οποία είχαν την αυτονομία να λύνουν τα ζητήματα που αφορούσαν το δικό τους ιδιαίτερο πεδίο. Στόχος ήταν να μεταβιβάζεται η διαδικασία λήψης αποφάσεων όσο γίνεται περισσότερο προς τη βάση των εργαζομένων, χωρίς ωστόσο να υποβαθμίζονται τα γενικά συμφέροντα της ένωσης.

Στις ενώσεις που είχαν νομιμοποιηθεί υπήρχε επίσης ένας επιθεωρητής, επιλεγμένος από τον υπουργό Οικονομικών (*Conseller d'Economia*) της Ζενεραλιτάτ σε συμφωνία με τους εργάτες, του οποίου δουλειά ήταν να λειτουργεί ως σύνδεσμος με το κράτος και να διασφαλίζει την εφαρμογή των προγραμμάτων του. Στην πράξη η επιρροή του επιθεωρητή ποίκιλε ανάλογα με την ισορροπία μεταξύ των πολιτικών δυνάμεων. Οι νομιμοποιημένες ενώσεις είχαν επίσης έναν διευθυντή, έναν υποδιευθυντή, μία γραμματειακή και μία διαχειριστική επιτροπή, που εκλέγονταν από το εργοστασιακό συμβούλιο.

Οι ενώσεις έδωσαν μεγάλη σημασία στην ανάπτυξη στο εσωτερικό τους γρήγορων και εναλλασσόμενων μορφών οριζόντιας και κάθετης επικοινωνίας. Επίσης επιχείρησαν να απλοποιήσουν τον μηχανισμό λήψης αποφάσεων και μείωσαν, όσο ήταν δυνατόν, τον αριθμό των ανθρώπων που είχαν ως αποκλειστική ευθύνη τη διαχείριση. Πράγματι, σε πολλές ενώσεις η πλειοψηφία των μελών του εργοστασιακού συμβουλίου εξακολούθησε να δουλεύει στην παραγωγή. Παράλληλα, τα μέλη τόσο αυτού του συμβουλίου όσο και των

άλλων εκτελεστικών σωμάτων συνέχισαν να πληρώνονται με μισθό που ανταποκρινόταν στο επαγγελματικό τους καθεστώς. Ο στόχος ήταν να προληφθεί η γέννηση μίας εσωτερικής γραφειοκρατίας, με τα δικά της ιδιαίτερα προνόμια και συμφέροντα, εξασφαλίζοντας ταυτόχρονα την παραγωγή.

Εξαρχής οι κολεκτίβες αντιμετώπισαν μία σειρά από δυσκολίες. Καταρχάς, το 1936 η καταλανική οικονομία ήταν βυθισμένη στην ύφεση και αντιμετώπιζε σοβαρά δομικά προβλήματα. Υπήρχαν επίσης τα προβλήματα που προέρχονταν από τον πόλεμο. Έπρεπε λοιπόν να αντιμετωπιστεί η έλλειψη πρώτων υλών και ενέργειας και η αύξηση του κόστους τους, η απώλεια των εσωτερικών αγορών, η καταστροφή εργοστασίων και εγκαταστάσεων, η έλλειψη ανδρών σε ηλικία εργασίας και η ανάγκη να προσαρμοστεί και να αναδιοργανωθεί η οικονομία, ώστε να ανταποκριθεί στις ανάγκες του πολέμου. Μερικοί τομείς, όπως ο κατασκευαστικός, χτυπήθηκαν ιδιαίτερα από τον αντίκτυπο που είχε ο πόλεμος στη ζήτηση.

Υπήρχαν επίσης προβλήματα που επηρέασαν ειδικά τα κολεκτιβοποιημένα εργοστάσια και τις ενώσεις. Συγκεκριμένα, λόγω των νοοτροπιών και των συνηθειών που υπήρχαν από το παλιό σύστημα, το οποίο εκμεταλλευόταν το προσωπικό και του επέβαλλε ιεραρχική διεύθυνση, οι εργάτες μπορεί να ήταν απρόθυμοι να καταβάλουν την απαιτούμενη προσπάθεια ή να αναλάβουν ευθύνες, να έδειχναν έλλειψη αυτοπειθαρχίας και να μην διέθεταν τα κατάλληλα εφόδια για να αναλάβουν διοικητικά καθήκοντα. Ωστόσο, μέσα στον γενικό ενθουσιασμό τα προβλήματα αυτά συνήθως ξεπεράστηκαν γρήγορα. Οι ενέργειες των κυβερνητικών οργάνων προξενούσαν επιπλέον δυσκολίες. Οι ενώσεις αντιμετώπιζαν διακρίσεις στην προμήθεια πρώτων υλών και ενέργειας, και επιπλέον έπρεπε να αντιμετωπίσουν το κόστος των καθυστερημένων ή ανύπαρκτων πληρωμών από τα επίσημα σώματα. Το γεγονός αυτό προκάλεσε σε πολλές ενώσεις σοβαρή οικονομική κρίση. Η εχθρότητα του κράτους μπορούσε επίσης να εκδηλωθεί μέσω αστυνομικών ελέγχων, προσωρινών κατασχέσεων, υποστήριξης των απαιτήσεων των πρώην ιδιοκτητών ή ακόμα και με τη διάλυση μίας ένωσης μετά από άμεση παρέμβαση της Ζενεραλιτάτ ή με κάποιο διάταγμα της κυβέρνησης των Δημοκρατικών.

Στα παραπάνω θα πρέπει να προσθέσουμε τις πιέσεις που προέρχονταν από την εχθρότητα του διεθνούς κεφαλαίου απέναντι στις απαλλοτριώσεις, κάτι που προκαλούσε δύο ειδών προβλήματα στις ενώσεις: Πρώτον, έπρεπε να εμπορεύονται μέσω της Ζενεραλιτάτ, προκειμένου οι εξαγωγές να μην κατασχεθούν στο σημείο της άφιξής τους, στερούμενες έτσι άμεσης πρόσβασης σε ξένο νόμισμα. Δεύτερον, όταν ένα ή περισσότερα εργοστάσια σε έναν βιομηχανικό τομέα λειτουργούσαν με τη συμμετοχή ξένου κεφαλαίου, η ένωση έπρεπε είτε να τα αποκλείσει από τους κόλπους της είτε να τα αντιμετωπίσει όπως και τις καταλανικές επιχειρήσεις, αντιμετωπίζοντας όμως στην περίπτωση αυτή τόσο τα διεθνή αντίποινα όσο και τη ρήξη με τη δημοκρατική νομιμότητα (η οποία επέτρεπε απαλλοτριώσεις μονάχα όταν τις απαιτούσε το εθνικό συμφέρον και, επιπλέον, ζητούσε την καταβολή αποζημιώσεων).

Ωστόσο, παρ' όλα τα προβλήματα, στα κομβικά ζητήματα της αναδιοργάνωσης της παραγωγικής διαδικασίας, της βελτίωσης των εργασιακών συνθηκών και της κοινωνικής πρόνοιας, αλλά και της γρήγορης προσαρμογής της καταλανικής βιομηχανίας στις ανάγκες της πολεμικής οικονομίας, οι ενώσεις αποδείχτηκαν αξιόπιστες. Πρώτα απ' όλα, οι ενώσεις φάνηκαν ικανές να φέρουν εις πέρας το σημαντικό έργο της αναδιάρθρωσης και της αναδιοργάνωσης. Η παραγωγή συγκεντρώθηκε στα μεγαλύτερα και καλύτερα οργανωμένα εργοστάσια, ενώ παράλληλα επιλέχτηκαν οι περισσότερο εκσυγχρονισμένες εγκαταστάσεις με αποτέλεσμα τη μείωση του κόστους και τη βελτίωση των συνθηκών εργασίας. Έτσι, για παράδειγμα, στην ξυλουργική βιομηχανία οι κατασκευαστές κρεβατιών κατάφεραν να μειώσουν τον αριθμό των εργαστηρίων από περισσότερα από ογδόντα σε τέσσερα· η κολεκτιβοποιημένη Βιομηχανία Καθρεφτών, Τζαμιών και Φύλλων Γυαλιού περιόρισε τον αριθμό των εργαστηρίων από εκατό σε είκοσι εννέα· η Ένωση Κολεκτιβοποιημένων Κουρείων και Κομμωτηρίων μείωσε τον αριθμό των εγκαταστάσεων από 1.100 σε 235· και ο αριθμός των κέντρων παραγωγής στην Κοινωνικοποιημένη Γαλακτοβιομηχανία έπεσε από πενήντα σε εννέα.[12]

12. Castells Duran 1993: 246.

Τα παραπάνω συνοδεύτηκαν από μία σειρά καινοτομιών που μείωσαν το κόστος, αύξησαν την παραγωγικότητα και βελτίωσαν την ποιότητα των προϊόντων. Εκπονήθηκαν στατιστικές, ώστε οι ενώσεις να μπορούν να σχεδιάζουν τη μελλοντική τους ανάπτυξη με μεγαλύτερη σιγουριά. Υπήρξε αύξηση της εξειδίκευσης των κέντρων εργασίας και ένας εξορθολογισμός της συνολικής παραγωγής. Για παράδειγμα, οι Ενοποιημένες Υπηρεσίες Ηλεκτρισμού τυποποίησαν την τάση και τα υψηλής τάσης καλώδια, και η Κατασκευαστική Ένωση διαίρεσε τη Βαρκελώνη σε ζώνες, με σκοπό να συνεχίσει αποδοτικότερα τη συντήρηση και επισκευή των σπιτιών.[13] Υπήρξε επίσης εκσυγχρονισμός των εγκαταστάσεων και των μηχανημάτων, με την απόσυρση των παλαιότερων κεφαλαιουχικών αγαθών και την επένδυση σε νέο εξοπλισμό. Σε μερικές περιπτώσεις μάλιστα αυξήθηκαν οι βάρδιες για να διασφαλιστεί η μέγιστη απόδοση.

Πραγματοποιήθηκαν επίσης παρόμοιες διοικητικές και διαρθρωτικές αλλαγές. Οι διοικητικές, λογιστικές και εμπορικές λειτουργίες συγκεντροποιήθηκαν. Αυτό διευκόλυνε την επεξεργασία των στατιστικών και το κράτημα των λογιστικών βιβλίων, επέτρεψε τον εξορθολογισμό και την εξειδίκευση της εργασίας, τη μείωση του προσωπικού και βελτίωσε την εμπορικότητα των προϊόντων. Οι παρασιτικοί μεσάζοντες εξαλείφθηκαν και η απόσταση μεταξύ παραγωγής και κατανάλωσης μειώθηκε, προς όφελος τόσο των παραγωγών όσο και των καταναλωτών. Το συγκεκριμένο μέτρο αποδείχτηκε ιδιαίτερα αποδοτικό σε ενώσεις όπως η Κοινωνικοποιημένη Ξυλουργική Βιομηχανία της Βαρκελώνης, που ανέλαβε την υλοποίηση ενός προγράμματος οριζόντιων και κάθετων συγχωνεύσεων, εξαλείφοντας το εμπόριο ανάμεσα στις μικρές βιοτεχνίες του κλάδου και μειώνοντας το κόστος παραγωγής.[14]

Την ίδια στιγμή, οι τομείς της βιομηχανίας και των υπηρεσιών έπρεπε να εφαρμόσουν σημαντικές αλλαγές στις δραστηριότητές τους. Πρώτον, η ανάγκη να εξοικονομηθεί ξένο συνάλλαγμα οδήγησε σε ένα πρόγραμμα αναπλήρωσης των εισαγωγών. Το πρόγραμμα εξελίχθηκε με επιτυχία τόσο στις πρώτες ύλες όσο και στα βιομηχα-

13. Ό.π.: 122, 130.

14. Castells Duran 1992: 35-8.

νικά αγαθά, γεγονός που έκανε εφικτή τη μείωση της ανεργίας και τη χειραφέτηση από την ξένη εξάρτηση. Η επιτυχία ήταν εμφανής στην παραγωγή διάφορων ειδών κόλλας ή βερνικιού που χρησιμοποιούσαν στην ξυλουργική, φυσικών ινών στην υφαντουργία, οπτικών οργάνων και διάφορων κατηγοριών χάλυβα, που μέχρι τότε δεν παράγονταν στη χώρα. Επιπλέον, το πρόγραμμα συνοδευόταν από την προώθηση της ανεξάρτητης έρευνας και την ενθάρρυνση της παραγωγής σε τομείς της υψηλής τεχνολογίας.[15] Δεύτερον, η αναδιάρθρωση της παραγωγής ήταν απαραίτητη, εξαιτίας των αναγκών του πολέμου και των νέων κοινωνικών προτεραιοτήτων (για παράδειγμα, της μέριμνας για τις βασικές ανάγκες, των νέων πόρων για τη γενική και την επαγγελματική εκπαίδευση και την υγεία), αλλά και λόγω της ανάγκης επανεκπαίδευσης των εργατών που εμπλέκονταν σε δραστηριότητες που θεωρούνταν επιβλαβείς και υποτιμητικές, όπως το μποξ, ο τζόγος και η πορνεία.[16]

Την προσπάθεια για την αύξηση της παραγωγικότητας συμπλήρωνε ένα άλλο σημαντικό πρόγραμμα που στόχευε στη βελτίωση των συνθηκών εργασίας και της κοινωνικής πρόνοιας. Αρχικά δόθηκε μεγαλύτερη βαρύτητα στη βελτίωση των μέτρων υγιεινής στους χώρους εργασίας. Ταυτόχρονα υπήρξε δραστική μείωση στις μισθολογικές διαφοροποιήσεις, ως αποτέλεσμα της εξάλειψης των υψηλών αμοιβών που προηγουμένως έπαιρναν οι διευθυντές, τα μέλη των συμβουλίων κ.ά., της θεσμοθέτησης ενιαίου μισθού για όλους τους εργαζόμενους της ίδιας κατηγορίας, της μείωσης του αριθμού των επαγγελματικών κατηγοριών και των μισθολογικών διαφορών (συμπεριλαμβανομένης, ενίοτε, και της πλήρους εξάλειψής τους). Υπήρχαν ακόμα περιπτώσεις στις οποίες οι μισθοί συμπληρώνονταν ανάλογα με τον αριθμό των προστατευόμενων μελών.

Ως επακόλουθο δημιουργήθηκαν υπηρεσίες κοινωνικής ασφάλειας που λειτουργούσαν και ελέγχονταν από τους ίδιους τους εργάτες, οι οποίες περιλάμβαναν δωρεάν ιατρική και νοσηλευτική κάλυψη, πρόνοια επιδόματος σε περίπτωση αρρώστιας ή ατυχήματος, μεταγεννητική φροντίδα και συντάξεις. Λήφθηκαν επίσης συγκεκριμένα

15. Castells Duran 1993: κεφ. 5-7.
16. Ό.π.: 199-208.

μέτρα για την καταπολέμηση της ανεργίας: Καταβλήθηκαν προσπάθειες για την αύξηση των θέσεων εργασίας και, όταν αυτό κρινόταν ανεπαρκές, για τη δημιουργία συστημάτων επιμερισμού της εργασίας (ακόμη κι αν αυτό σήμαινε την ύπαρξη κρυφής ανεργίας). Μεγάλη προσπάθεια επίσης καταβλήθηκε για την εκπαίδευση και την ιατρική φροντίδα των εργατών, με την κατασκευή αθλητικών εγκαταστάσεων, κολυμβητηρίων, βιβλιοθηκών, σχολείων ενηλίκων και εκπαιδευτικών κέντρων. Τέλος, έγιναν προσπάθειες για τη βελτίωση της εξυπηρέτησης του καταναλωτή, όπως φαίνεται από τη βελτίωση της ποιότητας των προϊόντων και της υγιεινής των χώρων εργασίας (για παράδειγμα στους κουρείς και στις εγκαταστάσεις της γαλακτοβιομηχανίας), και από τη διευκόλυνση της πρόσβασης σε υπηρεσίες και προϊόντα μέσω του εξορθολογισμού της γεωγραφικής κατανομής των καταστημάτων λιανικής πώλησης.

Τέλος, η πολεμική βιομηχανία αναπτύχθηκε γρήγορα. Το 1936, στο ξεκίνημα του πολέμου, η Βαρκελώνη και η υπόλοιπη Καταλωνία στερούνταν πλήρως πολεμικής βιομηχανίας. Έπρεπε επομένως να αναπροσαρμόσουν την υπόλοιπη βιομηχανία, ιδιαίτερα τους τομείς των χημικών και της μεταλλουργίας. Οι κολεκτίβες ξεκίνησαν αμέσως αυτήν την αλλαγή, με τα συνδικάτα της CNT να εκλέγουν στις 21 Ιουλίου τον μεταλλουργό Ευχένιο Βαλιέχο (Eugenio Vallejo) επικεφαλής της αναδιοργάνωσης αυτών των βιομηχανιών. Λίγο αργότερα, στις 7 Αυγούστου 1936, η Ζενεραλιτάτ δημιούργησε με διάταγμα την Επιτροπή Πολεμικής Βιομηχανίας (Comisión de Industrias de Guerra, CIG), με σκοπό να ελέγξει και να συντονίσει την παραγωγή. Η CNT αποδέχτηκε τη σύσταση της επιτροπής, αφού έλαβε μία σειρά από εγγυήσεις, αναγνωρίζοντας την ανάγκη συνεργασίας στην πολεμική προσπάθεια. Ως αποτέλεσμα, η διεύθυνση και η οργάνωση της πολεμικής βιομηχανίας μπορεί να θεωρηθεί μία μίξη κολεκτιβοποίησης και κρατισμού, στην οποία τα εργοστάσια τα λειτουργούσαν οι εργάτες, αλλά τους στόχους στους οποίους έπρεπε αυτοί να ανταποκριθούν τους έθετε η επιτροπή. Στην πράξη η συνεννόηση αυτή λειτούργησε ικανοποιητικά. Επιπλέον η επιτροπή, εκτός από τον συντονισμό της μεταλλουργίας και της χημικής βιομηχανίας, που είχαν επιφορτιστεί με την πολεμική παραγωγή, δημιούργησε ορισμένες

νέες βιομηχανίες και συνδέθηκε με εργοστάσια που επεξεργάζονταν δευτερεύοντα προϊόντα για τον πόλεμο, όπως υφάσματα και οπτικά είδη.

Τον Οκτώβριο του 1937 η πολεμική βιομηχανία αποτελούνταν από 400 εργοστάσια που απασχολούσαν 85.000 εργάτες και παρήγαν μία μεγάλη γκάμα οπλισμού, μεταξύ άλλων εκρηκτικά, μάσκες αερίων, μηχανές αεροπλάνων, θωρακισμένα οχήματα κ.ά.[17] Αξίζει να τονίσουμε την ταχύτητα με την οποία οργανώθηκε αυτή η μεγάλη και διαφοροποιημένη πολεμική βιομηχανία.[18] Ωστόσο, η κυβέρνηση των Δημοκρατικών ήταν εξαρχής καχύποπτη με την ανάπτυξη μίας βιομηχανίας που δεν ήλεγχε, και έκανε ό,τι μπορούσε για να την μποϋκοτάρει, χρησιμοποιώντας μέσα όπως η μη παροχή απαραίτητων πρώτων υλών και ξένου συναλλάγματος. Σε μία περίπτωση, μάλιστα, αντί να εγκρίνει τη μεταφορά ενός εργοστασίου παραγωγής όπλων στην Καταλωνία (που την περίοδο εκείνη ήταν μία ασφαλής ζώνη), όπως είχε ζητήσει η Ζενεραλιτάτ, επέτρεψε στους φρανκιστές να το καταλάβουν.[19] Αργότερα, όταν η κυβέρνηση ενίσχυσε την εξουσία της, επιχείρησε να θέσει τη βιομηχανία υπό τον έλεγχό της, κάτι το οποίο τελικά κατάφερε με το διάταγμα της στρατιωτικοποίησης στις 11 Αυγούστου 1938. Στην εξέλιξη αυτή, ωστόσο, αντιτάχθηκε τόσο η Ζενεραλιτάτ (προκαλώντας την παραίτηση από την κεντρική κυβέρνηση του καταλανού υπουργού Ζάιμε Αγουαδέ [Jaime Aguadé Miró, 1882-1943] και του βάσκου υπουργού Μανουέλ ντε Ιρούχο [Manuel de Irujo Ollo, 1891-1981]) όσο και οι εργάτες της βιομηχανίας, γεγονός που οδήγησε στη μείωση του ενδιαφέροντος των εργαζομένων και των εργασιακών ρυθμών, και επομένως, στην πτώση της παραγωγής.

17. Comissió de la Indústria de Guerra de Catalunya 1939.

18. Ο καθηγητής στο πανεπιστήμιο της Ζυρίχης Andrés Aultamares, αναφερόμενος στην πολεμική βιομηχανία δήλωσε ότι «τα συνδικάτα πέτυχαν σε επτά εβδομάδες αυτό που η Γαλλία έκανε μέσα στους πρώτους δεκατέσσερις μήνες του παγκόσμιου πολέμου», βλ. Rocker 1938: 74.

19. Επιστολή του Lluís Companys προς τον Indalecio Prieto, 13 Δεκεμβρίου 1937, στο *De Companys a Indalecio Prieto* 1939.

Η άνοδος του κρατικού ελέγχου, Μάιος 1937 - Ιανουάριος 1939

Μετά την αποσύνθεση του κράτους τον Ιούλιο του 1936, τα καταλανικά πολιτικά κόμματα και οι οργανώσεις άρχισαν σύντομα να αναδιοργανώνονται, καταφέρνοντας να εντάξουν την ηγεσία της CNT-FAI στα σχέδιά τους για την ανοικοδόμηση του κράτους. Έτσι, όταν στις 26 Σεπτεμβρίου 1936 συγκροτήθηκε η νέα Ζενεραλιτάτ, συμμετείχαν όλα τα αντιφασιστικά κόμματα και οι συνδικαλιστικές δυνάμεις. Το γεγονός αυτό αποτέλεσε το πρώτο βήμα για την ανασυγκρότηση της κρατικής εξουσίας, μολονότι σε μεγάλο βαθμό η εξουσία της Ζενεραλιτάτ υπήρχε ακόμα μονάχα στα χαρτιά, ενώ η κεντρική κυβέρνηση πρακτικά δεν ασκούσε καμία επιρροή στην Καταλωνία (στη νεώτερη εποχή η Καταλωνία ουδέποτε απόλαυσε μεγαλύτερη αυτονομία από ό,τι κατά την περίοδο ανάμεσα στον Ιούλιο του 1936 και τον Μάιο του 1937).

Ως αποτέλεσμα των συμφωνιών ανάμεσα στα διάφορα κόμματα και συνδικάτα, δημιουργήθηκαν νέα κρατικά όργανα, με σκοπό να διευθύνουν και να συντονίσουν την καταλανική οικονομία, όπως για παράδειγμα το Καταλανικό Οικονομικό Συμβούλιο, η Επιτροπή Πολεμικής Βιομηχανίας και οι επιθεωρητές της Ζενεραλιτάτ.[20] Μέχρι τα μέσα του 1937, τα όργανα αυτά δεν ήταν γενικά σε θέση να εμποδίζουν την εξέλιξη της κολεκτιβοποίησης - κοινωνικοποίησης, εξαιτίας της κυριαρχίας της CNT-FAI. Απέτρεψαν όμως την πλήρη κοινωνικοποίηση της καταλανικής οικονομίας, έπληξαν τις μελλοντικές της προοπτικές, και επίσης έθεσαν τις βάσεις για τη μελλοντική επιβολή του κρατικού ελέγχου.

Ωστόσο, η επιρροή του κράτους αυξήθηκε αξιοσημείωτα μόλις στο δεύτερο μισό του 1937, όταν άρχισαν να γίνονται αισθητές οι συνέπειες των «Γεγονότων του Μαΐου», αν και, δεδομένης της αντίθεσης μεγάλων τμημάτων της εργατικής τάξης, ουδέποτε κατάφερε να εξαλείψει πλήρως τις κατακτήσεις της κολεκτιβοποίησης. Αυτή η κρατική χειραγώγηση (*dirigisme*) προϋπέθετε τη μετατόπιση της εξουσίας προς τα κυβερνητικά «τεχνικοοικονομικά» σώματα, και την

20. Castells Duran 1996c: κεφ. 2-4.

ταυτόχρονη εξάλειψη των μηχανισμών του εργατικού ελέγχου. Με άλλα λόγια, το κράτος, στο όνομα της υποτιθέμενης οικονομικής αποτελεσματικότητας, επανέφερε εξουσιαστικές και ιεραρχικές μορφές οργάνωσης και ελέγχου που οι κολεκτίβες είχαν εξαλείψει.

Αν και ο κρατικός έλεγχος επανήλθε, και σε μεγάλο βαθμό διεκπεραιώθηκε από τη Ζενεραλιτάτ, εκείνη που επωφελήθηκε κυρίως ήταν η κεντρική κυβέρνηση των Δημοκρατικών, η οποία έκανε ολοένα και πιο αισθητή την παρουσία της. Το γεγονός αυτό ενέτεινε τις διαμάχες ανάμεσα στις δύο αρχές, καθώς η κεντρική κυβέρνηση δεν επιδίωκε μονάχα να εξαλείψει τον έλεγχο των κολεκτίβων αλλά και να περιορίσει την καταλανική αυτονομία. Στα εργοστάσια και στους τομείς στους οποίους το κεντρικό κράτος κατάφερε να πάρει τον έλεγχο, η αντικολεκτιβιστική εκστρατεία προχώρησε περισσότερο: καταργήθηκε κάθε εργατική συμμετοχή στη διαδικασία λήψης των αποφάσεων, επιβλήθηκε μία νέα ελίτ κρατικών λειτουργών, ή τα εργοστάσια επιστράφηκαν στους παλιούς ιδιοκτήτες διατηρώντας την κρατική εποπτεία.

Ωστόσο, ο κρατικός έλεγχος, παρά τους ισχυρισμούς των υποστηρικτών του, σε πολυάριθμες περιπτώσεις είχε ως αποτέλεσμα την ακύρωση των προγραμμάτων οικονομικού εξορθολογισμού που είχαν εισαγάγει οι κολεκτίβες. Αυτό φάνηκε με τη διάλυση των Ενοποιημένων Υπηρεσιών Ηλεκτρισμού της Καταλωνίας (Serveis Elèctrics Unificats de Catalunya, SEUC) και των Ενοποιημένων Υπηρεσιών Αερίου της Καταλωνίας (Serveis de Gas Unificats de Catalunya, SGUC) από την κυβέρνηση των Δημοκρατικών τον Απρίλιο και τον Μάιο του 1938, η οποία οδήγησε στην επαναφορά των παλιών διαιρέσεων ανάμεσα στις διάφορες εταιρείες. Στην πολεμική βιομηχανία, επίσης, η ανάληψη της διοίκησης από το κράτος είχε ως αποτέλεσμα την πτώση της παραγωγής και της παραγωγικότητας.[21]

Υπήρχαν αρκετοί λόγοι που εξηγούν τη γενική αναποτελεσματικότητα του κρατικού ελέγχου. Πρώτον, ερχόταν σε αντίθεση με ένα μεγάλο τμήμα της εργατικής τάξης, προκαλώντας επομένως έλλειψη ενδιαφέροντος και πτώση της παραγωγικότητας. Δεύτερον, ο μεγά-

21. Ό.π.: κεφ. 5-6.

λος αριθμός γραφειοκρατών που ενεπλάκησαν στην παραγωγική διαδικασία παρεμπόδιζε την παραγωγή και δημιουργούσε δυσφορία στο εργατικό δυναμικό. Τρίτον, το κράτος στερούνταν οργανωτικών δομών και ικανού προσωπικού για να παρέμβει αποτελεσματικά. Τέταρτον, το κράτος λειτούργησε συχνά με βάση πολιτικές - ιδεολογικές επιταγές παρά με βάση την οικονομική αποτελεσματικότητα (όπως συνέβη στην περίπτωση της διάλυσης της SEUC και της SGUC, και των γραφειοκρατικών ελέγχων και παρεμβάσεων στην πολεμική βιομηχανία). Τέλος, η επιβολή του κρατικού ελέγχου συνοδεύτηκε από πολυάριθμες διαμάχες, ιδιαίτερα μεταξύ της κεντρικής κυβέρνησης και της Ζενεραλιτάτ, όπως φάνηκε στην περίπτωση της πολεμικής βιομηχανίας.

Θα πρέπει να τονιστεί ότι, παρά τον σημαντικό ρόλο που έπαιξαν το PSUC και η UGT, η επιβολή του κρατικού ελέγχου δεν έγινε στο όνομα κάποιου μαρξιστικού σχεδίου συγκεντρωτικής κοινωνικοποίησης ή του εργατικού κράτους. Στην πραγματικότητα, τα αποτελέσματα σε μία τέτοια περίπτωση δεν θα ήταν πολύ διαφορετικά. Αλλά αυτό που τελικά έγινε ήταν ότι εφαρμόστηκε από ένα φιλελεύθερο - δημοκρατικό κράτος επικεφαλής του οποίου βρισκόταν μία διαταξική κυβέρνηση. Η εκστρατεία του κράτους ενάντια στις κολεκτίβες, που στόχευε στην επανιδιωτικοποίηση μέρους της οικονομίας και την ταυτόχρονη μεταφορά της υπόλοιπης (ιδιαίτερα της μεγάλης κλίμακας και της πολεμικής βιομηχανίας) στα χέρια του κράτους, είχε την υποστήριξη όχι μόνο της δημοκρατικής αστικής τάξης, της γραφειοκρατίας και των περισσότερων τεχνικών, αλλά επίσης της ηγεσίας και των μηχανισμών των διάφορων εργατικών οργανώσεων, συμπεριλαμβανομένης, κυρίως από τον Μάρτιο του 1938 και μετά, της CNT-FAI. Εν συντομία, ο κρατικός έλεγχος σηματοδοτούσε την απαλλοτρίωση των εργατών από τη μεριά του κράτους. Η καθοδήγηση και η οργάνωση της παραγωγικής διαδικασίας αφαιρέθηκε από τους εργάτες με την υποστήριξη της ηγεσίας τους. Η εμπειρία του Εμφυλίου δείχνει ότι η απαλλοτρίωση από τη μεριά του κράτους δεν αφορά απαραίτητα μονάχα την αστική τάξη, αλλά μπορεί να στοχεύει και στους ίδιους τους εργάτες.

Τελικές εκτιμήσεις

Το κολεκτιβιστικό πείραμα που αναπτύχθηκε στην Καταλωνία κατά τη διάρκεια των ετών 1936-1939 αντιπροσωπεύει τη μοναδική μέχρι σήμερα προσπάθεια για την αναδιοργάνωση μίας βιομηχανοποιημένης κοινωνίας με βάση τις ελευθεριακές σοσιαλιστικές αρχές. Το γεγονός αυτό αποτελεί σημαντική ιδιαιτερότητα, τόσο από ιστορική όσο και από κοινωνικοοικονομική άποψη. Οι υπέρμαχοι της κολεκτιβοποίησης επιδίωκαν να μεταμορφώσουν την ατομική ιδιοκτησία σε συλλογική, και να εδραιώσουν τον άμεσο εργατικό έλεγχο στην παραγωγή, με στόχο τη δημιουργία μίας περισσότερο ελεύθερης και ισότιμης κοινωνίας. Υπερασπίστηκαν την άσκηση της άμεσης δημοκρατίας έναντι της εκχώρησης της εξουσίας στα χέρια των επαγγελματιών πολιτικών ή των τεχνοκρατών, και πίστεψαν ότι η δημοκρατία και ο σοσιαλισμός πρέπει να οικοδομούνται στο χώρο εργασίας και στο σπίτι, προκειμένου να μην αποτελούν απλή ψευδαίσθηση, κενή περιεχομένου.

Επιπλέον, παρά το γεγονός ότι ο πόλεμος, ο διαχωρισμός της Ισπανίας σε δύο ζώνες και οι έριδες στο εσωτερικό της καταλανικής κοινωνίας απέτρεψαν την κορύφωση της διαδικασίας της κολεκτιβοποίησης - κοινωνικοποίησης, αυτή πέτυχε αρκετά σημαντικά αποτελέσματα, τόσο στο οικονομικό όσο και στο κοινωνικό επίπεδο. Όπως είδαμε, κατάφερε να πετύχει μεγαλύτερη κοινωνική ισότητα, ενθάρρυνε την εκπαίδευση και επανεκπαίδευση των εργατών και επιχείρησε με σοβαρότητα την επανεξέταση και τον εξορθολογισμό των παραγωγικών μηχανισμών. Η εμπειρία της κολεκτιβοποίησης υποστηρίχτηκε από τους περισσότερους εργάτες, όπως γίνεται φανερό από την υπεράσπιση των κολεκτίβων, όταν αυτές δέχτηκαν επίθεση, και από τον περιορισμό των αδικαιολόγητων απουσιών από την εργασία. Ωστόσο, οι κολεκτίβες ηττήθηκαν στο πολιτικό - στρατιωτικό επίπεδο. Ως συνέπεια, η κολεκτιβοποίηση - κοινωνικοποίηση της οικονομίας σταμάτησε και τέθηκε υπό αναθεώρηση από τον Μάιο του 1937, ενώ οι κολεκτίβες εξαλείφθηκαν ολοκληρωτικά μετά την κατάληψη της Καταλωνίας από τα στρατεύματα του στρατηγού Φράνκο, τον Ιανουάριο του 1939.

Βιβλιογραφικές αναφορές

Abad de Santillán, Diego (1975), *Por què perdimos la Guerra*, Μαδρίτη, Del Toro.

Alzina, Jaume (1933), *L' economia de la Catalunya autònoma*, Βαρκελώνη, Emporium.

Castells Duran, Antoni (1990), "Les grans potencies davant la Guerra civil espanyola, 1936-1939 ", *L'Avenç*, τ. 140, 22-8.

— (1992), *Las transformaciones colectivistas en la industria y los servicios de Barcelona (1936-1939)*, Μαδρίτη, Fundación Salvador Seguí.

— (1993), *Les collectivizations a Barcelona 1936-1939*, Βαρκελώνη, Hacer.

— (1996a), "Poder I collectivització a Catalunya durant la Guerra civil", *El Contemporani*, τ. 9, 27-30.

— (1996b), "Criteris per fixar la remuneració del treball: dues concepcions", *Polémica*, τ. 62-63, 25-7.

— (1996c), *El Proceso estatizador en la experiencia colectivista catalana (1936-1939)*, Μαδρίτη, Madre Tierra.

De Companys a Indalecio Prieto. Documentación sobre las industrias de guerra en Cataluña (1939), Μπουένος Άιρες, Ediciones del servicio de propaganda de España.

Fàbregas, Joan P. (1937), *Els Factors economics de la revolució*, Βαρκελώνη, Bosch.

Generalitat de Catalunya (1936), *Diario Oficial de la Generalitat de Catalunya*, Βαρκελώνη, 28 Οκτωβρίου.

Ibàrruri, Dolores (1976), *El único camino*, Μόσχα, Progreso.

Lasuen, José Ramon και Racionero, Luis (1968), *Análisis espacio temporal de la población activa en España, 1860-1865,* Βαρκελώνη, Instituto de Economía de la Empresa.

Rocker, Rudolf (1938), *Extranjeros en España*, Μπουένος Άιρες, IMAN.

Luis Garrido González

Η κολεκτιβοποιημένη οικονομία της ζώνης των Δημοκρατικών στον εμφύλιο πόλεμο

1. Εισαγωγή

Η αρχική σκέψη που μας παρακίνησε να προσεγγίσουμε αυτό το θέμα ήταν να μελετήσουμε την πραγματική διάσταση της κολεκτιβοποίησης στον εμφύλιο πόλεμο και τις διαφορές ανάμεσα στις αγροτικές και τις βιομηχανικές κολεκτίβες. Η παρούσα εργασία επιδιώκει να αποσαφηνίσει τους οικονομικούς, κοινωνικούς και πολιτικούς τους στόχους και να εξετάσει τις μεταξύ τους διαφορές τόσο ως προς τους στόχους αυτούς όσο και ως προς τις καθημερινές τους δραστηριότητες.

Η μελέτη της κολεκτιβοποιημένης οικονομίας κατά τη διάρκεια των χρόνων του Εμφυλίου μας δείχνει ότι η σχετικά μικρή σημασία που είχαν οι αγροτικές, οι βιομηχανικές και οι κολεκτίβες του τομέα των υπηρεσιών ήταν αντιστρόφως ανάλογη με την τεράστια διάδοση που απέκτησαν, καθώς αντιμετωπίστηκαν ως η πιο αυθεντική όψη της ισπανικής επανάστασης του 1936-1939. Επιθυμία της εργασίας είναι να αναδείξει την αξία τους ως προτύπου μίας οικονομίας κοινωνικής, κολεκτιβιστικής και συνεργατικής.[1]

1. Alonso 1999: 172.

2. Χαρακτηριστικά της νέας οικονομικής κατάστασης

Οι πιο βιομηχανοποιημένες και οικονομικά πλουσιότερες ζώνες, όπως η Χώρα των Βάσκων, η Καταλωνία και η Βαλένθια, παρέμειναν πιστές στη Δημοκρατία προσφέροντάς της προσωρινά ευνοϊκότερες συνθήκες οι οποίες όμως δεν θα διαρκούσαν πολύ. Η Δημοκρατία είχε να αντιμετωπίσει εξαρχής την εδαφική ασυνέχεια και το γεγονός ότι περιοχές αγροτικές και με άλλες πρώτες ύλες παρέμειναν πιστές στους στασιαστές πραξικοπηματίες. Το γεγονός αυτό δημιούργησε από νωρίς προβλήματα εφοδιασμού και ελλείψεων, ανεξάρτητα από το αν το σύστημα παραγωγής που υιοθετήθηκε ήταν κολεκτιβιστικό ή ιδιωτικό. Η αρχή του πολέμου σήμανε το σχίσμα μίας αγοράς που μέχρι τότε λειτουργούσε με ενιαίο τρόπο. Έτσι, πολλές επιχειρήσεις κολεκτιβοποιημένες και μη έχασαν προμηθευτές, αγορές, οφειλέτες και πιστωτές.[2] Πάντως, μόνο ένα μέρος του πληθυσμού απασχολήθηκε στην κολεκτιβοποιημένη οικονομία, γιατί ο ιδιωτικός τομέας ουδέποτε εξαφανίστηκε.

Είναι βέβαιο ότι ηγετικά στελέχη των συνδικαλιστικών οργανώσεων ανέλαβαν θέσεις ευθύνης στις επιτροπές και πήραν οικονομικές αποφάσεις για το στάδιο της παραγωγής. Η CNT και η UGT μετρούσανε περίπου έξι εκατομμύρια μέλη,[3] δεν ασχολούνταν όμως όλα με τις κολεκτίβες. Τα εργατικά πολιτικά κόμματα επίσης συμμετείχαν, άμεσα ή έμμεσα, στη συγκεκριμένη εμπειρία κοινωνικής οικονομίας. Το PSOE είχε περίπου 80.000 μέλη και το PCE, που υπερασπιζόταν τη δημιουργία συνεταιρισμών, πέρασε σε έναν χρόνο από τα 60.000 στα 250.000 μέλη.[4]

Η κολεκτιβοποιημένη γη και οι επιχειρήσεις καταλήφθηκαν ή κατασχέθηκαν από συνδικαλιστικές επιτροπές αμέσως μετά το στρατιωτικό πραξικόπημα. Οι ίδιες ακριβώς επιτροπές συγκαλούσαν τις συνελεύσεις των εργατών ή των αγροτών, και συνήθως εκλέγονταν (αν πραγματικά γίνονταν εκλογές και όχι απλώς μία επικύρωση των

---

2. Cabrera και Del Rey 2002: 245-7.

3. Giralt, Balcells και Termes 1970: 130. Τον Μάρτιο του 1937 η CNT είχε 1.200.000 μέλη μονάχα στην Καταλωνία, βλ. Martínez Fiol και Tavera 1998: 62.

4. Tuñón de Lara και García-Nieto 1981: 301-2.

συνδικαλιστικών επιτροπών) ως επικεφαλής της νέας μορφής οργάνωσης της παραγωγής.[5] Η νέα κοινωνική οικονομία που βασιζόταν στις κολεκτίβες δεν απέκτησε κάποιο επίσημο πρότυπο και επηρέασε μονάχα ένα μέρος της οικονομικής δραστηριότητας. Η κολεκτιβοποίηση δεν υπήρξε ποτέ απόφαση μίας κεντρικής επαναστατικής αρχής με δυνατότητα να οργανώσει ολόκληρη την οικονομία και την παραγωγή σύμφωνα με ένα μοναδικό μοντέλο.[6]

Στην Καταλωνία, όπου η CNT έπρεπε να ανταγωνιστεί με τα καλά συντονισμένα αγροτικά συνδικάτα, προσκείμενα και μη στην Unió de Rabassaires[7] και στην ERC, υπήρχαν λιγότερες αγροτικές κολεκτίβες,[8] ενώ στη Βαρκελώνη η βιομηχανία όπως και ένα μεγάλο μέρος του τομέα των υπηρεσιών κολεκτιβοποιήθηκαν σχεδόν εξολοκλήρου.[9] Άλλες φορές την κολεκτιβοποίηση επέβαλε η καινούργια εξουσία που προέκυπτε από τις αναρχοσυνδικαλιστικές πολιτοφυλακές, μολονότι οι επιτροπές της CNT και της UGT δημιούργησαν επίσης κάποιες κολεκτίβες, όπως συνέβη στην περίπτωση της Αραγωνίας.[10] Άλλοτε πάλι η πολιτική εξουσία απέτρεψε την κολεκτιβοποίηση, όπως συνέβη στη Χώρα των Βάσκων, αν και εκεί υπήρχαν σαφή πρότυπα της κοινωνικής οικονομίας βασισμένα στους καταναλωτικούς συνεταιρισμούς της περιοχής του Γκραν Μπιλμπάο ή στον σοσιαλιστικής έμπνευσης βιομηχανικό συνεταιρισμό Eibarresa Alfa.[11] Στην περιφέρεια της Βαλένθια και στη Μούρθια το βασικό στοιχείο της οικονομίας ήταν η επιμονή των μικροϊδιοκτητών στην

---

5. Seidman 2003: 109.

6. Cattini και Santacana 2002: 205-10.

7. Οι Rabassaires ήταν αμπελουργοί που παραδοσιακά ενοικίαζαν (για 50 χρόνια) από τους μεγαλογαιοκτήμονες τμήματα γης με αντάλλαγμα ένα μέρος της παραγωγής. Μέσα από την Ένωσή τους διεκδικούσαν να πάρουν ως ατομική ιδιοκτησία τις εκτάσεις γης που καλλιεργούσαν ανά οικογένεια για πολλά χρόνια. Πολιτικά υποστήριζαν την ERC και εναντιώνονταν στην κολεκτιβοποίηση της γης.

8. Vilanova 1975, 1990, 1992. Santacana 1989. Fernández 1990: 53-72. Campmany 1995. Gallardo και Márquez 1997: 172-80. Piqué 1998: 371-9. Cárdaba 2002.

9. Bricall 1977, 1978, 1979. Monjo και Vega 1986, 1990. Vega, Monjo και Vilanova 1990. Fernández 1990: 41-72. Castells 1992, 1993, 1996. Gallardo και Márquez 1997: 148-72. Semprún 2002: 90-107. Monjo 2003: 387-475.

10. Simoni 1984. Casanova 1984, 1985. Kelsey 1994. Collectif 1997. Willemse 2002. Díaz Torre 2003.

11. González Portilla και Garmendia 1988: 26-9, 69-95.

ανακατανομή της γης και όχι στην κολεκτιβοποίησή της. Γι' αυτό οι κολεκτιβοποιήσεις που τέθηκαν σε εφαρμογή, είτε μεμονωμένα είτε από κοινού από τη CNT και την UGT, είχαν μικρότερη εμβέλεια από ό,τι σε άλλες ζώνες.[12] Στην Καστίλια-Λα Μάντσα ο ρόλος των κολεκτίβων ήταν σημαντικότερος, αφού ο αριθμός τους, τόσο εκείνων που ελέγχονταν από τη CNT αποκλειστικά όσο και εκείνων που ήλεγχαν από κοινού η CNT και η UGT, ήταν μεγαλύτερος.[13] Στην Εξτρεμαδούρα και στην ανατολική Ανδαλουσία η κολεκτιβοποίηση υπήρξε περιορισμένη και υπό την επιρροή κυρίως της UGT ή της συνεργασίας των UGT - CNT.[14]

3. Η κολεκτιβοποιημένη οικονομία στη ζώνη των Δημοκρατικών

3.1 Απαλλοτριώσεις και αγροτικές κολεκτίβες

Οι κολεκτιβοποιήσεις δημιούργησαν μερικές ενδιαφέρουσες εμπειρίες κοινωνικής οικονομίας στον αγροτικό τομέα της ζώνης των Δημοκρατικών, οι οποίες αναπτύχθηκαν σε γη που απαλλοτρίωσαν οι συνδικαλιστικές οργανώσεις ή/και το κράτος με την εφαρμογή του διατάγματος της 8ης Αυγούστου και της 7ης Οκτωβρίου του 1936. Το πρώτο διάταγμα αφορούσε τα κτήματα –ανεξάρτητα από την έκτασή τους– που είχαν εγκαταλειφθεί από τους ιδιοκτήτες τους. Το δεύτερο διευθέτησε την υποχρεωτική απαλλοτρίωση χωρίς αποζημίωση όλων των κτημάτων που ανήκαν σε εκείνους τους ιδιοκτήτες που είχαν εμπλακεί άμεσα ή έμμεσα στην εξέγερση εναντίον της Δημοκρατίας. Έτσι νομιμοποιήθηκαν οι αυθόρμητες κατασχέσεις και η

12. Bosch 1980, 1983, 1987, 2003: 85. Quilis 1987, 1990, 1992. Ramírez κ.ά. 1991. Santacreu 1987, 1990, 1992. Costa 1997. González Castaño και Romero 1982. González Martínez 1999: 91-117. Martínez Carrión 2002: 437-9.

13. Gutiérrez Molina 1977. Caba 1981. Rodrigo 1985. Bernalte 1988. Bermúdez 1993. Ladrón de Guevara 1993: 436-46. Alía 1994. Trujillo 2003. Ruiz Alonso 2004. Mintz 2006.

14. Rosado 1979. Garrido 1979, 2001, 2003. Moreno Gómez 1982: 461-657, 1985: 136-241, 339-40, 425, 524-55. Quirosa 1986: 236· 1996. Nadal 1984: 233-61. Bosch 1987: 164. Garrido, Quilis, Rodrigo και Santacreu 1988. Gil Bracero και López Martínez 1997: 127-77. Gil Bracero 1998: 51-103, 263-306, 322-31. Prieto 1998: 50-68, 111-5. Ruiz Fernández 1999: 177-84. Martínez Hernández 2005.

επικαρπία της γης παραδόθηκε νόμιμα στους χωρικούς. Το Ινστιτούτο Αγροτικής Μεταρρύθμισης (Instituto de Reforma Agraria, IRA) όπως και το Υπουργείο Γεωργίας, που ελεγχόταν από τους κομμουνιστές, υποτίθεται ότι θα επόπτευε τη διαδικασία, όμως αυτό δεν ήταν πάντα καλοδεχούμενο από τις ήδη σχηματισμένες κολεκτίβες, γιατί, αν και τις διευκόλυνε με τεχνική υποστήριξη ή τις χορηγούσε χρήματα, σπόρους και λιπάσματα, υποστήριζε επίσης ένα μοντέλο κοινωνικής οικονομίας βασισμένο στους συνεταιρισμούς. Οι αγροτικές κολεκτίβες, ωστόσο, δεν αντιπροσώπευαν απλώς μία εμπειρία κοινωνικής οικονομίας, αλλά και την πραγμάτωση της «επαναστατικής ουτοπίας», κάτι που διέφευγε από τους υπαλλήλους και την υψηλή ιεραρχία του Υπουργείου.

Οι αγροτικές κολεκτίβες συνιστούσαν μία βιώσιμη λύση στα προβλήματα που αντιμετώπιζε η τάξη των εργατών γης στη δεκαετία του 1930. Αυτή η εναλλακτική πρόταση υλοποιήθηκε κατά τη διάρκεια του ισπανικού εμφυλίου με τη θέσπιση ενός μοντέλου λιτότητας και αντίθεσης στην επίδειξη και την απόλαυση του πλούτου. Το μοντέλο αυτό εξέφραζε μία ηθική βασισμένη στην ισότητα ανάμεσα σε γυναίκες και άνδρες, και στην ταξική αλληλεγγύη, στο δικαίωμα να ζει κανείς από την εργασία του στη γη, η οποία πλέον είχε περάσει στα χέρια εκείνων που την καλλιεργούσαν και γι' αυτόν τον λόγο ενδιαφέρονταν να τη διατηρήσουν και να τη φροντίσουν με τη μέγιστη προσοχή, προκειμένου να μην διαταράξουν την οικολογική της ισορροπία και να μην εξαντλήσουν τους πόρους της. Σε αντάλλαγμα, η γη θα τους επέτρεπε να ζουν αξιοπρεπώς στους τόπους καταγωγής τους, χωρίς να είναι αναγκασμένοι να μεταναστεύουν – όπως τελικά συνέβη αργότερα με την αγροτική έξοδο κατά τη διάρκεια της φρανκικής δικτατορίας, όταν πια δεν υπήρχε καμιά ελπίδα να πραγματωθούν οι στόχοι της κολεκτιβοποίησης.

Σε αντίθεση με τις αστικές κολεκτίβες των βιομηχανιών και των υπηρεσιών, οι οποίες με την αυτοδιαχείριση επιδίωκαν να εγγυηθούν την εργασία και να βελτιώσουν την αμοιβή οικειοποιούμενες το πλεόνασμα των επιχειρήσεων,[15] στις αγροτικές κολεκτίβες δεν προσπα-

15. Monjo και Vega 1986. Vilanova 1992, 1996. Monjo 2003.

θούσαν να συνεχίσουν την ίδια μέθοδο εκμετάλλευσης της γης που ασκούσαν οι προηγούμενοι ιδιοκτήτες, των οποίων ο σκοπός ήταν να εξασφαλίσουν το μέγιστο κέρδος με την υπερεκμετάλλευση και την εξάντληση των διαθέσιμων πόρων. Αντίθετα, επιδίωκαν να καταφέρουν μακροπρόθεσμα μία βιώσιμη ανάπτυξη, ακόμα και αν αυτό λειτουργούσε εις βάρος της διατήρησης της προηγμένης οργανικά οικονομίας.[16] Οι αγρότες που συμμετείχαν στις κολεκτίβες δεν είχαν απλώς ως στόχο να βελτιώσουν το σύστημα παραγωγής και να επεκτείνουν την κολεκτιβιστική κοινωνική οικονομία, αλλά επιπλέον απέβλεπαν στη μεγαλύτερη ευημερία των οικογενειών τους. Οι αγροτικές κολεκτίβες θα μπορούσαν να εγγυηθούν πλήρως τη βιωσιμότητα της αγροτικής ζωής και την παραμονή του πληθυσμού στα χωριά του, αναβαθμίζοντας το βιοτικό τους επίπεδο, γεγονός που θα καθιστούσε λιγότερο ελκυστική τη μετανάστευση στις πόλεις και τις βιομηχανικές περιοχές. Παράλληλα, όμως, θα εξασφάλιζαν την προστασία του περιβάλλοντος, γιατί η γεωργία λειτουργεί πιο αποτελεσματικά και αναδιανέμει την ενέργεια, κυρίως με τη ροή της χαμηλής εντροπίας που φθάνει στη γη από την ηλιακή ακτινοβολία,[17] σύμφωνα με κριτήρια προστασίας του περιβάλλοντος και διατήρησης της οικολογικής ισορροπίας.[18]

Υπήρχαν μεγάλες ομοιότητες στην εσωτερική λειτουργία των αγροτικών κολεκτίβων για τις οποίες έχουμε στοιχεία, ανεξάρτητα από τις πολιτικές τους πεποιθήσεις. Η πλειοψηφία τους (το 64%) ελεγχόταν από τη CNT, αλλά και η UGT, μόνη της ή με τη CNT, αντιπροσώπευε το 27%. Ένα 9% αντιστοιχούσε σε άλλες κολεκτίβες που τις διαχειρίζονταν ανεξάρτητες ομάδες και δημοκρατικά κόμματα ή το PCE, οι οποίες συγκέντρωναν τους μικροϊδιοκτήτες με σκοπό τη συγκρότηση συνεταιρισμών.

Τα στοιχεία του Πίνακα 1 παρουσιάζουν ένα ελάχιστο δείγμα της κολεκτιβοποίησης, δεν πρέπει δηλαδή να αποκλείσουμε την ύπαρξη περισσότερων αγροτικών κολεκτίβων. Στην Ανδαλουσία υπερίσχυ-

16. Garrabou και Naredo 1996. Martínez Alier και Roca 2000. González de Molina 2003.

17. Georgescu-Roegen 1996.

18. Martínez Alier 1993. Sevilla και González de Molina 1993.

σαν οι σοσιαλιστές της UGT· στην περιφέρεια της Βαλένθια και στη Μούρθια οι αναρχοσυνδικαλιστές της CNT· στην Καστίλια-Λα Μάντσα μεγαλύτερη επιρροή ασκούσε η CNT· το ίδιο και στην Αραγωνία και την Καταλωνία, αν και στις τρεις αυτές περιοχές υπήρχαν και κολεκτίβες της UGT. Στην Καταλωνία υπήρχαν κολεκτίβες αγροτικές και αλιευτικές, που όμως είχαν την ιδιομορφία να μην υπάγονται και να μην διοικούνται από συνδικάτα, αλλά από άλλες οργανώσεις, όπως η Κοινωνική Αγροτική Δράση της Γης της Ζιρόνα (Acción Social Agraria de las Tierras de Girona) ή η Unió de Rabassaires που συνδεόταν με την Esquerra, αλλά και άλλες αυθόρμητες οργανώσεις τοπικής κλίμακας μισθωτών εργατών γης και μικρών ιδιοκτητών.[19]

ΠΙΝΑΚΑΣ 1: ΓΕΩΓΡΑΦΙΚΗ ΚΑΤΑΝΟΜΗ ΤΩΝ ΑΓΡΟΤΙΚΩΝ ΚΟΛΕΚΤΙΒΩΝ

	UGT	%	UGT-CNT	%	CNT	%	Άλλες	%	Σύνολο
Ανδαλουσία	42	28,6	38	25,9	36	24,5	31	21,1	147
Αραγωνία	–	–	–	–	214	100,0	–	–	214
Καστίλια - Λα Μάντσα	107	28,3	45	11,9	216	57,1	10	2,6	378
Καταλωνία	1	0,7	13	9,4	54	39,1	70	50,7	138
Λεβάντε	74	17,5	30	7,1	319	75,4	–	–	423
ΣΥΝΟΛΟ	224	17,8	126	9,5	839	64,6	111	8,5	1.300

Η Μαδρίτη συμπεριλαμβάνεται στην Καστίλια-Λα Μάντσα και η Μούρθια στο Λεβάντε.

Σύμφωνα με τα επίσημα στοιχεία του Υπουργείου Γεωργίας,[20] το καλοκαίρι του 1938 οι κολεκτίβες κατείχαν 2.928.975 εκτάρια, στα οποία εργάζονταν 156.822 αγροτικές οικογένειες. Αν θεωρήσουμε έγκυρα αυτά τα στοιχεία και υπολογίσουμε ότι κατά μέσο όρο κάθε οικογένεια περιλάμβανε πέντε άτομα –λαμβάνοντας υπόψη την ένταξη των προσφύγων–, προκύπτει ότι στις αγροτικές κολεκτίβες συμμετείχαν περίπου 784.110 αγρότες/ισσες κάθε ηλικίας, ενώ κάθε οικογένεια διέθετε κατά μέσο όρο 19 εκτάρια. Όπως φαίνεται στον Πίνακα 2, το 1938 είχε κολεκτιβοποιηθεί το 21% της καλλιεργήσιμης

19. Balcells 1980. Vilanova 1990. Cárdaba 2002.
20. Βλ. Carrión 1973.

έκτασης που αντιστοιχούσε στη ζώνη των Δημοκρατικών το 1937 και το 11% της συνολικής έκτασης της ισπανικής επικράτειας. Στην πράξη, κολεκτιβοποιήθηκε πάνω από το μισό (54%) της έκτασης που παρέμενε απαλλοτριωμένη το 1938. Τα δεδομένα αυτά δείχνουν ότι, παρά την ποιοτική υπεροχή της κολεκτιβιστικής εκμετάλλευσης της γης κατά τη διάρκεια του Εμφυλίου, ο ιδιωτικός τομέας παρέμεινε πολύ πιο σημαντικός, αφού το 79% των καλλιεργούμενων εκτάσεων

ΠΙΝΑΚΑΣ 2: ΓΕΩΓΡΑΦΙΚΗ ΚΑΤΑΝΟΜΗ ΤΗΣ ΑΠΑΛΛΟΤΡΙΩΜΕΝΗΣ ΚΑΙ ΚΟΛΕΚΤΙΒΟΠΟΙΗΜΕΝΗΣ ΓΗΣ (σε χιλιάδες εκτάρια)

	Καλλιεργήσιμη επιφάνεια 1935 (1)	Καλλιεργήσιμη επιφάνεια σύμφωνα με στοιχεία του 1936 (2)	Καλλιεργήσιμη επιφάνεια σύμφωνα με στοιχεία του 1937 (2)	Καλλιεργήσιμη επιφάνεια σύμφωνα με στοιχεία του 1938	Κολεκτιβοποιημένη καλλιεργήσιμη επιφάνεια σύμφωνα με στοιχεία του 1938	%	%	%	%
	Α	Β	Γ	Δ	Ε	Ε/Δ	Δ/Α	Ε/Α	Δ/Β
Ανδαλουσία	3.477	2.895	2.869	1.846	900	48,8	53,1	25,9	63,8
Αραγωνία	2.265	1.366	284	–	–	–	–	–	–
Καστίλια-Λα Μάντσα	4.950	4.591	4.660	2.377	1.463	61,5	48,0	29,6	51,8
Καταλωνία	1.471	2.730	2.566	–	4	–	–	0,3	–
Βαλένθια	1.383	2.039	1.913	290	92	31,7	21,0	6,7	14,2
Εξτρεμαδούρα	1.139	308	548	500	350	70,0	43,9	30,7	162,3
Μαδρίτη	395	559	439	186	60	32,3	47,1	15,2	33,3
Μούρθια	834	692	803	260	78	30,0	31,2	9,4	37,6
ΣΥΝΟΛΟ	15.914	15.180	14.082	5.459	2.947	54,0	34,3	18,5	36,0
Ισπανία	27.202	27.770	27.121	5.459	2.947	54,0	20,1	10,8	19,7

(1) Για τα δημητριακά και τα όσπρια 1930-35, για τα υπόλοιπα 1935, συμπεριλαμβανομένης της δασικής έκτασης.

(2) Συμπεριλαμβάνεται η μη καλλιεργήσιμη γη και δασικές εκτάσεις.

Πηγές: GEHR 1991. Garrido 1988, 2003. Cárdaba 2002.

του 1937 (περίπου 11 εκατομμύρια εκτάρια) δεν είχε κολεκτιβοποιηθεί το 1938. Συνεπώς, αν υποθέσουμε ότι όλα τα λατιφούντια και οι μεγάλες ιδιοκτησίες της δημοκρατικής ζώνης είχαν απαλλοτριωθεί, μπορούμε να συμπεράνουμε ότι το μεγαλύτερο μέρος της γης παρέμεινε στα χέρια μικρών και μεσαίων αγροτών που δεν συμμετείχαν ποτέ στην κολεκτιβοποίηση.[21]

Τα διαφορετικά χαρακτηριστικά της κατανομής της ιδιοκτησίας γης, σε συνδυασμό με τη μέγιστη ή την ελάχιστη εγγύηση των δικαιωμάτων ιδιοκτησίας,[22] μπορούν να εξηγήσουν τις διαφορές στην επέκταση του κολεκτιβιστικού αγροτικού κινήματος. Όπως φαίνεται στον Πίνακα 2, ενώ στην Ανδαλουσία το 1938 η απαλλοτριωμένη γη (1.846.009 εκτάρια) έφτανε στο 53% της καλλιεργήσιμης γης του 1935, και οι κολεκτιβοποιημένες εκτάσεις στο 49% των απαλλοτριωμένων (900.237 εκτάρια), στην περιφέρεια της Βαλένθια είχαν απαλλοτριωθεί μονάχα 289.418 εκτάρια, δηλαδή ακριβώς το 21% της καλλιεργήσιμης έκτασης του 1935, και από αυτά, μόνο το 32% (91.419 εκτάρια) είχε κολεκτιβοποιηθεί. Οι περιοχές που απέκτησαν μεγαλύτερη βαρύτητα στις αγροτικές κολεκτιβοποιήσεις ήταν αυτές της Θιουδάδ Ρεάλ –όπου το 1938 είχαν κολεκτιβοποιηθεί 1.002.615 εκτάρια, δηλαδή το 98,9% της καλλιεργήσιμης έκτασης του 1935– και της Χαέν –685.000 εκτάρια και το 76,3% της καλλιεργήσιμης γης–, ξεπερνώντας κατά πολύ τις υπόλοιπες περιοχές των Δημοκρατικών.

Το σύστημα ανταμοιβής στις κολεκτίβες ήταν ο λεγόμενος οικογενειακός μισθός, σύμφωνα με τον οποίο κάθε μέλος πληρωνόταν σε χρήματα ή σε είδος, ανάλογα με τις ανάγκες και τα οικογενειακά του βάρη. Οι γυναίκες ενσωματώθηκαν στην εργασία στις κολεκτίβες από την πρώτη στιγμή, αλλά ως μέρος της αγροτικής οικογενειακής μονάδας. Από το 1938 και το 1939 συμμετείχαν στις κολεκτίβες με πλήρη δικαιώματα, λόγω της απουσίας των ανδρών που είχαν αποσπαστεί στο μέτωπο. Από το 1937 η UGT δέχτηκε τα κριτήρια του PCE και του Υπουργείου Γεωργίας, και προσπάθησε να αντικαταστήσει τον οικογενειακό μισθό, τον οποίο συνέχιζε να υπερασπίζε-

21. Garrido, Quilis, Rodrigo και Santacreu 1988: 67.

22. Grossi 1986.

ται η CNT, με ένα μισθό που θα αντιστοιχούσε στην αποδοτικότητα, επιδίωξε δηλαδή να συνδέσει την αμοιβή με την παραγωγικότητα, κάτι που αποτελούσε διάκριση εις βάρος των γυναικών. Στην πραγματικότητα, η σχετική παραγωγικότητα της αγροτικής εργασίας στο σύνολο της Ισπανίας (ελλείψει αναλυτικών στοιχείων για την κάθε περιοχή, τόσο για τις κολεκτιβοποιημένες γαίες όσο και για τις υπόλοιπες) αυξήθηκε ανάμεσα στα 1937 και 1939, κάτι που αντανακλά τις προσπάθειες που κατέβαλαν τόσο ο κολεκτιβοποιημένος τομέας όσο και ο ιδιωτικός. Το ίδιο άλλωστε συνέβη και στη βιομηχανία το 1938 και το 1939, γεγονός ωστόσο που δεν κατάφερε να εμποδίσει την πτώση της εργατικής παραγωγικότητας στις κατασκευές, τα δημόσια έργα και τις υπηρεσίες,[23] όπου ακριβώς η κολεκτιβοποίηση παρέμεινε σχετικά περιορισμένη.

Από την πρώτη στιγμή, κάθε κολεκτίβα έδωσε βάρος στην αυτάρκεια και στην αυτονομία της, γεγονός που οδήγησε στον κατακερματισμό της αγοράς αγροτικών προϊόντων και στην υποβάθμιση της εμπορευματοποίησης των τροφίμων.[24] Το πρόβλημα επιχειρήθηκε να λυθεί με τη χρήση δελτίων διανομής, η οποία ωστόσο οδήγησε στη μαύρη αγορά στα μετόπισθεν των Δημοκρατικών και, συνεπώς, σε εκτροπή από το πνεύμα του κολεκτιβισμού. Έτσι, σύντομα οι κολεκτίβες και οι δήμοι άρχισαν να εκτυπώνουν και να ανταλλάσσουν χαρτονομίσματα, αμφισβητώντας έτσι τη συμβολική κατάργηση του χρήματος από το κίνημα του ελευθεριακού κομμουνισμού.

3.2 Κολεκτίβες στη βιομηχανία και στον τομέα των υπηρεσιών

Στις αστικές και βιομηχανικές ζώνες, η πρωτοβουλία των εργαζομένων, οργανωμένων και μη σε συνδικάτα, οδήγησε στην κατάληψη εργοστασίων, αγορών, δημόσιων υπηρεσιών κ.λπ., προκειμένου να αποτραπεί η διακοπή της παραγωγικής δραστηριότητας και η οικονομική κατάρρευση. Σε αντίθεση όμως με τις αγροτικές κολεκτίβες, ο στόχος τους δεν ήταν να δημιουργήσουν μία νέα κοινωνία, αλλά να βελτιώσουν το σύστημα παραγωγής και να αναβαθμίσουν το βιοτικό

23. Prados 2003: 593.
24. López και Melgarejo 2005.

επίπεδο για τα μέλη των κολεκτίβων.[25] Η κολεκτιβοποίηση των επιχειρήσεων ξεκίνησε στις περιοχές και τους τομείς όπου οι αναρχικοί εργαζόμενοι της CNT-FAI ή οι σοσιαλιστές της UGT πλειοψηφούσαν και διέθεταν λαϊκή υποστήριξη. Όταν αποκαταστάθηκε μερικώς η παραγωγή και οι εργαζόμενοι επέστρεψαν στα εργοστάσια, τα γραφεία ή τα καταστήματα, σε πολλά από αυτά είχε δημιουργηθεί ένα κενό εξουσίας. Κάτω λοιπόν από αυτές τις συνθήκες τα συνδικάτα ανέλαβαν την παραγωγή, υιοθετώντας την αυτοδιαχείριση και την κολεκτιβοποίηση. Οι οικονομικές μεταβολές πάντως διέφεραν πολύ, ανάλογα με τον βιομηχανικό τομέα και την πόλη, ενώ ταυτόχρονα η ιδιωτική δραστηριότητα διατηρήθηκε. Οι αλλαγές στην παραγωγή της νέας κοινωνικής κολεκτιβιστικής οικονομίας στις βιομηχανίες και τις υπηρεσίες απέκτησαν διάφορες ονομασίες, ανάλογα με τον τύπο διαχείρισης και οργάνωσης που επιλέχθηκε,[26] αλλά συνήθως δεν επεκτάθηκαν ούτε στο σύνολο των επιχειρηματικών δραστηριοτήτων ούτε σε όλες τις πόλεις. Πράγματι, μόνο στη Βαρκελώνη δοκιμάστηκαν παραδείγματα όλων των μορφών διαχείρισης και μόνο εκεί απέκτησαν την πλήρη τους διάσταση. Από τη μία πλευρά, πραγματοποιήθηκαν απαλλοτριώσεις που δεν άλλαξαν το νομικό πρόσωπο της επιχείρησης και, από την άλλη, οι κολεκτιβοποιημένες ή κοινωνικοποιημένες βιομηχανίες και υπηρεσίες επέλεξαν την αυτοδιαχείριση. Άλλες πάλι επιχειρήσεις κρατικοποιήθηκαν, δημοτικοποιήθηκαν, ενώθηκαν ή δέχτηκαν γενικά κάποιον τύπο κεντρικού ελέγχου.[27]

Στην Καταλωνία οι κολεκτιβοποιημένες επιχειρήσεις ήταν αυτές που απασχολούσαν πάνω από 100 εργαζόμενους, όσες ανήκαν σε επιχειρηματίες που είχαν χαρακτηριστεί με τελεσίδικη απόφαση δικαστηρίου ως συνεργάτες των πραξικοπηματιών, εκείνες που απασχολούσαν λιγότερους από 100 εργαζομένους, των οποίων η πλειοψηφία όμως είχε ψηφίσει υπέρ της κολεκτιβοποίησης, ή εκείνες στις οποίες εργαζόμενοι και ιδιοκτήτες είχαν συμφωνήσει από κοινού να κολεκτιβοποιηθούν. Οι ξένες εταιρείες που επηρεάζονταν από αυτές τις αλλαγές έπρεπε να αποζημιωθούν. Αλλά οι συνθήκες των αστι-

25. Vilanova 1996. Monjo 2003. Catalán 2005.
26. Bernecker 1982. Bricall 1985.
27. Bricall 1985: 394. Girona 1987. Quilis 1987.

κών καταλανικών κολεκτίβων άλλαξαν τον Ιανουάριο του 1937, με το λεγόμενο Σχέδιο του Ταραντέλιας (Josep Tarradellas, 1899-1988[28]) ή αλλιώς τα Διατάγματα της Σ' Αγκαρό (περιοχή στην Καταλωνία), που είχαν ως στόχο να αποκαταστήσουν το κύρος της κρατικής εξουσίας και να την προσαρμόσουν στην πραγματικότητα του πολέμου, θέτοντας σε λειτουργία έναν χρηματοδοτικό και φορολογικό μηχανισμό που θα σταθεροποιούσε την καταλανική οικονομία ενισχύοντας την κολεκτιβοποιημένη και μη πολεμική βιομηχανία.[29]

Στις άλλες περιοχές της ζώνης των Δημοκρατικών, οι κολεκτιβοποιημένες βιομηχανίες δεν εντάσσονταν σε κανέναν γενικό κανόνα.[30] Φυσικά, οι εγκαταλελειμμένες εταιρείες μπορούσαν να απαλλοτριωθούν (διάταγμα της 2ας Αυγούστου 1936). Συνήθως οι ίδιοι οι εργαζόμενοι καταλάμβαναν τις επιχειρήσεις και τα καταστήματα όπου δούλευαν, κυρίως όταν οι ιδιοκτήτες, τα στελέχη ή οι διευθυντές είχαν δολοφονηθεί, εγκαταλείψει την επιχείρηση ή ήταν αναμεμειγμένοι στο στρατιωτικό πραξικόπημα. Ωστόσο, η διαχείριση και η διοίκηση παρέμεινε στα χέρια ιδιωτών σε ένα σημαντικό τμήμα της βιομηχανίας των Δημοκρατικών, αν και σε κάθε εργοστάσιο υπήρχε μία συντονιστική επιτροπή των εργαζομένων και ένας κυβερνητικός εκπρόσωπος-επόπτης.

Στην περιφέρεια της Βαλένθια, στα μέσα του 1937, η κυβέρνηση της Δημοκρατίας αποφάσισε να πάρει τον έλεγχο των κυριότερων βιομηχανιών τροφίμων, δημιουργώντας ένα σύστημα παραγωγής υπό κρατικό έλεγχο και συντονισμό. Η απόφαση αυτή επηρέασε κυρίως τους τομείς της κονσερβοποιίας, της αλευροποιίας, του ρυζιού, του λαδιού και του αλατιού, που ήταν όλοι τους ζωτικοί για την τροφοδοσία του πληθυσμού. Αντίθετα, οι βιομηχανίες του τουρόν [πα-

28. Ο Ταραντέλιας ήταν πολιτικός της ERC, μέλος του Οικονομικού Συμβουλίου Καταλωνίας κατά τη διάρκεια του Εμφυλίου. Το 1939 κατέφυγε στη Γαλλία, όπου αργότερα επελέγη ως επικεφαλής της εξόριστης καταλανικής κυβέρνησης. Μετά το θάνατο του Φράνκο επέστρεψε στην Ισπανία και διορίστηκε επισήμως πρόεδρος της καταλανικής κυβέρνησης (1977). (*Σ.τ.μ.*)

29. Bricall 1977, 1978, 1979. Monjo και Vega 1986. Garrido, Quilis, Rodrigo και Santacreu 1988: 99-107. Carreras 1989. Vega, Monjo και Vilanova 1990. Fernández 1990. Vilanova 1992. Castells 1992, 1993, 1996. Martínez Fiol και Tavera 1998. Ucelay 2003. Catalán 2005.

30. Santacreu 1987.

ραδοσιακό γλυκό] και της σοκολάτας παρέμειναν σε ιδιωτικά χέρια, όσο οι περιστάσεις το επέτρεπαν. Στην υφαντουργία πολυάριθμες επιχειρήσεις έχασαν τις παραδοσιακές τους αγορές του εξωτερικού και των φρανκικών περιοχών και αντιμετώπισαν προβλήματα εφοδιασμού σε εισαγόμενες πρώτες ύλες. Ο Εμφύλιος επέτρεψε στη βιομηχανία υποδημάτων των πόλεων Έλδα και Πετρέρ να προωθήσει την παραγωγή της σε μία αξιόλογη αγορά, γεγονός που οι μεγάλες κολεκτιβοποιημένες επιχειρήσεις υποδημάτων αξιοποίησαν αμέσως. Από την πλευρά τους, οι μικροί και μεσαίοι επιχειρηματίες, με τη στήριξη των τοπικών αντιφασιστικών επιτροπών, δημιούργησαν στις 18 Αυγούστου 1936 το Συνδικάτο Βιομηχανίας Υποδήματος Έλδα και Πετρέρ με σκοπό να χρηματοδοτήσουν τα εργοστάσιά τους, να τους εξασφαλίσουν πρώτες ύλες και να κάνουν περισσότερο εμπορική την παραγωγή υποδημάτων. Ο τομέας χημικών του Λεβάντε κολεκτιβοποιήθηκε μερικώς, παρ’ όλα αυτά δεν κατόρθωσε να ξεπεράσει τα προβλήματα πρόσβασης σε πρώτες ύλες, όπως συνέβη στις Κολεκτιβοποιημένες Χαρτοποιίες ή στις περιπτώσεις παραγωγής σπίρτων, σαπουνιού και καπνού. Άλλες κατέληξαν να ελέγχονται από το κράτος, όπως το εργοστάσιο τσιμέντου Portland. Οι εργαζόμενοι της βιομηχανίας παιχνιδιών και τα συνδικάτα τους επέλεξαν να διαπραγματευτούν με τους εργοδότες ή να κολεκτιβοποιήσουν τα εργοστάσια που είχαν εγκαταλειφθεί από τους ιδιοκτήτες τους. Οι εργαζόμενοι της UGT κοινωνικοποίησαν τα εργοστάσια παιχνιδιών των εταιρειών Payá y Rico στην Ίμπι και το Ονίλ, και της CNT κολεκτιβοποίησαν, σε συμφωνία με τους επιχειρηματίες, τις σημαντικότερες επιχειρήσεις της Ντένια. Οι CNT - UGT απαλλοτρίωσαν τα εργοστάσια της εταιρείας Ondara και της βιομηχανίας Drake στην Ελιάνα. Όλες αυτές οι βιομηχανικές εγκαταστάσεις, κολεκτιβοποιημένες εξολοκλήρου ή μερικώς, αναδιοργανώθηκαν προκειμένου να παράγουν πολεμικό υλικό.[31]

Στη Μούρθια η κοινωνική κολεκτιβιστική οικονομία εφαρμόστηκε μέσα από τον κρατικό παρεμβατισμό και τις ενώσεις των βιομηχανιών εξόρυξης και μεταλλουργίας, αν και οι απαλλοτριώσεις και

31. Bosch 1983. Girona 1987. Quilis 1987, 1990, 1992. Santacreu 1990, 1992. Ramírez κ.ά. 1991.

οι κολεκτιβοποιήσεις επηρέασαν και πολλές άλλες βιομηχανίες και επιχειρήσεις. Τα κατασχεμένα και κολεκτιβοποιημένα ορυχεία εθνικοποιήθηκαν αργότερα, λόγω του στρατηγικού τους χαρακτήρα. Στον τελευταίο χρόνο του πολέμου, σχεδόν όλες οι μεγάλες επιχειρήσεις ελέγχονταν από τους εργαζομένους, υπό την εποπτεία πάντως του κράτους. Από τις αρχές του 1937 η κολεκτιβοποίηση των ορυχείων και των μεταλλευτικών βιομηχανιών προωθούνταν κυρίως από τους αναρχοσυνδικαλιστές που απαλλοτρίωσαν κάποια ορυχεία στην οροσειρά της Καρταχένα-Λα Ουνιόν, δημιουργώντας έτσι τη Μεταλλουργική Ένωση της CNT. Σε άλλες περιπτώσεις, όμως, έφτασαν σε οικονομικές συμφωνίες με τους ιδιώτες μισθωτές και δεν κολεκτιβοποίησαν τις επιχειρήσεις τους. Οι οικογένειες όσων συμμετείχαν στις κολεκτίβες βελτίωσαν την ποιότητα της ζωής τους, οι μισθοί αυξήθηκαν, ενώ τους προσφέρθηκε επίσης κοινωνική πρόνοια και ασφάλιση. Ωστόσο, δεν συμμετείχαν όλοι οι εργαζόμενοι των ορυχείων στην εμπειρία των κολεκτίβων, άλλοι επειδή δούλευαν σε πιο πλούσια ορυχεία ή επειδή ήθελαν να διατηρήσουν τις θέσεις τους στις επιχειρήσεις, άλλοι από καθαρή απάθεια. Η κολεκτιβοποίηση επιβλήθηκε πλήρως στους τομείς στους οποίους οι σχέσεις μεταξύ ισπανικών εταιρειών του ίδιου κλάδου ήταν απαραίτητη, όπως ήταν η περίπτωση των εταιρειών του πυριτόλιθου που συνεργάζονταν με την Ένωση Cros της Βαρκελώνης· ή πάλι, σε περιοχές όπου οι εργαζόμενοι είχαν μεταξύ τους στενές σχέσεις παρά τις διαφορετικές τους ιδεολογίες, όπως συνέβη στις μικτές μεταλλουργικές κολεκτίβες των UGT - CNT στη Λα Ουνιόν. Επιτυχείς εμπειρίες βιομηχανικής αυτοδιαχείρισης πραγματοποιήθηκαν επίσης στη Μαθαρόν από την Ένωση Εργατών Ορυχείων.[32]

Στις βιομηχανίες και τις υπηρεσίες της Μαδρίτης με ισχυρά συνδικάτα πραγματοποιήθηκαν απαλλοτριώσεις και παρεμβάσεις. Δεν επρόκειτο όμως για αληθινή κολεκτιβοποίηση, αλλά περισσότερο για μία συνδικαλιστοποίηση της οικονομίας της πόλης. Η μικρή ιδιοκτησία επιβίωσε, καταστηματάρχες, τεχνίτες και μάστορες μηχανικοί παρέμειναν επικεφαλής των μικρών τους επιχειρήσεων, ενώ οι με-

32. González Martínez 1999. Martínez Carrión 2002.

γάλες εταιρείες, που στην περίπτωση της Μαδρίτης ήταν σε μεγάλο βαθμό δημόσιες, απαλλοτριώθηκαν από τα συνδικάτα τα οποία ανέλαβαν τη διεύθυνσή τους. Σημαντικός επίσης ήταν και ο αριθμός των κατασχέσεων των αστικών ακινήτων,[33] μία διαδικασία που, σύμφωνα με τις ενδείξεις, επηρέασε και πολλές άλλες πόλεις της ζώνης των Δημοκρατικών, από τις μεγάλες, όπως η Μαδρίτη, η Βαρκελώνη ή η Βαλένθια, μέχρι τις μικρές, όπως το Αλμπαθέτε, η Χαέν ή η Μούρθια.[34]

4. Η παραγωγή στη ζώνη των Δημοκρατικών

4.1 Αποτελέσματα της παραγωγής στον μερικώς κολεκτιβοποιημένο αγροτικό τομέα

Η γεωργία αποδείχτηκε ζωτικής σημασίας, δεδομένου ότι το καλοκαίρι του 1937 λιγότερο από το 50% της έκτασης της χώρας έπρεπε να θρέψει πάνω από το 70% του πληθυσμού.[35] Η αγροτική παραγωγή κατά τη διάρκεια του Εμφύλιου είναι εν μέρει γνωστή από τα επίσημα στοιχεία για το 1936 και το 1937, που δημοσίευσε το Υπουργείο Γεωργίας. Μπορούμε επίσης να κάνουμε ορισμένες εκτιμήσεις για την παραγωγή του 1938, με βάση τις πληροφορίες της γερμανικής πρεσβείας, στις οποίες συγκρίνονταν κάποια γεωργικά προϊόντα από κάθε ζώνη.[36] Στοιχεία για τους τρεις μήνες του πολέμου του 1939 δημοσιεύτηκαν στην *Anuario de Producciones Agrícolas* (Επετηρίδα Αγροτικής Παραγωγής), από την οποία όμως χρήσιμα είναι μονάχα κάποια άρθρα για τις ζώνες της επικράτειας, την «κόκκινη» (των Δημοκρατικών), την «εθνική» (φρανκική) και την «εμπόλεμη» (τις περιοχές του μετώπου). Επομένως δεν είναι δυνατό να γνωρίζουμε τη συνολική αγροτική παραγωγή της Ισπανίας κατά τη διάρκεια του Εμφυλίου, αφού τα στοιχεία για την παραγωγή στη φρανκική ζώνη στα 1936-1938 δεν δημοσιεύτηκαν ποτέ.

---

33. Juliá 1994.
34. Vida 1987, 1990. González Martínez 1999. Martínez Hernández 2005.
35. Tamames 1979: 306.
36. Βλ. Viñas κ.ά. 1979.

ΠΙΝΑΚΑΣ 3: ΠΑΡΑΓΩΓΗ ΤΩΝ ΣΗΜΑΝΤΙΚΟΤΕΡΩΝ ΚΑΛΛΙΕΡΓΕΙΩΝ ΣΤΗ ΜΕΡΙΚΩΣ ΚΟΛΕΚΤΙΒΟΠΟΙΗΜΕΝΗ ΖΩΝΗ ΤΩΝ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΚΩΝ

Καλλιέργειες (σε τετραγωνικά μέτρα)	1936	1937	1938	1939	% 1939/1936
Σιτάρι	12.583.384	9.643.280	8.000.000	4.330.647	34,4
Λάδι	2.229.209	2.124.744	2.200.000	666.391	29,8
Σταφύλια	1.647.162	1.223.416	–	1.098.428	66,6
Κρασί (100 λ.)	14.192.877	14.034.845	8.700.000	9.275.378	65,3
Φρούτα	19.241.768	–	–	11.287.610	58,6
Πορτοκάλια	8.501.494	6.568.234	–	6.205.904	72,9
Πατάτες	12.710.831	15.325.707	8.000.000	6.181.851	48,6
Τριφύλλι	15.531.645	15.239.418	–	2.815.763	18,1
ΣΥΝΟΛΟ	86.638.370	64.159.644	26.900.000	41.861.972	48,3

Πηγή: Garrido 1988: 105-32.

ΠΙΝΑΚΑΣ 4: ΠΑΡΑΓΩΓΗ ΤΩΝ ΣΗΜΑΝΤΙΚΟΤΕΡΩΝ ΠΡΟΪΟΝΤΩΝ ΤΟΥ ΓΕΩΡΓΙΚΟΥ ΤΟΜΕΑ ΣΤΗ ΜΕΡΙΚΩΣ ΚΟΛΕΚΤΙΒΟΠΟΙΗΜΕΝΗ ΖΩΝΗ ΤΩΝ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΚΩΝ

Καλλιεργούμενα προϊόντα (σε τετραγωνικά μέτρα)	1936 (1)	1937 (2)	1938 (3)	1939
Δημητριακά, όσπρια (4)	30.202.414	24.519.222	3.797.098	8.273.470
Μούστος (100 λ.)	10.270.961	8.969.509	6.145.209	9.275.378
Λάδι	2.229.209	2.124.744	661.923	666.391
Οπωροφόρα φρούτα (5)	19.241.768	6.568.234	3.563.765	11.287.610
Βολβοί, ρίζες, κόνδυλοι	19.606.887	21.699.830	3.002.509	9.421.868
Φυτά για τη βιομηχανία	3.885.935	1.195.243	281.668	115.478

(1) Ζώνη των Δημοκρατικών με 25 επαρχίες.
(2) Ζώνη των Δημοκρατικών με 22 επαρχίες.
(3) Το εκτιμώμενο ποσοστό για το 1938 υπολογίστηκε με βάση την παραγωγή του 1935 σε δημητριακά, μούστο και λάδι, και τον μέσο όρο του συνόλου των υπολοίπων, σε συνάρτηση με την παραγωγή της δημοκρατικής ζώνης και της αντίστοιχης περιοχών που στα 1939 ήταν εν μέρει δημοκρατικές και εν μέρει εθνικιστικές, ώστε να εκτιμηθεί τι ακριβώς αντιπροσώπευε η δημοκρατική ζώνη.
(4) Για το 1939 τα στοιχεία για τη ζώνη των Δημοκρατικών αφορούν το σιτάρι, το κριθάρι, τη σίκαλη, τη βρώμη, τα κουκιά, τα χαρούπια, τη φακή, το λαθούρι, τη ρόβη, τις ποικιλίες βίκου, το λούπινο, τον αρακά, τα ρεβύθια, τα φασόλια, την τριγωνέλλα.
(5) Για το 1937 τα στοιχεία αφορούν μονάχα την υπό εκτίμηση παραγωγή πορτοκαλιών.

Πηγή, Garrido 1981, 1988, 2003. Anuario 1939.

Η αγροτική παραγωγή των Δημοκρατικών (Πίνακας 3) αντιπροσώπευε το 1939 το 48% της αντίστοιχης του 1936, του πρώτου χρόνου του πολέμου. Το 1937 αύξηση σημείωσε μονάχα η παραγωγή πατάτας, και αυτό με μεγάλη προσπάθεια εκ μέρους τόσο των κολεκτίβων όσο και των ιδιωτών προκειμένου να διατηρηθούν τα επίπεδα των αποδόσεων του ελαιόλαδου, του κρασιού και του τριφυλλιού. Η πτώση όμως στα σιτηρά ήταν πολύ σοβαρή και προκάλεσε έλλειψη ψωμιού στη ζώνη των Δημοκρατικών μέχρι το τέλος του πολέμου.[37]

Ο πόλεμος προκάλεσε αξιοσημείωτη μείωση της καλλιεργήσιμης με δημητριακά γης σε ολόκληρη την Ισπανία, η οποία το 1939 ήταν πολύ μικρότερη σε σύγκριση με τον μέσο όρο της περιόδου 1930-1935. Η καλλιέργεια σιταριού μειώθηκε κατά ένα εκατομμύριο εκτάρια, ενώ αυτή του κριθαριού κατά 400.000.[38] Ο κατά κεφαλήν αριθμός των βοοειδών ανάμεσα στο 1933 και το 1940 μειώθηκε κατά 34%, των προβάτων κατά 33% και των χοίρων κατά 51%.[39]

Η γεωργία επέστρεψε σε μεθόδους εντατικής καλλιέργειας, με σαφή στασιμότητα της παραγωγικότητας μέχρι το 1958.[40] Για την εξέλιξη της παραγωγής στα χρόνια 1936-1937 (Πίνακας 4), μπορούμε να συμπεράνουμε ότι, σε σχέση με ό,τι ίσχυε παλιότερα στις επαρχίες που παρέμειναν πιστές στη δημοκρατική κυβέρνηση, οι αποδόσεις μειώθηκαν ελαφρώς, με εξαίρεση τις ρίζες και τους βολβούς (χάρη στην άριστη σοδειά πατάτας το 1937), ενώ η παραγωγή ελαιόλαδου σημείωσε μικρή μόνο πτώση στις σοδειές του 1936-37 και 1937-38, αλλά κατέρρευσε εντελώς την επόμενη χρονιά.

4.2 Κολεκτιβοποίηση και βιομηχανική παραγωγή

Αν οι πληροφορίες σχετικά με την αγροτική παραγωγή στον Εμφύλιο είναι αποσπασματικές, τα στοιχεία για την βιομηχανική παραγωγή, κολεκτιβοποιημένη και μη, είναι ακόμη περισσότερο σπάνια, με μο-

---

37. Bricall 1978. Martínez και Limón 1986. Vida 1987, 1990. González Martínez 1999: 125-8. Gutiérrez Rueda 2003.

38. GEHR 1991. Carreras και Tafunell 2005, τόμ. Α΄.

39. Bricall 1985.

40. Prados 2003.

ναδική, αλλά σημαντική, εξαίρεση την Καταλωνία.[41] Η ζώνη των Δημοκρατικών βρέθηκε αντιμέτωπη με τη μείωση διαθέσιμων μεταλλευμάτων, για παράδειγμα ποτάσας (στην Καταλωνία), υδραργύρου (στη Θιουδάδ Ρεάλ) και μολύβδου (στη Χαέν). Από τον Σεπτέμβριο του 1936 οι κολεκτιβοποιημένες βιομηχανίες αντιμετώπιζαν ελλείψεις σε βαμβάκι, γιούτα και γενικά σε κλωστοϋφαντουργικές πρώτες ύλες, καθώς επίσης και σε χαρτί. Τον Οκτώβριο ο ανεφοδιασμός της χημικής βιομηχανίας ήταν ανεπαρκής· μετά τον Νοέμβριο σημειώθηκε έλλειψη σε φωσφορικά λιπάσματα. Όσον αφορά τις πηγές ενέργειας, από τον Οκτώβριο του 1936 η έλλειψη άνθρακα οδήγησε στην αντικατάστασή του από τον λιγνίτη. Το ίδιο συνέβη και με τα βαρέα έλαια από τον Νοέμβριο του ίδιου έτους. Το πρόβλημα με την έλλειψη βενζίνης πρωτοεμφανίστηκε τον Οκτώβριο, αλλά επιδεινώθηκε τον Μάιο του 1937, και κορυφώθηκε στα μέσα του 1938.[42] Ο ηλεκτρισμός χρησιμοποιήθηκε ως βασική πηγή ενέργειας για την καταλανική κολεκτιβοποιημένη βιομηχανία, μέχρι την πτώση των υδροηλεκτρικών σταθμών της δυτικής Καταλωνίας τον Απρίλιο του 1938· έκτοτε άρχισαν σκληρές περικοπές και διακοπές ρεύματος.[43] Η βασική δυσκολία των βιομηχανικών κολεκτίβων αφορούσε την εισαγωγή πρώτων υλών με βάση τον άνθρακα, γεγονός που τις ανάγκασε να καταφύγουν, όταν αυτό ήταν δυνατό, σε εισαγωγές ρωσικού, γερμανικού, αγγλικού και πολωνικού άνθρακα. Χρησιμοποίησαν ακόμη και αλκοόλη από το ποτό ορούχο. Ο ισπανικός άνθρακας προερχόταν από την Αστούριας και ο λιγνίτης από την Μπέργκα (στην Καταλωνία) και την Ουτιέλ (στο Τερουέλ).[44]

Όπως φαίνεται στον Πίνακα 5, η απώλεια του μεγαλύτερου μέρους της ηπειρωτικής αγοράς, όπου μέχρι τότε κατευθυνόταν το 75% της καταλανικής παραγωγής βαμβακερού υφάσματος και το 79% του μάλλινου, έπληξε τον κολεκτιβοποιημένο τομέα της υφαντουργίας. Άλλοι τομείς (π.χ. γυαλί) ζημιώθηκαν από την παράλυση του κατασκευαστικού τομέα ή (π.χ. άλατα καλίου) από την περιορισμένη

41. Bricall 1978.
42. Martínez Molinos 1986, 1990.
43. Bricall 1978, 1985.
44. Bricall 1985: 366.

εξωτερική ζήτηση, εξαιτίας των δεσμών ορισμένων κολεκτιβοποιημένων επιχειρήσεων με τις διεθνείς ομόλογές τους που τάχθηκαν εναντίον των Δημοκρατικών. Μονάχα ο κολεκτιβοποιημένος τομέας του μετάλλου διατήρησε την παραγωγή του και επιπλέον σημείωσε αυξητική τάση μεταξύ Ιουλίου του 1936 και Απριλίου του 1937, λόγω της πίεσης για την παραγωγή πολεμικού υλικού.

ΠΙΝΑΚΑΣ 5: ΔΕΙΚΤΕΣ ΠΑΡΑΓΩΓΗΣ ΣΤΙΣ ΣΗΜΑΝΤΙΚΟΤΕΡΕΣ ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΚΕΣ ΚΟΛΕΚΤΙΒΕΣ ΣΤΗΝ ΚΑΤΑΛΩΝΙΑ (1936-1937)

Μήνες	Υφαντουργία	Μεταλλουργία	Χημική	Κατασκευαστική	Άλλες
1936 Ιανουάριος	100	100	100	100	100
Φεβρουάριος	92	103	85	77	85
Μάρτιος	76	81	73	65	76
Απρίλιος	89	91	88	87	90
Μάιος	82	106	83	80	91
Ιούνιος	58	67	71	69	69
Ιούλιος	57	85	60	50	74
Αύγουστος	51	76	42	47	65
Σεπτέμβριος	50	96	54	64	85
Οκτώβριος	58	108	58	50	94
Νοέμβριος	35	70	41	37	62
Δεκέμβριος	49	123	56	53	88
1937 Ιανουάριος	39	119	49	32	78
Φεβρουάριος	33	84	40	24	68
Μάρτιος	33	97	46	26	69
Απρίλιος	37	133	55	49	78
Μάιος	29	96	38	37	50
Ιούνιος	43	95	50	45	61
Ιούλιος	39	69	51	50	59
Αύγουστος	29	50	29	35	35
Σεπτέμβριος	36	46	47	33	40
Οκτώβριος	34	30	37	41	35
Νοέμβριος	24	42	30	33	25
Δεκέμβριος	20	62	31	44	28

Πηγή: Bricall 1978: 79.

Ανάμεσα στον Σεπτέμβριο του 1936 και τον Μάρτιο του 1937, η κυβέρνηση της Ζενεραλιτάτ προσπάθησε να εφαρμόσει πολιτική αυτάρκειας –δεδομένων των συνθηκών απομόνωσης από τη διεθνή αγορά και των ελλείψεων σε πρώτες ύλες– και έμμεσου συντονισμού της κολεκτιβιστικής και της ιδιωτικής οικονομίας – ενισχυμένη από την πρόσβασή της σε πηγές χρηματοδότησης.[45] Μετά τα μέσα του 1937 οι άμεσες παρεμβάσεις στις βιομηχανικές κολεκτίβες αυξήθηκαν. Ωστόσο, η ένταση που προκάλεσε η άνοδος του κόστους ζωής σε επίπεδα πολύ υψηλότερα των μισθών[46] οδήγησε σε ισχυρή αντίσταση εκ μέρους του κολεκτιβοποιημένου τομέα. Η επακόλουθη κρίση που ξέσπασε τον Μάιο του 1937 είναι αρκετά γνωστή και είχε ως αποτέλεσμα τη μείωση σε μεγάλο βαθμό της συνδικαλιστικής ισχύος, ιδιαίτερα της CNT, προκαλώντας νέα ύφεση στην βιομηχανική παραγωγή.[47] Μετά τα «Γεγονότα του Μαΐου» αποκαταστάθηκε η κυβερνητική εξουσία, αυξήθηκε ο συγκεντρωτισμός και ο συντονισμός στην οικονομική δραστηριότητα, περιορίστηκε η επέκταση της κολεκτιβοποίησης στις βιομηχανίες και στον τομέα των υπηρεσιών και ενισχύθηκαν οι εγγυήσεις για την προστασία της ατομικής ιδιοκτησίας.[48]

Εκτός Καταλωνίας, το Συμβούλιο του Λεβάντε για την Εξαγωγή Αγροτικών Προϊόντων διαλύθηκε και δημιουργήθηκε η Κεντρική Επιτροπή Εξαγωγών που υπαγόταν στο Υπουργείο. Το Συμβούλιο της Αραγωνίας διαλύθηκε βίαια τον Αύγουστο του 1937 με την επέμβαση της 11ης Μεραρχίας του Στρατού, υπό τις διαταγές του κομμουνιστή Λίστερ (Enrique Líster Forján, 1907-1994). Πολλές από τις αναρχοσυνδικαλιστικές αγροτικές κολεκτίβες της περιοχής διαλύθηκαν και τα χωράφια επιστράφηκαν στους ιδιοκτήτες τους.[49] Από τον Οκτώβριο του 1937 έως τον Μάρτιο του 1939 (τον τελευταίο μήνα του πολέμου) η παρεμβατική οικονομική πολιτική ενισχύθηκε εις βάρος της κολεκτιβιστικής οικονομίας.[50]

45. Comín και López 2002.
46. Bricall 1978: 101, 131-5, 137. Maluquer 2005: 1291.
47. Bricall 1985.
48. Vega, Monjo και Vilanova 1990.
49. Casanova 1985.
50. Bricall, 1985. Cruz 2006: 285-8.

Συμπεράσματα

Ο τομέας της κολεκτιβοποιημένης οικονομίας στη ζώνη των Δημοκρατικών κατά τη διάρκεια του Εμφυλίου βασίστηκε αναμφίβολα στις πρωτοβουλίες των –συνδικαλισμένων και μη– εργαζομένων στη γη, τη βιομηχανία και τις υπηρεσίες, που δημιούργησαν ένα πραγματικό επαναστατικό οικονομικό πείραμα.

Η μελέτη των αγροτικών κολεκτίβων κατά την περίοδο 1936-1939 υπερβαίνει τις καθαρά οικονομικές προσεγγίσεις, και αυτό αποδεικνύει η ίδια η ύπαρξή τους, που αντιπροσώπευε μία ριζική αλλαγή της κατάστασης των πραγμάτων, προς μία οικονομία κοινωνική, βιώσιμη και αειφόρο. Η CNT, η UGT και γενικά τα άτομα με ελευθεριακή και σοσιαλιστική ιδεολογία, ήταν οι κυριότεροι πρωταγωνιστές αυτής της επανάστασης και είχαν την ευκαιρία να κάνουν πράξη τις ιδέες τους, αν και η πολεμική σύγκρουση δεν ήταν η καλύτερη συνθήκη για κάτι τέτοιο. Τελικά, η κυβέρνηση των Δημοκρατικών κατάφερε να ελέγξει την όλη διαδικασία με στόχο να κερδίσει τον πόλεμο.

Στις βιομηχανίες και στον τομέα των αστικών υπηρεσιών, η εφαρμογή της κοινωνικής κολεκτιβιστικής οικονομίας δεν προχώρησε αρκετά. Αποτέλεσε απλώς ένα διαφορετικό σύστημα οργάνωσης της οικονομικής δραστηριότητας. Η στρατιωτική ήττα των Δημοκρατικών και η ποινικοποίηση των ταξικών συνδικάτων σήμανε το τέλος της κολεκτιβιστικής εμπειρίας, η οποία μόνο αν συνεχιζόταν σε περίοδο ειρήνης θα ήταν σε θέση να αποδείξει ότι με την κολεκτιβοποιημένη κοινωνική οικονομία ήταν ικανή να προσφέρει, τόσο στον αγροτικό όσο και στον αστικό πληθυσμό, δουλειά σε περισσότερους και, συνεπώς, καλύτερη διαβίωση. Θα έπρεπε δηλαδή να αποδείξει, τρομοκρατώντας ιδιοκτήτες και επιχειρηματίες, ότι αποτελεί σύστημα αποτελεσματικότερης κατανομής των αγαθών, από αυτό που βασίζεται στην ελεύθερη αγορά και στην ιδιωτική ιδιοκτησία των μέσων παραγωγής.

Βιβλιογραφία και πηγές

Alía, F. (1994), *La guerra civil en retaguardia, Ciudad Real (1936-1939)*, Θιουδάδ Ρεάλ.

Alonso, M. (1999), *Pensamiento económico y economía social*, Βαλένθια.

Anuario (1939, 1942), *Anuario estadístico de las producciones agrícolas. Año 1939 y 1940 para los agrios y el olivo*, Μαδρίτη.

Balcells, A. (1980), *El problema agrario en Cataluña. La cuestión rabassaire (1890-1936)*, Μαδρίτη.

Bermúdez, A. (1993), *República y Guerra Civil. Manzanares (1931-1939)*, Θιουδάδ Ρεάλ.

Bernalte, F. (1988), "La colectividad cenetista, Paz y Justicia de Membrilla. Ciudad Real 1936-1939", στο *I Congreso de Historia de Castilla-La Mancha*, τόμ. Ι΄, *Transformaciones burguesas, cambios políticos y evolución social (2)*, Τολέδο, 181-6.

Bernecker, W. L. (1982), *Colectividades y revolución social*, Βαρκελώνη.

Bosch, A. (1980), *Colectivistas (1936-1939)*, Βαλένθια.

— (1983), *Ugetistas y libertarios*, Βαλένθια.

— (1987), "Las colectivizaciones, estado de la cuestión y aspectos regionales", στο Fontana, J. κ.ά. (1987), 147-68.

— (2003), "Un vehículo de movilización política, el sindicalismo agrario valenciano durante la II República y la Guerra Civil", στο Chust, M. και Broseta, S. (επιμ.), *La pluma y el yunque*, Βαλένθια, 77-88.

Bricall, J. M. (1977), "El socialismo descentralizado de la Generalitat", στο Aracil, R. και García Bonafé, M. (επιμ.), *Lecturas de historia económica de España*, τόμ. Β΄, *Siglo XX*, Βαρκελώνη, 151-67.

— (1978), *Política econòmica de la Generalitat (1936-1939)*, τόμ. Α΄, *Evolució i formes de la producció industrial*, Βαρκελώνη.

— (1979), *Política econòmica de la Generalitat (1936-1939)*, τόμ. Β΄, *El sistema financer*, Βαρκελώνη.

— (1985), "La economía española (1936-1939)", στο Tuñón de Lara, M. κ.ά., *La guerra civil española 50 años después*, Βαρκελώνη, 358-417.

Caba, J. (1981), *1936-1939. El colectivismo en Membrilla (C. Real)*, Θιουδάδ Ρεάλ.

Cabrera, M. και Del Rey, F. (2002), *El poder de los empresarios*, Μαδρίτη.

Campmany, J. (1995), *Notes per a la història de l'anarquisme i el sindicalisme a Gavà (1868-1939)*, Γκαβά. e-book http,//dftuz.unizar.es/a/files/anarqph/96006.html (20-6-2012).

Cárdaba, M. (2002), *Campesinos y revolución en Cataluña*, Μαδρίτη.

Carreras, A. (1989), "Depresión económica y cambio estructural durante el decenio bélico (1936-1945)", στο García Delgado, J. L. (επιμ.), *El primer franquismo. España durante la Segunda Guerra Mundial*, Μαδρίτη, V Coloquio sobre Historia Contemporánea de España dirigido por Manuel Tuñón de Lara, 3-33.

— και Tafunell, X. επιμ. (2005), *Estadísticas históricas de España siglos XIX-XX*, Μπιλμπάο, 3 τόμοι.

Carrión, P. (1973), *La reforma agraria de la Segunda República y la situación actual de la agricultura española*, Βαρκελώνη.

Casanova, J. (1984), *Caspe, 1936-1938*, Σαραγόσα.

— (1985), *Anarquismo y revolución en la sociedad rural aragonesa, 1936-1938*, Μαδρίτη.

— επιμ. (1988), *El sueño igualitario*, Σαραγόσα.

Castells, A. (1992), *Las transformaciones colectivistas en la industria y los servicios de Barcelona (1936-1939)*, Μαδρίτη.

— (1993), *Les collectivitzacions a Barcelona 1936-1939*, Βαρκελώνη.

— (1996), *El proceso estatizador en la experiencia colectivista catalana (1936-1939)*, Βαρκελώνη.

Catalán, J. (2005), "La industria entre la guerra y la revolución, 1936-39", στο *VIII Congreso de la Asociación Española de Historia Económica*, Σεπτέμβριος, 1-93 στην έκδοση του CDROM.

Cattini, G. και Santacana, C. (2002), "El anarquismo durante la Guerra Civil. Algunas reflexiones historiográficas", *Ayer*, τ. 45, 197-219.

Collectif (Collectif equipo juvenil confederal) (1997), *La collectivité de Calanda 1936-1938. La révolution sociale dans un village aragonais. Le témoignage de Miguel Celma*, Παρίσι.

Comín, F. και López, S. (2002), "Las dos Haciendas públicas y la financiación de la guerra civil (1936-1939)", στο *Hacienda Pública Española*, τ. 1, 127-67.

Costa, F. (1997), *Villena durante la Guerra Civil 1936-1939*, Αλικάντε.

Cruz, R. (2006), *En el nombre del pueblo*, Μαδρίτη.

Díez Torre, A. R. (2003), *Orígenes del cambio regional y turno del pueblo en Aragón, 1900-1938*, τόμ. Β΄, *Solidarios. Un turno del pueblo. Aragón, 1936-1938*, Μαδρίτη.

Fernández, J. (1990), *La propiedad expropiada*, Βαρκελώνη.

Fontana, J. κ.ά. (1987), *La II República una esperanza frustrada*, Βαλένθια.

Gallardo, J. J. και Márquez, J. M. (1997), *Revolución y guerra en Gramenet del Besòs (1936-1939)*, Βαρκελώνη.

Garrabou, R. και Naredo, J. M., επιμ. (1996), *La fertilización en los sistemas agrarios*, Μαδρίτη.

Garrido, L. (1979), *Colectividades agrarias en Andalucía, Jaén (1931-1939)*, Μαδρίτη.
— (1981), "Producción agrícola en la España republicana en la guerra civil", *Estudios de Historia Social*, τ. 16-17, 461-514.
— (1988), "Producción agraria y guerra civil", στο Casanova, J. (επιμ.), 95-132.
— (2001), "Los sindicatos en la Andalucía de la guerra civil. Represión y colectividades", στο González de Molina, M. και Caro Cancela, D. (επιμ.), *La utopía racional*, Γρανάδα, 303-26.
— (2003), *Colectividades agrarias en Andalucía, Jaén (1931-1939)*, Χαέν.
—, Quilis, F., Rodrigo, N. και Santacreu, J. M. (1988), "Las colectivizaciones en la guerra civil, análisis y estado de la cuestión historiográfica", στο Aróstegui, J. (επιμ.), *Historia y memoria de la guerra civil*, Βαλιαδολίδ, τόμ. Β΄, 63-134.
Gehr (1991), *Estadísticas históricas de la producción agraria española, 1859-1935*, Μαδρίτη.
Georgescu-Roegen, N. (1996), *La Ley de la Entropía y el proceso económico*, Μαδρίτη.
Gil Bracero, R. (1998), *Revolucionarios sin revolución*, Γρανάδα.
— και López Martínez, M. (1997), *Motril en guerra. De la República al franquismo (1931-1939). La utopía revolucionaria*, Γρανάδα.
Giralt, E., Balcells, A. και Termes, J. (1970), *Los movimientos sociales en Cataluña, Valencia y Baleares*, Βαρκελώνη.
Girona, A. (1987), "La responsabilidad obrera en el colectivismo industrial valenciano, administración, resultados y experiencias (1936-1939)", στο Fontana, J. κ.ά., 337-65.
González Castaño, J. και Romero, J. J. (1982), "La colectividad mixta (UGT-CNT) de Bullas, aproximación metodológica al estudio de las colectividades agrícolas durante la guerra civil en la región murciana", στο *Áreas. Revista de Ciencias Sociales*, τ. 2, 73-81.
González de Molina, M. (2003), "La historia ambiental y el fin de la «utopía metafísica» de la modernidad", *Aula Historia Social*, τ. 12, 18-42.
González Martínez, C. (1999), *Guerra Civil en Murcia*, Μούρθια.
González Portilla, M. και Garmendia, J. M. (1988), *La Guerra Civil en el País Vasco*, Μαδρίτη.
Grossi, P. (1986), *Historia del derecho de propiedad, la irrupción del colectivismo en la conciencia europea*, Βαρκελώνη.
Gutiérrez Molina, J. L. (1977), *Colectividades libertarias en Castilla*, Μαδρίτη.

Gutiérrez Rueda, L. (2003), *El hambre en el Madrid de la Guerra Civil (1936-1939)*, Μαδρίτη.

Juliá, S. (1994), "El pueblo otra vez en armas", στο Juliá, S., Ringrose, D. και Segura, C., *Madrid. Historia de una capital*, Μαδρίτη, 411-27.

Kelsey, G. (1994), *Anarcosindicalismo y Estado en Aragón, 1930-1938*, Μαδρίτη.

Ladrón de Guevara, M. P. (1993), *La esperanza republicana*, Θιουδάδ Ρεάλ.

López, M. I. και Melgarejo, J. (2005), "El sector agrario durante la guerra civil", στο *VIII Congreso de la Asociación Española de Historia Económica*, Σεπτέμβριος, 1-35 στην έκδοση του CDROM.

Maluquer, J. (2005), "Consumo y precios", στο Carreras και Tafunell (επιμ.), τόμ. Γ΄, 1247-96.

Martínez Alier, J. (1993), "Temas de historia económico-ecológica", *Ayer*, τ. 11, 19-48.

— και Roc, J. (2000), *Economía ecológica y política ambiental*, Πόλη του Μεξικού.

Martínez Carrión, J. M. (2002), *Historia económica de la Región de Murcia. Siglos XIX y XX*, Μούρθια.

Martínez Fiol, D. και Tavera, S. (1998), "Corporativismo y revolución, los límites de las utopías proletarias en Cataluña (1936-1939)", *Historia Social*, τ. 32, 53-71.

Martínez Hernández, M. C. (2005), *La Unión General de Trabajadores de Jaén en 1937*, Κόρδοβα.

Martínez Martín, J. και Limón, F. (1986), "El abastecimiento de la población", *Historia 16. La guerra civil*, τ. 14, 70-83.

Martínez Molinos, G. (1986), "El suministro de petróleo", *Historia 16. La guerra civil*, τ. 16, 84-97.

— (1990), "El suministro de carburantes", στο Ruiz-Manjón και Gómez Oliver (επιμ.), τόμ. Β΄, 215-33.

Mintz, F. (2006), *Autogestión y anarcosindicalismo en la España revolucionaria*, Μαδρίτη.

Monjo, A. (2003), *Militants. Participació i democràcia a la CNT als anys trenta*, Βαρκελώνη.

— και Vega, C. (1986), *Els treballadors i la guerra civil. Història d'una indústria catalana collectivitzada*, Βαρκελώνη.

— και Vega, C. (1990), "Clase obrera y guerra civil", *Historia y Fuente Oral*, τ. 3, 67-91.

Moreno Gómez, F. (1982), *La República y la Guerra Civil en Córdoba*, Κόρδοβα.

— (1985), *La Guerra Civil en Córdoba (1936-1939)*, Μαδρίτη.

Nadal, A. (1984), *Guerra Civil en Málaga*, Μάλαγα.

Piqué, J. (1998), *La crisi de la rereguarda*, Βαρκελώνη.

Prados de la Escosura, L. (2003), *El progreso económico de España (1850-2000)*, Μπιλμπάο.

Prieto, L. (1998), *La Guerra Civil en Marbella*, Μάλαγα.

Quilis, F. (1987), "Colectivizaciones, incautaciones y socializaciones en Alicante", στο Fontana, J. κ.ά., 367-78.

— (1990), "El desarrollo del cooperativismo sindical agrícola en la provincia de Alicante", στο Ruiz-Manjón και Gómez Oliver (επιμ.), τόμ. Β΄, 235-52.

— (1992), *Revolución y guerra civil*, Αλικάντε.

Quirosa, R. (1986), *Política y guerra civil en Almería*, Αλμερία.

— (1996), *Almería, 1936-37*, Αλμερία.

Ramírez, G. κ.ά. (1991), *República i guerra civil a Xàtiva (1931-1939)*, Βαλένθια, 3 τόμοι.

Rodrigo, N. (1985), *Las colectividades agrarias en Castilla-La Mancha*, Τολέδο.

Rosado, A. (1979), *Tierra y libertad*, Βαρκελώνη.

Ruiz Alonso, J. M. (2004), *La guerra civil en la provincia de Toledo*, Θιουδάδ Ρεάλ, 2 τόμοι.

Ruiz Fernández, J. (1999), *De la II República a la Guerra Civil, Berja (1931-1939)*, Μοχάκαρ.

Ruiz-Manjón, O. και Gómez Oliver, M. επιμ. (1990), *Los nuevos historiadores ante la Guerra Civil española*, Γρανάδα, 2 τόμοι.

Santacana, C. επιμ. (1989), *Collectivitzacions al Baix Llobregat (1936-1939)*, Βαρκελώνη.

Santacreu, J. M. (1987), "Programas económicos e ideologías políticas en la provincia de Alicante durante la guerra civil española", στο Fontana, J. κ.ά., 379-96.

— (1990), "Economía de guerra en la provincia de Alicante", στο Ruiz-Manjón και Gómez Oliver, (επιμ.), τόμ. Β΄, 253-65.

— (1992), *L'economia valenciana durant la guerra civil*, Βαλένθια.

Seidman, M. (2003), *A ras de suelo*, Μαδρίτη.

Semprun, C. (2002), *Révolution et contre-révoluction en Catalogne. Socialistes, communistes, anarchistes et syndicalistes contre les collectivisations*, Παρίσι.

Sevilla, E. και González de Molina, M. επιμ. (1993), *Ecología, campesinado e historia*, Μαδρίτη.

Simoni, E. R. (1984), *Cretas*, Αλκανίθ.

Tamames, R. (1979), *La República. La Era de Franco*, Μαδρίτη.

Trujillo, I. J. (2003), *Colectividades agrarias en la provincia de Ciudad Real*, Θιουδάδ Ρεάλ.

Tuñón de Lara, M. και García-Nieto, M. C. (1981), "La Guerra Civil", στο Tuñón de Lara, M. (επιμ.), *La crisis del Estado, Dictadura, República, Guerra (1923-1939)*, Βαρκελώνη, 241-545.

Ucelay-Da Cal, E. (2003), "El pueblo contra la clase, populismo legitimador, revoluciones y sustituciones políticas en Cataluña (1936-1939)", *Ayer*, τ. 50, 143-97.

Vega, C., Monjo, A. και Vilanova, M. (1990), "Socialización y Hechos de Mayo", *Historia y Fuente Oral*, τ. 3, 93-103.

Vida, M. A. (1987), "La vida cotidiana y el ayuntamiento de Jaén durante la guerra", στο Rafael Gil Bracero R. (επιμ.), *La Guerra Civil en Andalucía oriental*, Γρανάδα, 127-34.

— (1990), "El ayuntamiento de Jaén durante la guerra", στο Ruiz-Manjón και Gómez Oliver (επιμ.), τόμ. Α΄, 419-28.

Vilanova, M. (1975), "La propiedad territorial en dos pueblos de la provincia de Gerona (1930-1940)", στο *Actas de las I Jornadas de metodología aplicada de las ciencias históricas. IV Historia Contemporánea*, Βίγκο, 121-38.

— (1990), "L'Escala y Beuda", *Historia y Fuente Oral*, τ. 3, 39-66.

— (1992), "Colectivizaciones y pacto político, utopía y realidad", στο González Alcantud, J. A. και González de Molina, M. (επιμ.), *La tierra. Mitos, ritos y realidades*, Βαρκελώνη, 220-33

— (1996), *Las mayorías invisibles*, Βαρκελώνη.

Viñas, A. κ.ά. (1979), *Política comercial exterior en España (1931-1975)*, Μαδρίτη, 2 τόμοι.

Willemse, H. (2002), *Pasado compartido*, Σαραγόσα.

Michael Seidman

Αγροτικές κολεκτίβες κατά τη διάρκεια της Ισπανικής Επανάστασης και του εμφυλίου πολέμου

Εξαρχής, η ιστορία της κολεκτιβοποίησης κατά τη διάρκεια του ισπανικού εμφυλίου πολέμου αποτέλεσε πεδίο αντιπαράθεσης. Οι πρώτες περιγραφές των εργατικών και αγροτικών κολεκτίβων γράφτηκαν από συγχρόνους των γεγονότων, οι οποίοι ήταν φιλικοί προς τον αναρχισμό και εχθρικοί προς τον κομμουνισμό.[1] Αργότερα, δημοκράτες ή κομμουνιστές συγγραφείς απέρριψαν ή αγνόησαν αυτήν την κατά κύριο λόγο απολογητική βιβλιογραφική παραγωγή. Η ανάδειξη της Νέας Αριστεράς κατά τη δεκαετία του 1960 ξαναζωντάνεψε το ενδιαφέρον για την επαναστατική εμπειρία των κολεκτίβων και τη διάθεση κατανόησής της. Ένα πολεμικού χαρακτήρα άρθρο του Νόαμ Τσόμσκι (Noam Chomsky) ήταν αυτό που κυρίως ανανέωσε την αντιπαράθεση. Όπως και οι ελευθεριακοί προκάτοχοί του, ο Τσόμσκι κατηγόρησε εξίσου τους φιλελεύθερους και τους κομμουνιστές ότι αγνόησαν τις επιτυχίες των αναρχικών κατά τη διάρκεια του ισπανικού εμφυλίου πολέμου.[2] Δεν είχε καμία αμφιβολία ότι οι κολεκτίβες των αναρχικών αποδείχθηκαν «οικονομικά επιτυχείς», και απέδωσε τις δυσκολίες που αντιμετώπισαν στην εχθρότητα του κράτους και στην επακόλουθη περιορισμένη χορήγηση πιστώσεων προς αυτές.[3] Μολονότι αμφισβητήσιμη, η νεο-αριστερή προσέγγι-

1. Prats 1938. Leval 1975. Souchy και Folgare 1977. Orwell 1980. Peirats 1971.
2. Chomsky 1969: 72-126.
3. Chomsky 1969: 105.

ση του Τσόμσκι σηματοδότησε την ανανέωση του ενδιαφέροντος για το ζήτημα των κολεκτίβων. Ακολούθησαν εργασίες περισσότερο ακαδημαϊκού χαρακτήρα, βασισμένες σε πρωτογενή έρευνα.[4] Πολλοί μελετητές συνδύασαν τη σοβαρή επιστημονική έρευνα με έναν πολιτικό προβληματισμό ο οποίος τις περισσότερες φορές εκπορευόταν από τον ιδεαλισμό της δεκαετίας του 1960.[5] Κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1980 ισπανοί ερευνητές, με βάση νέα έγγραφα προερχόμενα από προσφάτως διαθέσιμα αρχεία, χειρίστηκαν το ζήτημα με κριτική αποστασιοποίηση.[6] Προσέγγισαν το ζήτημα σε τοπικό ή περιφερειακό επίπεδο, γεγονός που τους επέτρεψε να διερευνήσουν σε βάθος τις δυσκολίες και τα διλήμματα που έθετε η κολεκτιβοποίηση. Εξίσου σημαντικό ήταν το γεγονός ότι οι ίδιοι ερευνητές άρχισαν να απομακρύνονται από την παραδοσιακή, από τα πάνω, πολιτική ιστορία, προς όφελος μίας από τα κάτω κοινωνικής ιστορίας.

Στις σελίδες που ακολουθούν επιχειρείται να αναπτυχθεί περαιτέρω αυτή η πρόσφατη τάση στην ιστοριογραφία, με επίκεντρο τις αγροτικές κολεκτίβες στην Αραγωνία, στην Καταλωνία και στη Βαλένθια. Η Αραγωνία υπήρξε μέρος αυτού που ένας ιστορικός της αγροτικής οικονομίας χαρακτήρισε ως ενδοχώρα, μία περιοχή, δηλαδή, οπισθοδρομικής παραδοσιακής γεωργίας με χαμηλή παραγωγικότητα τόσο από την άποψη του εδάφους όσο και της εργασίας.[7] Στις παράκτιες περιοχές της Μεσογείου –στη Βαλένθια και στην Καταλωνία– η αγροτική παραγωγή είχε εκσυγχρονισθεί σε μεγαλύτερο βαθμό και ήταν προσανατολισμένη στην αγορά. Η Δημοκρατία ήταν υποχρεωμένη να συνδέσει αυτές τις αγροτικές οικονομίες με τον αστικό και τον στρατιωτικό τομέα. Η αποτυχία της όμως να επιλύσει τη σύγκρουση μεταξύ αγροτικού και αστικού στοιχείου καθιστούσε την επιτυχία της Δημοκρατίας δύσκολη, αν όχι αδύνατη. Τα συμπεράσματα αυτά βασίζονται σε μία ποικιλία μη επαρκώς αξιοποιημένων

4. Payne 1970. Thomas 1971. Maurice 1978. Bernecker 1982.

5. Mintz 1977. Simoni και Simoni 1984. Fraser 1986. Για μια αντικομμουνιστική προσέγγιση, βλ. Bolloten 1991.

6. Bosch Sánchez 1983. Abad 1984. Casanova 1985. Casanova 1988.

7. Simpson 1995: 55.

πρωτογενών πηγών, οι οποίες προέρχονται από στρατιωτικά και πολιτικά αρχεία. Πρακτικά των κολεκτίβων, επιστολές κομματικών και συνδικαλιστικών στελεχών, αναφορές επιθεωρητών της κυβέρνησης και στρατιωτικών αξιωματούχων θα ρίξουν νέο φως στις οικονομικές επιδόσεις των αγροτών.

Κολεκτιβοποίηση

Αμέσως μετά την έκρηξη του εμφυλίου πολέμου τον Ιούλιο του 1936 χωρικοί στη ζώνη που ήλεγχε η Δημοκρατία κατέσχεσαν τις γαίες «φασιστών» και αστών. Όπως είχε συμβεί και στη Γαλλική Επανάσταση, το θέαμα του δημόσιου πανηγυρικού εμπρησμού τίτλων ιδιοκτησίας και εγγράφων συμβόλιζε το τέλος της παλιάς οικονομικής τάξης.[8] Ένα από τα μεγαλύτερα ισπανικά συνδικάτα, η Εθνική Συνομοσπονδία Εργασίας (CNT), συνήθως ευνοούσε τη συλλογική ιδιοκτησία και εκμετάλλευση της γης. Ο σημαντικότερος ανταγωνιστής της, η Γενική Ένωση Εργατών (UGT) είχε μια πιο αμφιταλαντευόμενη στάση απέναντι στην κολεκτιβοποίηση. Ορισμένα μέλη της την υποστήριζαν με τόσο ενθουσιασμό όσο και οι οπαδοί της CNT, ενώ άλλα –υπό την επιρροή του Ισπανικού Κομμουνιστικού Κόμματος (PCE) και του ομόλογου κόμματος της Καταλωνίας (PSUC)– αντιτίθεντο σε ό,τι αντιμετώπιζαν ως ασύνετο επαναστατικό πείραμα. Μολονότι το θέμα της κολεκτιβοποίησης έχει συναρπάσει τους ιστορικούς λόγω των ελευθεριακών συνδηλώσεών του, η κολεκτιβοποίηση υπήρξε μειοψηφικό φαινόμενο ακόμη και στη ζώνη έλεγχου της Δημοκρατίας, όπου μόλις το 18,5% της γης κολεκτιβοποιήθηκε (φυσικά καμία κολεκτιβοποίηση δεν σημειώθηκε στη ζώνη ελέγχου των εθνικιστών).[9] Έτσι, η ατομική ιδιοκτησία στην Ισπανία εξακολουθούσε να υπερέχει συντριπτικά, ιδιαίτερα σε σύγκριση με την προωθούμενη από το κράτος κολεκτιβοποίηση της σοβιετικής γεωργίας την

8. Borkenau 1963: 102.

9. Συνολικά οι δημεύσεις πρέπει να αφορούσαν περίπου το 1/3 της αρόσιμης γης. Βλ. Payne 1970: 240-1. Garrido González 1988: 100. Αναρχικές πηγές, ωστόσο, υποστήριζαν ότι σχεδόν οι μισοί αγρότες στη ζώνη των Δημοκρατικών ήταν «κολεκτιβιστές». Βλ. Bernecker 1982: 111.

ίδια περίοδο. Περισσότεροι από 300.000 ισπανοί αγρότες απέκτησαν γη με τη μία ή την άλλη μορφή. Οι μισοί από αυτούς κατοικούσαν στις περιοχές του Αλμπαθέτε, της Θιουδάδ Ρεάλ, της Κουένκα, του Τολέδο και της Μαδρίτης. Η έκταση της αγροτικής μεταρρύθμισης στο κέντρο της χώρας ίσως εξηγεί και το γεγονός ότι το 1936 και το 1937 η περιοχή αυτή αντιστάθηκε σε επανειλημμένες επιθέσεις των εθνικιστικών δυνάμεων.

Τον Μάρτιο του 1937 ο κομμουνιστής υπουργός Γεωργίας Βιθέντε Ουρίμπε (Vicente Uribe Galdeano, 1902-1961) ανακοίνωσε ότι το 9% περίπου των συνολικών καλλιεργήσιμων γαιών στην Ισπανία είχε διανεμηθεί στους χωρικούς. Μέχρι το τέλος του έτους, ο κομμουνιστικός τύπος υποστήριζε ότι πάνω από το 1/3 των ιδιωτικών γαιοκτησιών είχε αναδιανεμηθεί ή απαλλοτριωθεί.[10] Οι χωρικοί, διαβεβαίωνε το κόμμα, είχαν κατά κύριο λόγο προτιμήσει την ατομική ιδιοκτησία της γης. Δεν επρόκειτο απλώς για προπαγάνδα. Στην Καταλωνία οι κολεκτίβες έμοιαζαν με νησιά σε μια θάλασσα μεσαίων και μικρών ιδιοκτησιών γης. Μια έρευνα από τη Ζενεραλιτάτ στο τέλος του 1936 αποκάλυπτε ότι μόνο 66 περιοχές είχαν λάβει ορισμένα μέτρα κολεκτιβοποίησης, και ότι πάνω από 1.000 δήμοι δεν είχαν κινηθεί καθόλου προς την κατεύθυνση αυτή. Οι σχετικά λίγες κολεκτίβες που υπήρχαν είχαν, όπως φαίνεται, δημιουργηθεί από κατόχους μικρών εκτάσεων γης. Η απόφαση της τοπικής κυβέρνησης της Καταλωνίας στις 5 Ιανουαρίου 1937 ενίσχυε τις οικογενειακές αγροτικές μονάδες, καθώς απέδιδε επισήμως τη νομική χρησικτησία σε όσους είχαν καλλιεργήσει γη από τις 18 Ιουλίου 1936.[11] Ακόμη και στην Αραγωνία, η οποία υποτίθεται πως ήταν η κατεξοχήν επαναστατική και αναρχική περιοχή, με τη CNT να αποτελεί συχνά την κυρίαρχη αριστερή οργάνωση, το μεγαλύτερο τμήμα της γης δεν κολεκτιβοποιήθηκε. Παρά την παρουσία πολιτοφυλάκων που ενθάρρυναν ή επέβαλλαν την κοινοτική ιδιοκτησία, απαλλοτριώθηκε ίσως μόνο το 40% της γης.[12] Τον Φεβρουάριο του 1937 275 κολεκτίβες στην Αραγωνία είχαν συνολικά 80.000 μέλη·

10. Bernecker 1982: 146-8, 194-6.
11. Payne 1970: 259.
12. Casanova 1988: 51.

τον Ιούνιο 450 κολεκτίβες αριθμούσαν 180.000 μέλη, λιγότερο δηλαδή από τα 2/5 του πληθυσμού της υπό δημοκρατικό έλεγχο Αραγωνίας.[13]

Η κολεκτιβοποίηση προέκυψε αυθόρμητα αλλά και απρόθυμα. Η ατμόσφαιρα τρομοκρατίας και οι δολοφονίες «φασιστών» ενθάρρυναν την υπακοή στις ριζοσπαστικές αρχές. Πολιτοφυλακές αποτελούμενες από κατοίκους των αστικών κέντρων, συχνά προερχόμενους από τα σωματεία της CNT στη Βαρκελώνη, προήλασαν στην Αραγωνία και επέβαλαν τις δικές τους αντιλήψεις περί ελευθεριακού κομμουνισμού ή σοσιαλισμού.[14] Οι πολιτοφύλακες πίστευαν ότι οι κολεκτίβες συνιστούσαν την καλύτερη λύση για να εξασφαλιστεί ο επισιτισμός των στρατευμάτων. Οι φάλαγγές τους ενίσχυαν τους αγωνιστές της υπαίθρου που, ενώ υποστήριζαν την κολεκτιβοποίηση, δεν είχαν τις περισσότερες φορές την ισχύ να την επιβάλουν από μόνοι τους. Πολλοί ιδιοκτήτες, επίμορτοι καλλιεργητές, ενοικιαστές και *braceros* (εργάτες γης) αισθάνονταν υποχρεωμένοι ή αναγκασμένοι να ενταχθούν σε κολεκτίβες.[15] Σε αρκετές κωμοπόλεις οι πλουσιότεροι ιδιοκτήτες γης δυσφορούσαν με την απειλή κατά των ιδιοκτησιών τους και τις απαγορεύσεις που επιβάλλονταν στη χρήση μισθωτής εργασίας ή την υποχρέωση για αγορές από καταστήματα των κολεκτίβων.[16] Διαπίστωναν επίσης ότι οι κολεκτίβες, οι οποίες σε ορισμένα χωριά περιλάμβαναν το μεγαλύτερο μέρος των κατοί-

13. Για τα στοιχεία αυτά, βλ. Fraser 1986: 348. Mintz 1977: 102. Simoni και Simoni 1984: 122. Για εκτιμήσεις που ανεβάζουν τον αριθμό των κολεκτιβιστών και των κολεκτίβων, βλ. Bernecker 1982: 108, 196-250. Ο Bernecker υποστηρίζει ότι υπήρχαν 300.000 κολεκτιβιστές στην Αραγωνία, δηλαδή το 70 με 75% του πληθυσμού τού υπό δημοκρατικό έλεγχο τμήματος της περιοχής. Οι απολογητές της CNT, Prats (1938: 81) και Peirats (1971, 1: 286), δίνουν ακόμη μεγαλύτερους αριθμούς: 450 κολεκτίβες με 433.000 μέλη στην Αραγωνία. Ο Thomas (1971: 242) ακολουθεί τους Prats και Peirats. Στο Λεβάντε η κολεκτιβοποίηση του 20% της γης επηρέασε το 40% ενός πληθυσμού 130.000 κατοίκων.

14. Casanova 1985: 96, 111, 122, 195. Ο Prats (1938: 48) επισημαίνει ότι οι στρατιώτες που είχαν τοποθετηθεί στην Αραγωνία μιλούσαν καταλανικά.

15. En el departamento, 5 Αυγούστου 1937, AASM-512-42, Fundación Pablo Iglesias, Μαδρίτη.

16. Los compañeros, 24 Νοεμβρίου 1936, Βαρκελώνη 839, Archivo Histórico Nacional - Sección Guerra Civil (στο εξής AHN-SGC), Σαλαμάνκα. Fraser 1986: 355.

κων, έτειναν να αποκλείουν τα μη μέλη τους. Μια αναρχοσυνδικαλιστική πηγή ανέφερε ότι «οι μικροϊδιοκτήτες οι οποίοι δεν ήθελαν να ενταχθούν σε κολεκτίβες (…) είχαν να αντιμετωπίσουν έναν δύσκολο αγώνα επιβίωσης».[17] Στην Αραγωνία και στη Βαλένθια πολλοί «ατομιστές» χωρικοί ήταν υποχρεωμένοι να ενταχθούν σε ένα συνδικάτο, είτε στη CNT είτε στην UGT.[18] Διάφορα πρόστιμα και ποινές υποχρέωναν τα νέα μέλη να παρίστανται στις συνελεύσεις.[19] Στις 2 Ιανουαρίου στην Αλμπέλτα (περιοχή της Ουέσκα) η ένταση μεταξύ ιδιοκτητών γης και της «ληστρικής» αντιφασιστικής επιτροπής προκάλεσε διαδήλωση των ιδιοκτητών.[20] Σε αντίποινα ορισμένοι διαδηλωτές φυλακίστηκαν.

Στο χωριό Κάμπρα ντε Μόρα (Τερουέλ), που είχε ενενήντα κατοίκους, εύποροι *masaderos* (επίμορτοι καλλιεργητές) –οι οποίοι πιθανότατα είχαν μακροχρόνιες συμβάσεις ενοικίασης– ήταν, σύμφωνα με τους αντιπάλους τους, ευνοϊκά διακείμενοι προς τους «φεουδάρχες άρχοντές τους».[21] Αντιτίθεντο σθεναρά στην κολεκτιβοποίηση, αλλά δεν ήταν οι μόνοι. Και αλλού εξέχοντες μεγαλοϊδιοκτήτες γης, οι οποίοι προσέφεραν μακροχρόνιες επωφελείς συμβάσεις ενοικίασης στους ακτήμονες, απέκτησαν κατά τον τρόπο αυτό αφοσιωμένους υποστηρικτές.[22] Οι κήρυκες της κολεκτιβιστικής καλλιέργειας αναγκάστηκαν να ζητήσουν υποστήριξη από την αστυνομία της Αραγωνίας, ώστε να αποσπάσουν τη γη των επίμορτων καλλιεργητών. Αντιδρώντας οι επίμορτοι καλλιεργητές έφυγαν από το χωριό και τέθηκαν υπό την ηγεσία ενός αρχηγού πολιτοφυλάκων. Οι χωρικοί της Αραγωνίας στη συντριπτική τους πλειονότητα νοίκιαζαν γη με βραχυχρόνιες συμβάσεις και κατείχαν και κάποια μικρή ιδιοκτησία, η οποία όμως δεν τους επέτρεπε να τρέφουν τις οικογένειές τους ούτε προσέφερε οικονομική ασφάλεια. Οι κομμουνιστές αξιωματούχοι της Αραγωνίας με σκεπτικισμό παρατηρούσαν πως

17. Souchy και Folgare 1977: 27.
18. CNT-UGT, 20 Απριλίου 1937, Αραγωνία R 51, AHN-SGC.
19. Gaspe, 2 Ιουλίου 1937, Αραγωνία R 51, AHN-SGC.
20. Informe, 4 Ιανουαρίου και 19 Απριλίου 1937, Βαρκελώνη 839, AHN-SGC.
21. CNT, 5 Απριλίου 1937, Βαρκελώνη 839, AHN-SGC.
22. Collier 1987: 42.

> οι μικροαστοί, οι *medieros* [φτωχοί επίμορτοι καλλιεργητές] και οι *arrendatarios* [ενοικιαστές] (…) δεν διακατέχονται από επαναστατικό πνεύμα και, αν εγγράφηκαν σε συνδικάτα και κόμματα, το έκαναν για να υπερασπίσουν τις μικρές τους ιδιοκτησίες και τα μικροσυμφέροντά τους από τις επιθέσεις και τις λεηλασίες στοιχείων [δηλαδή των αναρχικών] τα οποία έχουν κυριαρχήσει στην Αραγωνία τον τελευταίο χρόνο.[23]

Οι κομμουνιστές της Αραγωνίας, τουλάχιστον στις μεταξύ τους συζητήσεις, δεν έδειχναν μεγαλύτερη εκτίμηση για την πολιτική συμπεριφορά πολλών αγροτών προλεταρίων: «Ημερομίσθιοι εργάτες που δεν ανήκαν στα συνδικάτα ήταν πάντοτε σκλάβοι των αγροτών αφεντικών τους [*caciques*]. Φοβούνταν ότι θα χάσουν τον αξιοθρήνητο μισθό τους ή ότι θα τους ρίξουν στη φυλακή». «Οι μάζες» στο Μονθόν (Ουέσκα) ήταν «κατεξοχήν αποπροσανατολισμένες».[24] Ακόμη και ορισμένοι *braceros* που φοβούνταν τη δήμευση των ελάχιστων υπαρχόντων τους δεν επεδείκνυαν κανένα ενδιαφέρον να ενταχθούν στις κολεκτίβες της CNT.[25] Στην αρχή της Επανάστασης τους *braceros* τους ένοιαζε περισσότερο να λάβουν τους καθυστερούμενους μισθούς του Ιουλίου και του Αυγούστου παρά να σχεδιάσουν μία μελλοντική κολεκτιβοποίηση.[26]

Εν μέρει, λοιπόν, η κολεκτιβοποίηση υπήρξε αποτέλεσμα επιβολής. Από την άλλη πλευρά, σε σύγκριση με το σοβιετικό προηγούμενο –όπου ένα πανίσχυρο κράτος υποχρέωσε κυριολεκτικά με την απειλή των όπλων τους αγρότες να συνεταιριστούν– η ισπανική κολεκτιβοποίηση φαίνεται πως ήταν κυρίως αυθόρμητη και εθελοντική.[27] Δεν υπάρχει καμία αναφορά ότι οι ισπανοί αγρότες έσφαζαν μαζικά τα ζώα του χωριού. Είναι πιθανόν ότι πολλοί από αυτούς ελκύονταν από την «προοπτική της ευημερίας σε ένα κράτος πρόνοι-

---

23. Acta, 28 Νοεμβρίου 1937, Μαδρίτη 542, AHN-SGC. Για τις ιδιοκτησίες των χωρικών, βλ. Simoni και Simoni 1984: 16, 31. Για τους *medieros*, βλ. Leval 1975: 122.

24. Informe, χ.χ., Μαδρίτη 542, AHN-SGC.

25. CNT, 18 Ιανουαρίου 1938, AASM-514-10, Fundación Pablo Iglesias.

26. Borkenau 1963: 156.

27. Οι ελευθεριακοί ιστορικοί τονίζουν βέβαια τον αυθόρμητο χαρακτήρα της κολεκτιβοποίησης. Βλ. Leval 1975: 91, 160, και Prats 1938.

ας» την οποία υπόσχονταν πολλές μορφές κομμουνισμού ή σοσιαλισμού.[28] Οι φτωχότεροι χωρικοί νόμιζαν ότι η κολεκτιβοποίηση θα τους έφερνε τα ίδια οφέλη που οι εργάτες των πόλεων είχαν αποσπάσει. Ήταν πρόθυμοι λοιπόν να προσπαθήσουν.

Η καταστροφή των κολεκτίβων στην Αραγωνία

Κομμουνιστές και ιστορικοί συμπαθείς προς τον κομμουνισμό υποστηρίζουν ότι η CNT και οι οπαδοί της υποχρέωσαν τους χωρικούς να σχηματίσουν αντιπαραγωγικές κολεκτίβες. Έτσι, το καλοκαίρι του 1937 μονάδες του Λαϊκού Στρατού στις οποίες κυριαρχούσε το PCE ένιωθαν ότι είχαν κάθε δικαίωμα να επιτεθούν στις κολεκτίβες της Αραγωνίας και να τις διαλύσουν, μολονότι η Δημοκρατική κυβέρνηση τις είχε νομιμοποιήσει τον Ιούνιο του 1937. Οι κομμουνιστές διατύπωναν συγκεκριμένες κατηγορίες, όπως για παράδειγμα ότι στην Αλμπαθέτε ντε Θίνκα και στο Πολενίνιο (Ουέσκα) οι κολεκτιβιστές κατέστρεψαν δέντρα και ήταν υπεύθυνοι για την απότομη πτώση που σημειώθηκε στην παραγωγή.[29] Πολιτοφύλακες οι οποίοι είχαν καταταχθεί στη μεραρχία «Λάργκο Καμπαλιέρο» κατηγορούσαν το κυριαρχούμενο από τη CNT δημοτικό συμβούλιο της πατρίδας τους, της Κανταβιέχα (Τερουέλ), ότι υποχρέωσε τους μικροϊδιοκτήτες να ενταχθούν σε κολεκτίβες και ότι απαλλοτρίωσε τις περιουσίες των φίλων τους και των οικογενειών τους σε μία προσπάθεια επιβολής του «ελευθεριακού κομμουνισμού».[30] Λόγω της κακής διαχείρισης και της διαφθοράς, το κρέας και τα ζώα στην Κανταβιέχα είχαν εξαφανιστεί. Τα τρόφιμα στο χωριό ήταν πολύ σπάνια. Για να βάλουν ένα τέλος στον «τρόμο», πέντε πολιτοφύλακες σχεδίαζαν να γυρίσουν πίσω στο χωριό και να σκοτώσουν τους δημοτικούς συμβούλους. Το δημοτικό συμβούλιο αρνήθηκε τις κατηγορίες και ισχυρίστηκε ότι οι ενέργειές του ήταν σύμφωνες με τις οδηγίες του Συμβουλίου της Αραγωνίας, στο οποίο κυριαρχούσαν η CNT και η FAI. Οι δημοτικοί

28. Fitzpatrick 1994: 10.
29. Informe, χ.χ., Μαδρίτη 542, AHN-SGC.
30. Personado, 27 Απριλίου 1937, Βαρκελώνη 839, AHN-SGC.

σύμβουλοι διαβεβαίωναν ότι το κρέας ήταν σπάνιο όχι εξαιτίας των απαλλοτριώσεων, αλλά διότι οι πολιτοφύλακες είχαν καταναλώσει υπερβολικές ποσότητες.

Η νέα πολιτική που επιβλήθηκε από τον κυριαρχούμενο από το PCE στρατό ευνοούσε την ατομική ιδιοκτησία και ενθάρρυνε ορισμένους ιδιοκτήτες να διεκδικήσουν πίσω τη γη τους από τις κολεκτίβες.[31] Σε περιφερειακό επίπεδο, αντεπαναστάτες και συντηρητικοί χωρικοί θριάμβευαν. Η διάλυση των κολεκτίβων συνέπεσε σε μεγάλο βαθμό με τη διάλυση του Συμβουλίου της Αραγωνίας, η οποία ανακοινώθηκε από την κυβέρνηση την 11η Αυγούστου. Οι αναρχικοί ανταπαντούσαν στους κομμουνιστές ότι είχαν φυλακίσει παράνομα αντιφασίστες αγωνιστές και ότι προξενούσαν προβλήματα στην παραγωγή. Σε πολλά χωριά αγωνιστές της CNT είχαν φυλακιστεί ή υποχρεωθεί να φύγουν. Τον Οκτώβριο του 1937 η Ένωση Αγροτών της CNT εκτιμούσε ότι 600 αραγωνέζοι αγωνιστές της παρέμεναν φυλακισμένοι. Η σχεδιασμένη από τους κομμουνιστές καταστολή εξαπλώθηκε σε ολόκληρη τη χώρα. Στην Καστίλλη και στη Λα Μάντσα η Ομοσπονδία Αγροτών του Κέντρου της CNT χρειάστηκε σημαντική οικονομική συνδρομή από τα μέλη της προκειμένου να υπερασπίσει τον εαυτό της από την καταστολή.[32] Η ένταση μεταξύ των ελευθεριακών και των κομμουνιστών συνεχίστηκε και το 1938.[33] Η καταστολή στέρησε από ορισμένες κολεκτίβες την ηγεσία τους για μεγάλο χρονικό διάστημα. Υποστηρίχτηκε μάλιστα ότι η απουσία των ακτιβιστών της CNT από τις κολεκτίβες υπονόμευσε το *status quo* και, σε ορισμένες περιπτώσεις, την παραγωγή. Αυτό δεν προξενεί έκπληξη καθώς, ύστερα από περισσότερο από ένα χρόνο λειτουργίας των κολεκτίβων, πολλοί κάτοικοι των χωριών είχαν βρει έναν τρόπο συνύπαρξης μαζί τους. Οι χωρικοί της Αραγωνίας δεν είχαν τόσο την

31. Sr Delegado, 18 Ιανουαρίου 1938, AASM-514-10, Fundación Pablo Iglesias.

32. Actas, 26 Δεκεμβρίου 1937, PS Μαδρίτη 2467, AHN-SGC. Οι εισφορές προορίζονταν κυρίως για τα έξοδα υπεράσπισης των φυλακισμένων αγωνιστών.

33. Informe, 24 Μαρτίου 1938, ZR, rollo 93, Servicio Histórico Militar (στο εξής: SHM), Άβιλα. Πολλοί ακτιβιστές κρύφτηκαν. Άλλοι αναζήτησαν καταφύγιο στις δυνάμεις της CNT που μάχονταν στο μέτωπο. Desde, χ.χ., AASM-510-40, Fundación Pablo Iglesias.

πρόθεση να οικοδομήσουν ένα σοσιαλιστικό ή ελευθεριακό μέλλον, όσο να χρησιμοποιήσουν τις κολεκτίβες για τους δικούς τους σκοπούς. Για παράδειγμα, μέλη μίας εκτεταμένης οικογένειας μπορεί να εντάσσονταν σε μία κολεκτίβα όχι διότι πίστευαν στις κοινοτιστικές αρχές της, αλλά με σκοπό να αποκτήσουν πρόσβαση στα τρόφιμα που αυτή μοίραζε.

Μία νηφάλια εξέταση των αλληλοκατηγοριών μεταξύ αναρχικών και κομμουνιστών δείχνει ότι και οι δύο ήταν σωστές. Παράνομη βία χρησιμοποίησαν και οι πρώτοι, για να ξεκινήσουν τις κολεκτίβες, αλλά και οι δεύτεροι, για να τις καταστρέψουν. Είναι αρκετά παράξενο ότι ορισμένοι αγωνιστές της CNT και της FAI επαναλάμβαναν την κριτική των κομμουνιστών. Έως το καλοκαίρι του 1937 το Συμβούλιο της Αραγωνίας είχε πλέον συνειδητοποιήσει ότι ήταν αντιπαραγωγικό να υποχρεώνει τους «ατομιστές» να παραμένουν μέλη.[34] Μέχρι τότε πολλοί από αυτούς είχαν ήδη εγκαταλείψει τις κολεκτίβες. Αυτές οι αποχωρήσεις δημιουργούσαν πολύ δυσάρεστα προβλήματα σχετικά με τα δικαιώματα ιδιοκτησίας, καθώς ήταν ορισμένες φορές δύσκολο να εκτιμηθεί πόση γη, και κυρίως πόση εργασία, τα πρώην μέλη είχαν συνεισφέρει στην κοινή προσπάθεια. Για παράδειγμα, οι ισπανικές κολεκτίβες –όπως και οι σοβιετικές– έπρεπε να αντιμετωπίσουν το πρόβλημα της κυριότητας της σοδειάς ενός χωραφιού το οποίο είχε «δωρηθεί» στην κολεκτίβα, είχε σπαρθεί από αυτήν, αλλά αργότερα το ζητούσε πίσω ο πρώην ιδιοκτήτης του.[35] Ακόμη και μετά από περισσότερο από έναν χρόνο κολεκτιβοποίησης ένα μέλος της FAI παραπονιόταν πως οι χωρικοί παρέμεναν «προσκολλημένοι στα υλικά αγαθά» και «απολίτιστοι».[36] Οι αναρχικοί είχαν ακόμη το «επώδυνο καθήκον» να διαπαιδαγωγήσουν εργάτες που συμπεριφέ-

34. El Departamento, 5 Αυγούστου 1937, ZR, a. 47,1. 71, c. 3, SHM.

35. Informe, 16 Ιουνίου 1937, Βαρκελώνη 839, AHN-SGC. Con fecha, 27 Νοεμβρίου 1937, Βαρκελώνη 1329, AHN-SGC. Οι Mintz (1977: 219) και Peirats (1971: 281) αναφέρουν ότι τα άτομα διέθεταν απόλυτη ελευθερία να ενταχθούν ή να αποχωρήσουν από ορισμένες κολεκτίβες. Ο Leval (1975) δείχνει ότι οι κανόνες σχετικά με την επιστροφή περιουσιών διέφεραν από κολεκτίβα σε κολεκτίβα. Βλ. επίσης Fitzpatrick 1994: 64.

36. Informe, José Carrasquer, 3 Νοεμβρίου 1937, AASM-514-21, Fundación Pablo Iglesias.

ρονταν εγωιστικά.[37] Η αυξανόμενη επιρροή των κομμουνιστών και η συμμαχία τους με τους εύπορους ιδιοκτήτες αγρότες υπονόμευσε τις λίγες κολεκτίβες που είχαν απομείνει στην περιοχή.

Οι ιστορικοί έχουν αναδείξει τις εντάσεις μεταξύ των «ατομιστών», που ήθελαν να φύγουν από τις κολεκτίβες για να καλλιεργούν μόνοι τους, και των κολεκτιβιστών, οι οποίοι υποστήριζαν την κοινοτική διαχείριση της γης. Οι εντάσεις αυτές σε πολλές κωμοπόλεις αντιστοιχούσαν σε συγκεκριμένες κοινωνικές αντιθέσεις. Οι μικροϊδιοκτήτες επιθυμούσαν την ανεξαρτησία τους, ενώ οι ακτήμονες προτιμούσαν να υποστηρίζουν τις κολεκτίβες. Οι φτωχότεροι χωρικοί της Καστελιότε (Τερουέλ) διαμαρτυρήθηκαν στον κυβερνήτη της Αραγωνίας επειδή οι εμπνευσμένες από τους κομμουνιστές αλλαγές είχαν καταστρέψει την κολεκτίβα και την είχαν αναγκάσει να επιστρέψει περιουσιακά στοιχεία σε πρώην ιδιοκτήτες τους.[38] Οι τέσσερις ή πέντε αντιδραστικοί μεγαλογαιοκτήμονες, στους οποίους παλιότερα ανήκε σχεδόν όλο το χωριό, είχαν τώρα αποκτήσει και πάλι τον έλεγχό του. Οι *medieros* τους (επίμορτοι καλλιεργητές) είχαν αποκτήσει και πάλι το αποκλειστικό δικαίωμα καλλιέργειας και «είχαν διώξει από τη γη το μισό χωριό αφήνοντάς το χωρίς μέσα επιβίωσης». Έμποροι, που ήταν όλοι τους δεξιοί, είχαν ξαναρχίσει τα εμπορικά τους μονοπώλια. Εύποροι αγρότες σε άλλες περιοχές της Ισπανίας δεν ήταν καθόλου ευχαριστημένοι με το γεγονός ότι είχαν υποχρεωθεί να πωλούν την παραγωγή τους μέσω της κολεκτίβας και επιπλέον δεν εξασφάλιζαν άνετα πιστώσεις από το Ινστιτούτο Αγροτικής Μεταρρύθμισης (IRA).[39] Ούτε μπορούσαν οι γαιοκτήμονες –μεγάλοι ή μικροί– να εκτιμήσουν το μορατόριουμ πληρωμής ενοικίων, που η κυβέρνηση των Δημοκρατικών επέβαλε τον Αύγουστο του 1937 και που ίσχυσε μέχρι τον Σεπτέμβριο του 1938.[40]

37. Ό.π.
38. Sr Gobernador, χ.χ., ZR, 47,1. 71, c. 6, SHM.
39. Rodrigo Gonzaléz 1985: 82.
40. Bernecker 1982: 149.

Ο κολεκτιβιστικός εγωισμός

Αναμφίβολα, η διαμάχη σχετικά με την κολεκτιβοποίηση αποτέλεσε κεντρικό ζήτημα σε πολλά χωριά, αλλά οι συγκρούσεις αυτού του είδους έχουν αποκρύψει μία άλλη διάσταση του φαινομένου. Οι κολεκτίβες συνέβαλαν σε τοπικό επίπεδο στην ανάπτυξη ενός οργανωμένου εγωισμού. Η αίσθηση της τοπικής αλληλεγγύης μπορεί να εξηγήσει γιατί, ακόμη και μετά την κομμουνιστική επέλαση στην Αραγωνία, πολλοί χωρικοί παρέμειναν αφοσιωμένοι στις κολεκτίβες. Σε άλλες περιοχές, όπως στη Βαλένθια και στην Καστίλλη, ο αριθμός των κολεκτίβων αυξήθηκε το 1937 και το 1938. Ευημερούσες κολεκτίβες συχνά αρνούνταν να βοηθήσουν άλλες λιγότερο εύπορες.[41] Από τη αρχή της επανάστασης ορισμένες αγροτικές κολεκτίβες γρήγορα στράφηκαν προς την αυτάρκεια. Η αυτονομία των κολεκτίβων εξελίχθηκε σύμφωνα με τον ηγέτη της CNT Οράθιο Πριέτο (Horacio Martínez Prieto, 1902-1985) σε έναν «μόνιμο εγωισμό».[42] Είναι αρκετά ειρωνικό το γεγονός ότι ο κολεκτίβες –οι οποίες αντιμετωπίζονταν ως μέρος ενός σοσιαλιστικού ή ελευθεριακού μέλλοντος– συχνά ενθάρρυναν την επιστροφή στην πολιτική αυτάρκειας παλιότερων εποχών. Ο υπουργός Οικονομικών του Συμβουλίου της Αραγωνίας παραπονιόταν για την εντεινόμενη τάση προς την αυτάρκεια που χαρακτήριζε τα χωριά της περιοχής.[43] Είναι πάντως παράδοξο ότι αυτό το παράπονο προερχόταν από τον αξιωματούχο ενός συμβουλίου το οποίο κατηγορείτο για τον ίδιο ακριβώς λόγο, ότι δηλαδή προσπαθούσε να επιβάλει την αυτάρκεια.[44] Οι κολεκτίβες αρνούνταν με πείσμα να μοιραστούν τα οχήματα που είχαν στη διάθεσή τους, επιδεινώνοντας κατά τον τρόπο αυτό το ήδη σοβαρό πρόβλημα της έλλειψης μεταφορικών μέσων.[45] Για παράδειγμα, τεύτ-

41. Για μία κριτική του κολεκτιβιστικού «νεοκαπιταλισμού», βλ. Bernecker 1982: 133.

42. Αναφέρεται από την Bosch Sánchez 1983: 280.

43. Para el Comité Regional, Caspe, Μάρτιος 1937, AASM-512-48, Fundación Pablo Iglesias.

44. Maurice 1978: 76.

45. Consejo Regional de Defensa Aragón, χ.χ., ASSM-512-49, Fundación Pablo Iglesias. Informe, Σεπτέμβριος 1937, ZR, a, 47, 1. 71, c. 3, SHM.

λα τα οποία προορίζονταν για φυτείες που παρήγαν ζάχαρη έπρεπε να μείνουν τελικά στα χωράφια και να γίνουν ζωοτροφή λόγω της έλλειψης μεταφορικών μέσων και δεξαμενών.

Η τοπική ανεξαρτησία και ο εγωισμός καθιστούσαν αδύνατη τη συλλογή πληροφοριών: «παρά τις εκκλήσεις μας, κανένας, απολύτως κανένας» στα χωριά δεν ανταποκρίθηκε στα αιτήματα στατιστικής ενημέρωσης.[46] Η ροή των πληροφοριών δεν βελτιώθηκε παρά το γεγονός ότι στις 28 Ιανουαρίου 1937 το Συμβούλιο της Αραγωνίας απείλησε να κατασχέσει όλα τα μη δηλωθέντα αποθέματα προϊόντων. Κατά καιρούς, η περιφερειακή κυβέρνηση πραγματοποιούσε τις απειλές της και προχωρούσε σε κατασχέσεις μη δηλωθέντων αγαθών και σε επιβολή προστίμων στους κατόχους τους, ακόμη και αν ήταν κοοπερατίβες ή κολεκτίβες.[47] Η άρνηση παροχής στατιστικών στοιχείων και η απόκρυψη αγαθών επέτρεπε στα χωριά και στις κολεκτίβες να μην αποπληρώνουν τα χρέη τους. «Η πιο τυπική περίπτωση» χρέους και σπατάλης ήταν το χωριό Ανγκές (Ουέσκα) το όποιο είχε λάβει σημαντικές πιστώσεις για μία μεγάλη ποσότητα λιπασμάτων, αλλά τελικά χρησιμοποίησε μόνο το 1/3 των χρημάτων που δανείσθηκε.[48] Το χωριό σπατάλησε τόσο τα λιπάσματα όσο και τα μεταφορικά μέσα. Οι κολεκτιβιστές ξόδεψαν ασυλλόγιστα μεγάλες ποσότητες επιδοτούμενου άρτου και άλλων προϊόντων που τους είχαν δοθεί σε τιμές χαμηλότερες της αγοράς.[49] Διάφορα μέλη της κολεκτίβας συχνά έπρεπε να πιέζονται για να πληρώσουν τις δικές τους καθυστερούμενες οφειλές.[50] Η απροθυμία των αγροτών να παρέχουν έσοδα και πληροφορίες οφειλόταν σε διάφορους φόβους. Όπως έχει διαπιστωθεί, οι *campesinos* πίστευαν ότι το προϊόν της εργασίας τους μπορεί να απαλλοτριωνόταν αδικαιολόγητα. Τα τοπικά στελέχη των συνδικάτων, όπως και οι κολεκτίβες, δεν μπορούσαν ή δεν ήθελαν

46. Para el Comité Regional, Caspe, Μάρτιος 1937, AASM-512-48, Fundación Pablo Iglesias· πρβλ. Prats 1938: 95.

47. La Cooperativa Obrera, χ.χ., AASM-514-14, Fundación Pablo Iglesias.

48. Para el Comité Regional, Caspe, Μάρτιος 1937, AASM-512, Fundación Pablo Iglesias.

49. Fraser 1986: 354. Simoni και Simoni 1984: 114.

50. Informe, Barbastro, 24 Αυγούστου 1937, AASM-510-41, Fundación Pablo Iglesias. Leval 1975: 221.

να παρέχουν αξιόπιστα στατιστικά στοιχεία για την παραγωγή. Οι ισπανοί Δημοκρατικοί μάθαιναν, όπως και οι μπολσεβίκοι νωρίτερα, ότι «ο ταξικός πόλεμος ήταν πρωτίστως ένας πόλεμος για τη ροή των πληροφοριών».[51]

Ο ανταγωνισμός μεταξύ συνδικαλιστικών στελεχών και κολεκτιβιστών ήταν αμοιβαίος. Οι κάτοικοι των χωριών φοβούνταν –μερικές φορές δικαιολογημένα– ότι οι άνθρωποι των συνδικάτων θα τους εκμεταλλεύονταν.[52] Ο επικεφαλής του Αγροτικού Τομέα του Κέντρου της CNT, ένας κτηνίατρος που ήθελε να μεταρρυθμίσει την κτηνοτροφία στην Καστίλλη, κατέληξε στο συμπέρασμα –όπως και πολλοί άλλοι αγροτικοί μεταρρυθμιστές πριν από αυτόν– ότι οι χωρικοί ήταν «εξαιρετικά αδαείς», «προσκολλημένοι στη ρουτίνα τους» και επίμονα αρνητικοί απέναντι «στις νέες τεχνικές».[53] Οι κολεκτιβιστές της CNT στη Λιίρια θρηνούσαν για την «άγνοια» και τον «εγωισμό» των χωρικών τους.[54] Το φαινόμενο σε καμία περίπτωση δεν ήταν αποκλειστικά ισπανικό. Κατά τη διάρκεια των δικών τους εμφυλίων πολέμων, οι γάλλοι ιακωβίνοι και οι ρώσοι μπολσεβίκοι αντιμετώπισαν παρόμοια προβλήματα προσπαθώντας να ελέγξουν κεντρόφυγες δυνάμεις στην ύπαιθρο.[55] Και οι δύο κατέληξαν στο συμπέρασμα ότι μόνο ο αυστηρός συγκεντρωτισμός μπορούσε να καταπολεμήσει τον τοπικισμό. Ίσως αυτός ο τοπικισμός είναι και ο λόγος για τον οποίο οι μελετητές του φαινομένου των κολεκτίβων σχημάτισαν τόσο διαφορετικές απόψεις για αυτές. Μπορεί να ήταν παραγωγικές σε τοπικό επίπεδο, αλλά ήταν λιγότερο παραγωγικές σε περιφερειακό ή εθνικό επίπεδο.[56]

---

51. Αναφέρεται από τον Lih 1990: 159.

52. A la federación, 20 Ιουνίου 1938, PS Μαδρίτη 2467, AHN-SGC.

53. Informe, [Φθινόπωρο] 1938, PS Μαδρίτη 2467, AHN-SGC. Για την αντίσταση των χωρικών στις μεταρρυθμίσεις στην ύπαιθρο, βλ. Blum 1978: κεφ. 13.

54. Federación, 25 Μαΐου 1938, Βαρκελώνη 811, AHN-SGC.

55. Lih 1990: 126. Cobb 1987.

56. Βλ. Leval 1975 για μία άποψη που δίνει έμφαση στα κοινωνικά και τα οικονομικά επιτεύγματα των κολεκτίβων.

Πληθωρισμός και μέσα μεταφοράς

Αυτός ο εγωισμός της υπαίθρου πρέπει όμως να ενταχθεί στο πλαίσιο της πολεμικής οικονομίας. Το κράτος ούτε επιθυμούσε ούτε διέθετε τα μέσα ώστε να προσφέρει χρηματικές πιστώσεις στις κολεκτίβες. Εξίσου σημαντικό είναι το γεγονός ότι η υποτίμηση του νομίσματος επηρέαζε τις κολεκτίβες τόσο όσο και τα άτομα. Το πρώτο έτος του πολέμου η πεσέτα της Δημοκρατίας έχασε περίπου τη μισή της αξία στις αγορές του εξωτερικού, αλλά αυτή η εξωτερική υποτίμηση είχε μικρότερη σημασία από την απώλεια εμπιστοσύνης στο εσωτερικό της χώρας.[57] Οι τιμές στην Καταλωνία αυξάνονταν 6-7% κάθε μήνα και συχνά εφαρμοζόταν η ανταλλαγή προϊόντων προκειμένου να αποκτηθούν τα αναγκαία αγαθά. Οι κολεκτίβες μπορούσαν να ανταλλάσσουν απευθείας τα αγαθά τα οποία παρήγαν. Ο αντιπραγματισμός επέτρεπε στις κολεκτίβες να παραμένουν πιστές στις επισήμως επιβεβλημένες τιμές και ταυτόχρονα να αποφεύγουν τις επιπτώσεις της υποτίμησης του δημοκρατικού νομίσματος.[58] Ωστόσο, ο αντιπραγματισμός σήμαινε επίσης και την οπισθοδρόμηση σε μια πιο πρωτόγονη οικονομία όπου το τοπικό υπερίσχυε του εθνικού, ακόμη και του περιφερειακού.[59] Η απλή ανταλλαγή αγαθών μεταξύ των παραγωγών αντικατέστησε την πιο εκλεπτυσμένη και περίπλοκη εκχρηματισμένη οικονομία. Η αναγέννηση του αντιπραγματισμού έπληξε όσους δεν είχαν άμεση πρόσβαση σε αγαθά, συμπεριλαμβανομένων των υπαλλήλων του δευτερογενούς και του τριτογενούς τομέα. Η υποτίμηση του δημοκρατικού ή «κόκκινου» νομίσματος έφερε σε επισφαλή θέση τους κατοίκους των αστικών κέντρων και όσους δεν ήταν οι ίδιοι παραγωγοί.

57. Βλ. Eguidazu 1978: 171, ο οποίος θεωρεί ότι η κατάρρευση της δημοκρατικής πεσέτας στις αγορές του εξωτερικού δεν ήταν σημαντική, καθώς δεν χρησιμοποιούνταν για το εξωτερικό εμπόριο της Δημοκρατίας, το οποίο διεξαγόταν με ξένα νομίσματα και με αποθέματα σε πολύτιμα μέταλλα. Ο Viñas (1979: 197) επίσης δίνει έμφαση στη μη μετατρεψιμότητα της πεσέτας στις διεθνείς αγορές.

58. Ο Leval (1975: 141-2) θεωρεί τον αντιπραγματισμό ως ορθολογική μέθοδο ανταλλαγής μεταξύ χωριών και κολεκτίβων. Οι αγωνιστές της CNT ήταν θεωρητικά αντίθετοι με το εμπόριο με τους «ατομιστές» και το κράτος.

59. Simmel 1991: 18.

Σε συνδυασμό με τον πληθωρισμό, από την άνοιξη του 1937 το ζήτημα των μεταφορικών μέσων εξελίχθηκε για ορισμένες περιοχές στο πιο οξύ πρόβλημα. Όπως και στον ρωσικό εμφύλιο πόλεμο, η αποτυχία του δικτύου μεταφορών ενέτεινε την οικονομική και σε τελική ανάλυση και την πολιτική κρίση.[60] Ήταν δύσκολο να εφοδιαστούν τα στρατεύματα, αλλά ήταν σχεδόν αδύνατον να παρασχεθούν εφόδια στους πολίτες, κυρίως στους πάνω από ένα εκατομμύριο πρόσφυγες που βρίσκονταν στη ζώνη των Δημοκρατικών.[61] Η πείνα ήταν τόσο μεγάλη, ώστε οι πολίτες να μετατραπούν σε «εσωτερικό εχθρό» και να προκαλούν «σοβαρές συγκρούσεις». Πολλοί κάτοικοι της Βαλένθια, της πρωτεύουσας μετά τον Νοέμβριο του 1936, ήταν πεινασμένοι, φοβισμένοι και αποκαρδιωμένοι.[62] Στο τέλος του έτους γυναίκες, απηυδισμένες από τις πολύωρες αναμονές σε ουρές, οργάνωσαν διαμαρτυρίες κατά των υψηλών τιμών στους δρόμους της πόλης. Για την αντιμετώπιση των προβλημάτων επισιτισμού οι αξιωματούχοι σύστηναν ένας αλευρόμυλος να χρησιμοποιείται αποκλειστικά για τις ανάγκες των πολιτών, αλλά ανησυχούσαν αν τα μέσα μεταφοράς επαρκούσαν για την υλοποίηση του σχεδίου. Μόνο αν γίνονταν αυστηρές περικοπές στη χρήση των αυτοκίνητων μέσων και αποφεύγονταν οι «άνευ λόγου μετακινήσεις», θα μπορούσαν να αντιμετωπιστούν οι ελλείψεις. Στην απουσία μέσων μεταφοράς οφείλεται το γεγονός ότι τα εσπεριδοειδή και το ρύζι σάπισαν στην περιοχή της Βαλένθια το φθινόπωρο και τον χειμώνα του 1937. Λόγω της έλλειψης φορτηγών οχημάτων ματαιώθηκε η αποστολή τροφίμων στα στρατεύματα που υπεράσπιζαν τη Μαδρίτη.[63] Οι ίδιες ανεπάρκειες δυσχέραιναν τη συλλογή γάλακτος για την παραγωγή γαλακτοκομικών προϊόντων. Οι οδηγοί μπορούσαν να εκμεταλλευτούν την κατάσταση αυτή, είτε ζητώντας υψηλότερες αμοιβές είτε επιδιδόμενοι σε λαθρεμπόριο.

60. Lih 1990: 57: «Αν ορθώς επισημαίνεται ότι η κατάρρευση των μεταφορών υπήρξε η κύρια αιτία της κρίσης επισιτισμού, είναι εξίσου σωστό να λέγεται ότι η κρίση επισιτισμού υπήρξε η βασική αιτία της κατάρρευσης των μεταφορών».

61. Τα στοιχεία από τη Societé des Nations 1937: 28.

62. Bosch Sánchez 1983: 132.

63. Informe, 11 Οκτωβρίου 1937, ZR, a. 64, 1. 935, c. 3, SHM.

Έλεγχοι τιμών και μισθών

Οι έλεγχοι των τιμών επέτειναν τις οικονομικές δυσκολίες. Οι αγρότες πίστευαν ότι η οικονομική πολιτική της Δημοκρατίας έκανε διακρίσεις σε βάρος τους, καθώς έθετε ανώτατα όρια τιμών για τα αγροτικά προϊόντα, αλλά όχι για τα βιομηχανικά. Κομμουνιστές μαχητές σημείωναν «τη δυσαρέσκεια των χωρικών για την τιμή της ελιάς».[64] Επιπλέον, μισθωτοί εργάτες στα χωράφια της Αραγωνίας διαμαρτύρονταν για τους χαμηλούς μισθούς τους. Οι εργάτες, συμπεριλαμβανόμενων ορισμένων μελών της UGT και πιθανότατα πολλών γυναικών, αγωνίζονταν εναντίον της επίσημα καθορισμένης κλίμακας μισθών και φαίνεται ότι αρνούνταν να δουλέψουν ή τουλάχιστον επιβράδυναν την παραγωγή, μέχρι να επιτευχθεί μία νέα συμφωνία. Οι κομμουνιστές βρέθηκαν σε πολύ δυσάρεστη θέση, καθώς το να υποστηρίξουν την κυβέρνηση και την επίσημη μισθολογική κλίμακα σήμαινε ότι διακινδύνευαν τη δημοτικότητά τους μεταξύ των μισθωτών. Τελικά πήραν το μέρος των δυνάμεων της παραγωγής, κάνοντας εκκλήσεις για «ταξιαρχίες κρούσης» και για «κατ᾽ αποκοπή εργασία που θα παρακινούσε τους ημερομίσθιους εργάτες να αποδώσουν περισσότερο».[65] Πάνω σε αυτό το ζήτημα το PCE είχε την υποστήριξη ολόκληρου του Λαϊκού Μετώπου, το οποίο περιελάμβανε όλα τα συνδικάτα και τα κόμματα της Αριστεράς, μηδέ εξαιρουμένης της FAI. Όλο αυτό το φάσμα δυνάμεων της Αριστεράς έκανε εκκλήσεις για σταχανοβίτες εργάτες που θα έσπερναν τα χωράφια και θα συγκέντρωναν τη σοδειά. Όμως, παρά την επιβολή ελέγχων στους μισθούς, οι μισθωτοί εργάτες της υπαίθρου χρησιμοποιούσαν την έλλειψη εργατικών χεριών για να κατοχυρώσουν τα δικά τους συμφέροντα. Στη Μας ντε Λας Μάτας (πληθυσμού 2.300 κατοίκων), και γενικότερα στην περιοχή του Βαλντερόμπρες (Τερουέλ), κυρίαρχη πολιτική δύναμη ήταν οι αναρχικοί οι οποίοι μάλιστα ενέγραφαν μαζικά νέα μέλη από τον τοπικό πληθυσμό στις κολεκτίβες της CNT. Ωστόσο, οι χωρικοί και οι εργάτες στις περιοχές αυτές δεν παρέμεναν απαθείς, αλλά έθεταν ως βασική προτεραιότητά τους τη διεκδίκηση

64. Acta, 22 Νοεμβρίου 1937, Μαδρίτη 542, AHN-SGC.
65. El Frente, 29 Σεπτεμβρίου 1937, AASM-512-19, Fundación Pablo Iglesias.

των στοιχειωδών αγαθών. Πίστευαν ότι δεν ανταμείβονταν όσο θα έπρεπε για την εργασία τους και έδειχναν απρόθυμοι να δουλέψουν στα χωράφια.[66]

Προκειμένου να δοθεί ώθηση στην αγροτική παραγωγή, η Περιφερειακή Ομοσπονδία Αγροτών της CNT ζήτησε να αυξηθούν οι τιμές των αγροτικών αγαθών.[67] Η ομοσπονδία μάλιστα άφησε υπαινιγμούς ότι δίχως αυτήν την αύξηση οι αγρότες δεν θα δούλευαν ικανοποιητικά. Η πτώση της αγοραστικής δύναμης των αγροτών, τουλάχιστον εκείνων των αγροτών που δεν επιδίδονταν στη μαύρη αγορά, συνεχίστηκε στην Αραγωνία ολόκληρο το 1937.[68] Για παράδειγμα, ένα ζευγάρι σανδάλια, το οποίο αρχικά κόστιζε όσο ένα κιλό λάδι, στο τέλος του χρόνου ισοδυναμούσε με τέσσερα κιλά λάδι.[69] Όλοι οι αγρότες, είτε ανήκαν στις κολεκτίβες είτε ήταν «ατομιστές» ιδιοκτήτες, ανησυχούσαν μήπως η κυβέρνηση κατασχέσει το ελαιόλαδό τους (το οποίο θα μπορούσαν επωφελώς να ανταλλάξουν με άλλα προϊόντα) πληρώνοντάς τους με υποτιμημένα χαρτονομίσματα. Τα μέλη των συνδικάτων ζητούσαν από την κυβέρνηση να πληρώνει τις κολεκτίβες για το λάδι τους (πολύτιμο όχι μόνο ως τροφή αλλά και ως φωτιστικό καύσιμο) σε είδος και όχι με χαρτονομίσματα. Η επιθυμία απόκτησης πραγματικών αγαθών και η συνακόλουθη ανάπτυξη της ανταλλακτικής οικονομίας δεν περιορίστηκε στην Αραγωνία, αλλά καθ’ όλη τη διάρκεια του πολέμου παρατηρήθηκε και σε κωμοπόλεις και χωριά του Αλικάντε.[70] Κατά τη διάρκεια των δύο πρώτων ετών του πολέμου οι χωρικοί της ενδοχώρας αλλά και των ακτών της Μεσογείου πρέπει να αισθάνονταν αδικημένοι από το γεγονός ότι οι τιμές των κατεργασμένων αγαθών (όπως τα υφάσματα) είχαν αυξηθεί κατά 600 με 800% ενώ οι τιμές των αγροτικών προϊόντων μόνο 30 με 40%.[71]

---

66. Informe, 25 Οκτωβρίου 1937, AASM-514-21, Fundación Pablo Iglesias. Simoni και Simoni 1984: 119. Πρβλ. Casanova 1985: 127, και Mintz 1977: 176.

67. Informe, 20-3 Οκτωβρίου 1937, AASM-512-25, Fundación Pablo Iglesias.

68. Segunda Sesión, 11 Δεκεμβρίου 1937, AASM-510-38, Fundación Pablo Iglesias.

69. Acta, 5-6 Δεκεμβρίου 1937, AASM-510-37, Fundación Pablo Iglesias.

70. Santacreu Soler 1986: 68.

71. Bernecker 1982: 162.

Οι πόλεις εξακολουθούσαν να έχουν προτεραιότητα σε βάρος της υπαίθρου, και το γεγονός αυτό προκαλούσε συγκρούσεις μεταξύ αστικών και αγροτικών συμφερόντων τόσο στη CNT όσο και στην UGT.[72] Για να αποφευχθούν οι «εγωισμοί», οι οργανώσεις των χωρικών ήθελαν να ορισθούν υψηλότερες τιμές για το κρασί.[73] Μια νέα διατίμηση του κρασιού, υψηλότερη από την έως τότε ισχύουσα μέγιστη τιμή (*tasa*), ήταν απαραίτητη, καθώς οι παραγωγοί, όπως διατείνονταν, ήταν υποχρεωμένοι να πωλούν άλλα προϊόντα τους σε τιμές πολύ κατώτερες ακόμη και από το κόστος. Για παράδειγμα, στη Σουέκα (Βαλένθια), που υποστήριζε ότι παρήγε το 1/6 του ρυζιού της Ισπανίας, καλλιεργητές που ανήκαν στην UGT διαμαρτυρήθηκαν για την απόφαση της κυβέρνησης να ορίσει τιμές που θεωρούσαν ιδιαίτερα χαμηλές για αυτό το προϊόν.[74] Ορισμένες κολεκτίβες πήραν την υπόθεση στα χέρια τους και έγιναν μαυραγορίτες. Η κολεκτίβα της CNT στην Ολίβα (Βαλένθια) πούλησε πατάτες αντί 0,75 πεσέτες το κιλό, πολύ ακριβότερα από την μέγιστη τιμή των 0,55 πεσετών.[75] Οι αρχές όμως ειδοποιήθηκαν, κατέσχεσαν και πούλησαν τα αποθέματα της κολεκτίβας αυτής.

Δεν είναι εύκολο να διαπιστωθεί σε ποιο βαθμό οι έλεγχοι επί των τιμών και οι δημεύσεις τελικά προστάτευαν τον καταναλωτή. Είναι όμως βέβαιο ότι η σχετική νομοθεσία και η εφαρμογή της συνετέλεσαν στη μείωση της παραγωγής. Η οικονομική πολιτική της Δημοκρατίας αποξένωνε όσους είχαν πλεόνασμα για να το διαθέσουν στην αγορά. Ο «γεωργός που εργάζεται ασταμάτητα» (*el labrador que trabaja sin cesar*), όπως έλεγαν πολλοί χωρικοί, αναπόφευκτα κατέληξε να αποστρέφεται ένα καθεστώς το οποίο αποθάρρυνε την κερδοφορία και μπορεί να του αφαιρούσε το ρύζι, το κρασί ή τα ζώα του. Οι χωρικοί κατά τη διάρκεια του ρωσικού και του ισπανικού εμφυλίου πολέμου έφτασαν στο συμπέρασμα ότι η επίπονη εργασία ήταν αντιπαραγωγική σε περίοδο κατά την οποία το κράτος ή οι

---

72. Βλ. Leval 1975: 315, ο οποίος περιγράφει τους μυλωνάδες της Βαλένθια, που οργανώθηκαν από τη CNT και την UGT, και τα αιτήματά τους για επιτάξεις και έλεγχο των τιμών.

73. Acta, 28 Νοεμβρίου 1937, PS Μαδρίτη 2467, AHN-SGC.

74. Al camarada, 20 Σεπτεμβρίου 1937, Βαρκελώνη, AHN-SGC.

75. Colectividad, 11 Νοεμβρίου 1937, Βαρκελώνη 1329, AHN-SGC.

στρατιώτες μπορούσαν να δημεύσουν την παραγωγή χωρίς «δίκαιη» αποζημίωση. Οι έλεγχοι επί των τιμών και η συνακόλουθη γραφειοκρατία –ήταν για παράδειγμα πολύ δύσκολο να αποκτήσει κανείς ταξιδιωτικά έγγραφα– παρακινούσαν τους σχετικά εύπορους αγρότες, αλλά ακόμη και τις κολεκτίβες, να επανέλθουν σε ένα μοντέλο παραγωγής που αποσκοπούσε στην αυτάρκεια.[76] Στη Βαλένθια οι αγρότες σταμάτησαν να καλλιεργούν πορτοκάλια και φύτευαν μόνο ό,τι μπορούσαν να καταναλώσουν οι οικογένειές τους.[77] Οι ελάχιστοι παρατηρητές –κυρίως ξένοι διπλωμάτες– που μπορούσαν να ταξιδέψουν και στις δύο ζώνες ανέφεραν ότι τα αγροκτήματα στη ζώνη των Δημοκρατικών ήταν σχετικά παραμελημένα σε σχέση με αυτά της ζώνης των Εθνικιστών.[78] Σε μία κωμόπολη της Αραγωνίας, τη Σαρινιένα (Ουέσκα), οι έμποροι έκλεισαν τις επιχειρήσεις τους και ξεπούλησαν το στοκ τους.[79] Στην επαρχία της Καστελιόν έμποροι, εστιάτορες και ιδιοκτήτες μπαρ τιμωρήθηκαν με πρόστιμο 1.000 πεσέτες διότι χρέωναν ακριβά τις υπηρεσίες τους. Η αδυναμία της οικονομίας να παρέχει βασικά εργαλεία, λιπάσματα και ενέργεια απέτρεπε τόσο τα άτομα όσο και τις ομάδες από το να συμμετέχουν στην αγορά. Ο περιορισμός των διαθέσιμων αγαθών δεν έδινε κίνητρο στους χωρικούς να παράγουν περισσότερα από ό,τι οι ίδιοι χρειάζονταν.

Ταυτόχρονα, το κράτος δυσκολευόταν πολύ να ελέγξει τις τιμές των προϊόντων. Οι στρατιώτες κερδοσκοπούσαν τόσο με τα βασικά αγαθά στα οποία είχαν πρόσβαση όσο και με το επίσημο νόμισμα της Δημοκρατίας.[80] Ορισμένοι που υπηρετούσαν σε απομονωμένα βοσκοτόπια έκλειναν αμοιβαία επωφελείς συμφωνίες με τους χωρικούς, ξεχνώντας τις ανάγκες της υπόλοιπης χώρας.[81] Στη Βαρκελώνη οι αστυνομικοί και όσοι είχαν πρόσβαση σε τρόφιμα έμπαιναν στον πειρασμό να εκμεταλλευτούν τη θέση τους προς ίδιον όφελος. Ορισμένα μέλη της Αγροτικής Κολεκτίβας της Βαρκελώνης, η οποία είχε στη διάθεσή της και αρδευόμενους κήπους και πάνω από εκατό

76. Για την τάση των κολεκτίβων προς την αυτάρκεια, βλ. Maurice 1978: 53-85.
77. Abad 1984: 356· πρβλ. Santacreu Soler 1992.
78. Jackson 1965: 417.
79. Informe, χ.χ., Μαδρίτη 542, AHN-SGC.
80. Informe, χ.χ., ZR rollo 45, SHM.
81. Informe, 10 Οκτωβρίου 1938, rollo 45, SHM.

πάγκους λιανικής πώλησης σε διάφορες αγορές της πόλης και των προαστίων, επωφελούνταν από τις υψηλές τιμές των τροφίμων για να συνάπτουν παράνομες συμφωνίες. Ένα μέλος της κολεκτίβας είχε κλείσει τη δική του ιδιωτική συμφωνία με έναν χωροφύλακα, ώστε ο τελευταίος να απαλλοτριώνει τα λαχανικά που χρειαζόταν από τα χωράφια της κολεκτίβας.[82] Όταν άλλα μέλη της κολεκτίβας προσπάθησαν να σταματήσουν αυτό που θεωρούσαν ως κλοπή από την αστυνομία, φάνηκε ότι δεν είχαν καμία δύναμη. Οι δυνάμεις της τάξης απάντησαν στις διαμαρτυρίες τους με προσβολές, ύβρεις και απειλές. Άλλωστε, οι ίδιοι οι κολεκτιβιστές επιδίδονταν σε λαθρεμπόριο με επιμέρους εμπόρους που αγνοούσαν την *tasa*.[83] Όσοι εμπλέκονταν στο *straperlo*, δηλαδή στην παράνομη διακίνηση προϊόντων υποκείμενων σε τιμολόγηση, τέθηκαν σε διαθεσιμότητα άνευ αποδοχών. Ανάμεσά τους ήταν ένας επιθεωρητής, ένας οδηγός και ορισμένες γυναίκες που εργάζονταν στις πωλήσεις. Μέχρι τον Αύγουστο,

> τα χωράφια που ήταν κοντά στην πόλη υπέφεραν από συνεχείς επιθέσεις. Περισσότερα από 40.000 κιλά πατάτες είχαν χαθεί ή καταστραφεί. Οι φτωχοί –ίσως και άλλοι– συνέχιζαν να μαζεύουν ό,τι άφηναν πίσω τους οι θεριστές, όπως έκαναν και στο Παλαιό Καθεστώς. Αυτές οι απώλειες προκαλούνταν όχι μόνο από κλοπές αλλά και από το γεγονός ότι ήμαστε υποχρεωμένοι να συλλέγουμε τη σοδειά πριν αυτή ωριμάσει [για να αποτρέπονται οι μικροκλοπές].[84]

Η κλοπή ώριμων φυτών καθιστούσε αδύνατη τη διακράτηση σπόρων για τη σπορά του επόμενου έτους. Οι ελλείψεις αυτές με τη σειρά τους προκαλούσαν νέα προβλήματα. Τα ζώα άρχισαν να εξαφανίζονται λόγω της έλλειψης ζωοτροφών ή μέσων μεταφοράς των ζωοτροφών. Αυτές οι υλικές δυσκολίες συνδυάζονταν με τα προβλήματα τα οποία προκαλούσαν διάφορες, ολοένα και αυξανόμενες σε αριθμό αλλά

82. El Consejo, 11 Ιουλίου 1938, PS Μαδρίτη 2436, AHN-SGC.
83. Colectividad, 19 Οκτωβρίου 1938, PS Μαδρίτη 2436, AHN-SGC.
84. Informe, 15 Αυγούστου 1938, PS Μαδρίτη 2436, AHN-SGC. Για την «αποτυχία» της αγροτικής κολεκτίβας της CNT στην Μπανταλόνα, βλ. Fraser 1986: 449.

ανταγωνιστικές μεταξύ τους, γραφειοκρατικές υπηρεσίες: η Επιτροπή Επιβολής Τιμών, η Εθνική Επιτροπή Προμηθειών, το Υπουργείο Γεωργίας και άλλες υπηρεσίες ασχολούνταν όλες τους με τον έλεγχο των τιμών.[85] Η αποτυχία συντονισμού των ενεργειών τους οδήγησε σε «οικονομική καταστροφή». Η Ζενεραλιτάτ, αντιλαμβανόμενη τη δυσκολία επιβολής ανώτατων τιμών, επιδίωκε μεγαλύτερη ευελιξία στο ζήτημα αυτό, αλλά οι φιλελεύθερες πολιτικές της έρχονταν σε σύγκρουση με τη γραμμή της εθνικής κυβέρνησης.[86]

Απόκρυψη τροφίμων

Οι έλεγχοι στις τιμές ενθάρρυναν την απόκρυψη των τροφίμων και ενέπνεαν τον φόβο της σπάνης και της έλλειψης. Η απόκρυψη των τροφίμων βέβαια αντανακλούσε και την παραδοσιακή, κλειστή, οικογενειακή γεωργία της ενδοχώρας.[87] Η απόκρυψη στοιχειωδών αγαθών εμπόδιζε την τροφοδοσία άλλων περιοχών. Η ελλιπής ενημέρωση ενθάρρυνε το λαθρεμπόριο και τη μαύρη αγορά, με δράστες εμπόρους κυρίως από την Καταλωνία. Οι καταλανοί έμποροι υποτίθεται ότι αποσπούσαν υπέρογκα κέρδη αγοράζοντας αγροτικά προϊόντα της Αραγωνίας σε χαμηλές τιμές και μεταπουλώντας τα μετά στο εξωτερικό.[88] Στη συνέχεια, οι Καταλανοί χρησιμοποιούσαν το ξένο νόμισμα για να αγοράσουν ισπανικά αγαθά με έκπτωση. Ήδη από τον Νοέμβριο του 1936 ο φόβος της κερδοσκοπίας υποχρέωσε το Τμήμα Γεωργίας του Συμβουλίου της Αραγωνίας να απαγορεύσει τις εξαγωγές σίτου δίχως την έγκρισή του.

Οι αξιωματούχοι της Αραγωνίας απαγόρευσαν επίσης την εξαγωγή κρέατος και έλαβαν μέτρα ώστε να διασφαλίσουν τον ανεφοδιασμό της περιοχής τους.[89] Το κρέας έγινε σπάνιο αγαθό και για τους πολίτες αλλά ακόμη και για τους στρατιώτες της πρώτης γραμμής. Οι *labradores* (αγρότες της μεσαίας τάξης) και οι βοσκοί που πωλούσαν

85. Company, 15 Αυγούστου 1938, Μαδρίτη 542, AHN-SGC.
86. Bricall 1978, 1: 113-4.
87. Casanova 1988: 12.
88. Federación, 1 Μαΐου 1937, Καστελιόν 624, AHN-SGC.
89. Simoni και Simoni 1984: 123.

ζώα δίχως έγκριση συλλαμβάνονταν και τιμωρούνταν με πρόστιμο.[90] Όποιες κι αν ήταν οι αρχικές προθέσεις, η απαγόρευση εξαγωγής κρέατος διέλυσε την οικονομία ορισμένων περιοχών. Οι κάτοικοι της αραιοκατοικημένης περιοχής της Μπεναμπάρε (Ουέσκα) ζούσαν παραδοσιακά από την κτηνοτροφία, κυρίως την αιγοτροφία.[91] Όταν ο αριθμός των ζώων ξεπερνούσε τις δυνατότητες της περιοχής να τα συντηρήσει, τα πωλούσαν σε άλλες περιοχές. Επιπλέον, η σοφή διαχείριση της γης υπαγόρευε τον περιορισμό του αριθμού των αιγών, ώστε να προστατεύονται τα νεαρά δέντρα. Παρ' όλα αυτά, η απαγόρευση πώλησης κρέατος εφαρμόστηκε με μεγάλη αυστηρότητα. Αστυνομικοί, ή τουλάχιστον κάποιοι που παρίσταναν τους αστυνομικούς, έπιασαν μία χήρα και τον γιο της να προσπαθούν να πουλήσουν εννέα κατσίκες. Τους ανάγκασαν να πληρώσουν αμέσως πρόστιμο 2.000 πεσέτες. Όταν οι δυστυχείς παράνομοι άνοιξαν το κουτί με τις οικονομίες τους, τα υποτιθέμενα «όργανα» κατάσχεσαν ολόκληρο το περιεχόμενό του που έφτανε τις 2.500 πεσέτες. Σε ορισμένες κωμοπόλεις κοντά στην Καταλωνία, η απαγόρευση που επέβαλε το Συμβούλιο της Αραγωνίας φαίνεται πως δυσχέραινε την ομαλή διεξαγωγή του εμπορίου αγροτικών προϊόντων αντί κατεργασμένων αγαθών.[92]

Τον Σεπτέμβριο του 1937 ο γενικός κυβερνήτης της Αραγωνίας Χοσέ Ιγνάθιο Μαντεκόν (José Ignacio Mantecón, 1902-1982) διέταξε έναν υπέρ πάντων αγώνα κατά των «κερδοσκόπων» και των «μονοπωλίων».[93] Υποστήριξε ότι ο «ανεξέλεγκτος εγωισμός» όσων απέκρυπταν τρόφιμα είχε προκαλέσει άνοδο των τιμών και σπάνη σε πόλεις και χωριά όπου τα τρόφιμα κανονικά ήταν άφθονα το φθινόπωρο. Ο κυβερνήτης πίστευε ότι οι μαυραγορίτες, οι κερδοσκόποι και όσοι ασκούσαν μονοπώλια είχαν αντιμετωπιστεί έως τότε με υπερβολική επιείκεια και απαίτησε να τιμωρούνται στο εξής όπως και οι άλλοι εχθροί της Δημοκρατίας. Επιπροσθέτως, υποψιαζόταν

90. Comisaria, 26 Ιουλίου 1937, Βαρκελώνη 839, AHN-SGC.

91. A la presidencia, 4 Μαΐου 1937, Βαρκελώνη 839, AHN-SGC.

92. Informe, 26 Φεβρουαρίου 1938, Βαρκελώνη 839, AHN-SGC.

93. El Sr., 23 Σεπτεμβρίου 1937, Βιναρόθ 5/12, AHN-SGC. Για την πολιτική ιστορία του Μαντεκόν, βλ. Casanova 1985: 223.

ότι οι κολεκτίβες ανέπτυσσαν οικονομικά και ηθικά ανυπόληπτες δραστηριότητες και τις απαγόρευσε «να εμπορεύονται τρόφιμα». Οι δημοτικές αρχές θα ήταν υπεύθυνες για τον έλεγχο, την επιθεώρηση και, αν κρινόταν απαραίτητο, την κατάσχεση των αποθεμάτων των κολεκτίβων.

Λεηλασίες

Οι κωμοπόλεις έκρυβαν τα υπάρχοντά τους από φόβο μήπως τα κατασχέσουν οι αστυνομικοί της Δημοκρατίας ή οι στρατιώτες, όπως έκαναν οι πολιτοφύλακες τις πρώτες ημέρες της Επανάστασης.[94] Αυτός ο φόβος δεν ήταν ανυπόστατος καθώς, όπως έχουμε ήδη παρατηρήσει, οι αστυνομικοί και οι στρατιώτες ενίοτε αποσπούσαν «με απειλές» ό,τι ήθελαν.[95] Η συμπεριφορά τους αυτή δικαιολογούνταν από το γεγονός ότι θεωρούσαν τους χωρικούς εκβιαστές.[96] Οι χωρικοί ήταν παραπάνω από πρόθυμοι να πουλάνε τα αγαθά που χρειάζονταν οι στρατιώτες σε τιμές ανώτερες από τις μέγιστες επιτρεπόμενες.[97] Στις κωμοπόλεις υπήρχε η υποψία ότι, όταν οι αστυνομικοί επέτασσαν υπερβολικές ποσότητες αγαθών από «φασίστες» χωρικούς, στην πραγματικότητα εξυπηρετούσαν τα προσωπικά τους συμφέροντα.[98] Η αστυνομία συνελάμβανε και επέβαλλε πρόστιμα σε μεγάλο αριθμό κατοίκων, αφήνοντας όμως την ευθύνη της συντήρησης των οικογενειών των κρατουμένων στις κολεκτίβες και στα δημοτικά συμβούλια. Αστυνομικοί του Συμβουλίου της Αραγωνίας κατηγορήθηκαν για πλήθος αυθαιρεσιών σχετικών με τα μέσα μεταφοράς. Με την απειλή όπλου είχαν υποχρεώσει τον επιστάτη μίας αντλίας βενζίνης που ανήκε στην Αντιφασιστική Φάλαγγα Πολιτοφυλάκων του Έβρου να γεμίσει τη δεξαμενή τους.[99] Τρία τέτοια πε-

94. Casanova 1985: 173, 181.

95. Informe, 20-3 Οκτωβρίου 1937, AASM-512-25, Fundación Pablo Iglesias. Simoni και Simoni 1984: 155.

96. Casanova 1985: 174. Colectividad, 5 Απριλίου 1937, Καστελιόν 254, AHN-SGC.

97. Caspe, 25 Ιουλίου 1937, Βαρκελώνη 839, AHN-SGC.

98. Informe, χ.χ., Βαρκελώνη 839, AHN-SGC.

99. Η φάλαγγα ισχυρίστηκε ότι η βενζίνη έπρεπε να χρησιμοποιείται αποκλει-

ριστατικά αστυνομικής αυθαιρεσίας στη διάρκεια μιας μόνο ημέρας υποχρέωσαν την πολιτοφυλακή να τοποθετήσει ένα πολυβόλο για να φυλάει τις αντλίες. Αστυνομικοί επέταξαν επίσης το αυτοκίνητο του γιατρού της Αρέν (Ουέσκα), μίας μικρής κωμόπολης η οποία, όπως οι περισσότερες κωμοπόλεις στην ύπαιθρο της Ισπανίας, είχε λίγα ιδιωτικά αυτοκίνητα και καθόλου τηλέφωνα και τηλέγραφο.[100] Σε γενικές γραμμές το Συμβούλιο της Αραγωνίας ήταν για πολλούς διαβόητο για τη διαφθορά και την ευνοιοκρατία που επικρατούσε στους κόλπους του.[101]

Στην Ταρντιέντα (Ουέσκα) μέλη της Αντιφασιστικής Επιτροπής τα οποία πρόσκειντο στη CNT, στην UGT και στο IR (Αριστεροί Δημοκράτες) κατηγόρησαν μία φάλαγγα πολιτοφυλάκων, η οποία φαίνεται ότι αποτελείτο από μέλη του PSUC, πως είχε λεηλατήσει και καταστρέψει εντελώς την κωμόπολη.[102] Η Ταρντιέντα, στην οποία υπήρχε μια αναρχική κολεκτίβα και περίπου 100 με 500 μέλη της CNT που είχαν πρωταγωνιστήσει στην καταστολή της στάσης των χωροφυλάκων τον Ιούλιο του 1936, είχε συμφωνήσει να στεγάσει τους πολιτοφύλακες στις οικίες των χωρικών. Οι πολιτοφύλακες όμως χρησιμοποίησαν τα έπιπλα και τα εργαλεία των χωρικών ως καύσιμη ύλη για να μαγειρέψουν και να ζεσταθούν. Έκλεψαν ό,τι μπορούσε να πουληθεί εύκολα, έφαγαν τα ζώα και έστειλαν δεκάδες φορτία με σιτάρι στην Καταλωνία. Στη Ριμπαρόχα (Βαλένθια) στρατιώτες κατέστρεψαν δίχως λόγο τα δέντρα μίας κολεκτίβας και έφαγαν τα καρύδια, τις ελιές, τα φρούτα και τα λαχανικά της.[103] Τον Ιούνιο του 1937 το Υπουργείο Άμυνας παραπονιόταν για τις λεηλασίες που διέπρατταν οι στρατιώτες σε βάρος των πολιτών και προειδοποιούσε πως ανάλογες πράξεις θα τιμωρούνταν αυστηρά.[104] Οι λεηλασίες ίσως συνδέονταν με την υποτίμηση του νομίσματος που

στικά για τους σκοπούς του πολέμου: Caspe, 9 Ιανουαρίου 1937, Βαρκελώνη 839, AHN-SGC.

100. A la Consejeria, 27 Μαΐου 1937, Βαρκελώνη 839, AHN-SGC.

101. Fraser 1986: 393.

102. Reunidos, 29 Μαρτίου 1937, Βαρκελώνη 839, AHN-SGC. Mintz 1977: 100. Borkenau 1963: 108. Casanova 1985: 24.

103. IV Cuerpo, 26 Ιουνίου 1937, a. 70, 1. 1075, c. 5, SHM.

104. Ό.π.

εξέδιδε η Δημοκρατία και με την αδυναμία του Λαϊκού Στρατού να καταβάλλει σε τακτά χρονικά διαστήματα τους μισθούς στους στρατιώτες του. Οι στρατιώτες ενδεχομένως αισθάνονταν ότι, σε τελική ανάλυση, είχαν κερδίσει το δικαίωμα να συμπληρώνουν τους μισθούς τους με μικροκλοπές.

Έως τον Μάιο του 1938 μικρές ομάδες των δέκα και είκοσι καλά οπλισμένων λιποτακτών απαιτούσαν καθημερινά τρόφιμα και βοήθεια από τις κολεκτίβες της CNT και από απομονωμένα αγροκτήματα στην περιοχή της Λιίρια (Βαλένθια).[105] Στη Λιίρια και γενικότερα στη Βαλένθια υπήρχε παρελθόν εντάσεων μεταξύ των κολεκτίβων και του τακτικού στρατού ο οποίος είχε επιτάξει τρόφιμα και σπίτια χωρίς άδεια.[106] Ένοπλοι πεινασμένοι λιποτάκτες, μολονότι φαινομενικά δεν ήταν «φασίστες», αντιπροσώπευαν μία σοβαρή απειλή για την τάξη στη ζώνη των Δημοκρατικών. Η παρουσία τους ενίσχυε τον φόβο των ιδιοκτητών ότι η Δημοκρατία δεν μπορούσε να προστατεύσει τις περιουσίες τους. Για να σταματήσουν οι λιποταξίες από το μέτωπο και για να προστατευθούν τα αγροκτήματα, οι αξιωματούχοι της CNT συνέστηναν να διεξάγονται εντατικές περιπολίες στην ύπαιθρο.

Εντός αυτού του πλαισίου, οι επιθέσεις κατά των κολεκτίβων μπορούν να ιδωθούν από μία νέα οπτική γωνία. Όπως έχει ήδη αναφερθεί, οι ιστορικοί συχνά ερμήνευσαν με πολιτικούς όρους τις επιθέσεις που διεξήγαν ορισμένες μονάδες του Δημοκρατικού Στρατού κατά των κολεκτίβων. Οι κομμουνιστές στρατιώτες, έχει υποστηριχθεί, ήθελαν να καταστρέψουν την επανάσταση στην ύπαιθρο. Αυτό μπορεί να είναι σωστό, όμως οι επιθέσεις αυτές ήταν επίσης ένα ακόμη επεισόδιο της χαρακτηριστικής για την εποχή αντιπαράθεσης μεταξύ χωρικών και στρατιωτικών. Αν ορισμένοι στρατιώτες ήταν εκ πεποιθήσεως κομμουνιστές, άλλοι ήταν απλώς πλιατσικολόγοι. Τον Ιούνιο στην Αραγωνία σταματούσαν με την απειλή όπλων τα φορτηγά καμιόνια και κάτεσχαν τόσο τα ίδια τα οχήματα όσο και το περιεχόμενό τους.[107] Η Ένωση Αγροτών της CNT έθετε το ζήτημα ως εξής:

105. Informe, 6 Ιουνίου 1938, Βαρκελώνη 811, AHN-SGC.

106. Federación, 25 Μαΐου 1938, Βαρκελώνη 811, AHN-SGC. Bosch Sanchéz 1983: 312-27.

107. Leval 1975: 334-5.

> Οι βιαιοπραγίες κατά των κολεκτίβων πρέπει να σταματήσουν. Η κυβέρνηση πρέπει να λάβει τα απαραίτητα μέτρα ώστε οι αξιωματικοί εφοδιασμού του στρατού ή κάποιο άλλο επίσημο όργανο να μπορούν να αποζημιώνουν τις κολεκτίβες και τους μεμονωμένους αγρότες για τα προϊόντα που δημεύθηκαν από τους στρατιώτες του Λαϊκού Στρατού, δίχως εξουσιοδότηση από την υπηρεσία εφοδιασμού του στρατού.[108]

Για τους αγρότες της CNT, η παραβίαση των δικαιωμάτων ιδιοκτησίας ήταν τόσο σκανδαλώδης όσο και η καταστολή από την οποία υπέφεραν οι ελευθεριακοί αγωνιστές.

Εσωτερική λειτουργία

Οι έξωθεν πιέσεις επέτειναν τις εσωτερικές δυσκολίες. Όσο διαρκούσε ο πόλεμος, οι κολεκτίβες γίνονταν όλο και πιο επιλεκτικές ως προς τα μέλη τους. Ίσως αυτό εν μέρει εξηγεί την ελάττωση της αναλογίας μελών ανά κολεκτίβα. Από τα μέσα του 1937 έως τα τέλη του 1938 ο αριθμός των κολεκτίβων αυξήθηκε κατά 25% ενώ ο αριθμός των μελών μειώθηκε κατά 50%.[109] Το καλοκαίρι του 1937 ορισμένες νέες κολεκτίβες θέσπισαν κανόνες με σκοπό να μειωθεί ο αριθμός των μη παραγωγικών μελών. Απέκλεισαν όσους ήταν πάνω από 60 ετών και δεν είχαν ήδη γίνει μέλη, τις χήρες που δεν είχαν παιδιά στις κολεκτίβες, και τους ανηλίκους των οποίων οι γονείς δεν ήταν μέλη. Όσοι τελικά γίνονταν μέλη, έπρεπε να παραμείνουν για τουλάχιστον ένα χρόνο και να ενταχθούν στα συνδικάτα. Σε μία συνάντηση της αγροτικής οργάνωσης της CNT του Κέντρου, ένας εκπρόσωπος από το Τολέδο πίστευε ότι η συντήρηση των μη παραγωγικών μελών –δηλαδή των χηρών, των ορφανών, των αναπήρων και των ηλικιωμένων– αποτελούσε το βασικότερο ζήτημα διαφωνίας μεταξύ των μελών της κολεκτίβας.[110] Στην Περιφερειακή Ομοσπονδία Αγροτών της CNT του Κέντρου υπήρξε μεγάλη αντιπαράθεση σχετικά με το

108. Informe, 20-3 Οκτωβρίου 1937, ZR, a. 47, 1. 71, c. 4, SHM.
109. Fraser 1986: 393. Βλ. Mintz 1977: 148.
110. Actas, 26 Δεκεμβρίου 1937, PS Μαδρίτη 2467, AHN-SGC.

αν έπρεπε να παρέχονται κίνητρα για εργασία ή ένας καθορισμένος οικογενειακός μισθός. Ο τελευταίος θεωρούνταν από πολλούς εγγύηση ότι δεν θα υπήρχε επιστροφή στις προεπαναστατικές ανισότητες. Το φθινόπωρο του 1936 οι περιφερειακές ενώσεις της CNT στην Καταλωνία και στο Λεβάντε είχαν εισαγάγει τον οικογενειακό μισθό, ο οποίος καταβαλλόταν σε κάθε πατέρα ανάλογα με τον αριθμό των παιδιών του.[111] Η κολεκτίβα του Γκράους (Ουέσκα) είχε αρχίσει να εφαρμόζει τον οικογενειακό μισθό, αλλά το φθινόπωρο του 1937 ένιωσε υποχρεωμένη να προσφέρει κίνητρα που θα βασίζονταν στην παραγωγή.[112]

Τόσο στην ιδιωτική γη όσο και στη γη των κολεκτίβων οι περιφερειακοί αξιωματούχοι της CNT ανέφεραν πως «η αγροτική παραγωγή μειώνεται και τα ζώα στα αγροκτήματα καταναλώνονται πολύ γρήγορα».[113] Στην περιοχή ανατολικά της Βαλδεπένιας (Θιουδάδ Ρεάλ), «κατά τη διάρκεια της συγκομιδής τα τοπικά συνδικαλιστικά στελέχη που έλεγχαν όλο τον πλούτο των χωριών αυτών δεν εκτελούσαν τις εργασίες τους, και οι ηγέτες των τοπικών συνδικάτων έπρεπε να εξαναγκαστούν να δουλέψουν». Τόσο οι άνθρωποι όσο και οι μηχανισμοί αποδείχθηκαν απροετοίμαστοι και ανεπαρκείς. Ένα αγρόκτημα, του οποίου ο εξηλεκτρισμός και η μηχανοποίηση αντανακλούσαν την επιθυμία των αγωνιστών που το καλλιεργούσαν να εξορθολογίσουν την αγροτική παραγωγή, τελικά εγκαταλείφθηκε παρ' όλο που θα μπορούσε –με την κατάλληλη διαχείριση– να γίνει ο σιτοβολώνας ολόκληρης της επαρχίας. Η παραγωγικότητα των εργατών και των θεριστών είχε πέσει πολύ πιο κάτω από το επίπεδο

> της εποχής των αφεντικών... Σχεδόν όλοι οι εργάτες δεν νοιάζονταν για τίποτε άλλο παρά μόνο για το ημερομίσθιό τους. Αντιμετώπιζαν τη σχεδιασμένη οικονομία σαν να ήταν υπό τον έλεγχο ιδιωτών.

111. Bernecker 1982: 185.

112. Actas, 26 Δεκεμβρίου 1937, PS Μαδρίτη 2467, AHN-SGC. Informe, 15 Αυγούστου 1937, PS Μαδρίτη 542. Πρβλ. την ιδεώδη εικόνα της κολεκτίβας Γκράους που παρουσιάζει ο Prats (1938: 89).

113. Acta, 11 Οκτωβρίου 1937, PS Μαδρίτη 2467, AHN-SGC.

Για να αυξηθεί η παραγωγή διατυπώνονταν προτάσεις για την παροχή κινήτρων παραγωγικότητας και για την εφαρμογή τής κατ' αποκοπή εργασίας. Οι περιφερειακές αρχές της CNT επίσης πρότειναν να τοποθετηθεί ένας αφοσιωμένος αγωνιστής σε κάθε συνδικάτο και σε κάθε κολεκτίβα ώστε να ελέγχει «τον εγωισμό (...) κάποιων συντρόφων» που υποτίθεται ότι κατέστρεφε την οικονομία. Το κοινό πρόγραμμα που υπέγραψαν η CNT και η UGT στις 18 Μαρτίου 1938 πρέπει να επανεξεταστεί εντός του πλαισίου αυτής ακριβώς της διαμάχης για τα οικονομικά κίνητρα και την πειθαρχία. Πολλοί μελετητές έχουν θεωρήσει το πρόγραμμα αυτό ως ένα ξεπούλημα της CNT, η οποία αποδέχθηκε τις απαιτήσεις των κομμουνιστών και της UGT να καταργηθεί ο οικογενειακός μισθός.[114] Ωστόσο, η επιθυμία των αγωνιστών και των ηγετών της CNT να δώσουν κίνητρα στη βάση και να την υποχρεώσουν να δουλέψει σκληρότερα ήταν ένας ακόμη λόγος για την απόφαση να συνδεθεί ο μισθός με την παραγωγικότητα.

Η έλλειψη εργατικών χεριών ήταν ένας ακόμη παράγοντας που επιβράδυνε την παραγωγή. Ο εμφύλιος πόλεμος δημιούργησε την πρώτη σημαντική σπάνη εργατικών χεριών στην ιστορία της σύγχρονης ισπανικής γεωργίας. Πολλοί άνδρες είχαν στρατολογηθεί· άλλοι είχαν μεταβεί στα αστικά κέντρα λόγω των υψηλότερων μισθών και των μεγαλύτερων ευκαιριών σε ορισμένα επαγγέλματα, όπως του οδηγού, το οποίο παρείχε μεγάλες δυνατότητες κέρδους από το λιανεμπόριο.[115] Σύμφωνα με άνδρες στελέχη των συνδικάτων, οι γυναίκες ήταν «τόσο προκατειλημμένες» εναντίον της μισθωτής εργασίας, ώστε χρειαζόταν μία δραστήρια εκστρατεία αγωνιστριών για να τις πείσει να ενταχθούν στα συνδικάτα και να δουλέψουν στα χωράφια. Ίσως ένας από τους λόγους αυτής της απροθυμίας για δουλειά ήταν ότι ο χειμώνας πλησίαζε και οι χωρικοί –άνδρες και γυναίκες– δεν είχαν ούτε ρούχα ούτε παπούτσια. Ήδη στις αρχές του 1938, καθώς η έλλειψη εργατών γινόταν όλο και πιο έντονη, η γυναικεία παρουσία ήταν πλέον κυρίαρχη σε πολλά χωριά. Τα συνδικάτα όμως συνέχισαν να κάνουν διακρίσεις εις βάρος των γυναικών πληρώνοντάς τες

114. Πρβλ. Bernecker 1982: 137.
115. Acta, 13 Σεπτεμβρίου 1937, PS Μαδρίτη 2467, AHN-SGC.

λιγότερο, ενώ στο χωριό Μπερμπεγκάλ (Ουέσκα) οι ανύπαντρες γυναίκες αποβλήθηκαν από την κολεκτίβα.[116] Σε πολλές κολεκτίβες οι γυναίκες δεν μπορούσαν να ψηφίσουν.[117] Βέβαια, οι πιο φωτισμένοι ηγέτες των συνδικάτων συνειδητοποιούσαν ότι η συνεργασία των γυναικών ήταν απαραίτητη σε μία περίοδο σπάνης εργατικών χεριών. Υποστήριξαν λοιπόν την οργάνωση επαγγελματικών εκπαιδευτικών προγραμμάτων και την παροχή νέων ευκαιριών για τις γυναίκες, αν και οι νέες δουλειές θα έπρεπε να είναι «βιολογικά» κατάλληλες και να μη συμβάλλουν στον «εκφυλισμό της φυλής».[118] Παρά τον σεξισμό που διέκρινε τις κολεκτίβες, οι γυναίκες ήταν ορισμένες φορές οι πιο θερμοί υποστηρικτές τους. Στην Πενιάλμπα (Ουέσκα) οι γυναίκες διαμαρτυρήθηκαν όταν οι τοπικές αρχές δήμευσαν το γάλα της κολεκτίβας.[119] Επιπλέον, οι νεαρές γυναίκες μπορεί να προτιμούσαν από την κυριαρχία της θρησκείας τη σχετική ελευθερία που έφερε σε πολλά χωριά η κολεκτιβοποίηση, κυρίως σε ζητήματα που αφορούσαν τη σεξουαλική ζωή και τα μικτά σχολεία.[120] Οι γονείς επίσης εκτιμούσαν το γεγονός ότι πολλές κολεκτίβες έδιναν έμφαση στην εκπαίδευση των παιδιών και στην εκμάθηση γραφής και ανάγνωσης.[121]

Η κολεκτίβα Λέριδα, η μοναδική σε αυτή την πόλη των 35.000 με 40.000 κατοίκων, είναι μία από τις λίγες αγροτικές κολεκτίβες για τις οποίες διασώζονται πλήρη σχεδόν στοιχεία. Η CNT υπήρξε η κινητήρια δύναμη πίσω από τη δημιουργία της το φθινόπωρο του 1936 σε γαίες «φασιστών», που είχαν δημευθεί ή εγκαταλειφθεί.[122]

---

116. Informe, χ.χ., AASM-512-34, Fundación Pablo Iglesias.

117. Bosch Sanchéz 1983: 356.

118. Consejo Regional, Ιανουάριος 1938, AASM-515-7, Fundación Pablo Iglesias.

119. Sr Gobernador, 20 Ιανουαρίου 1938, AASM-514-10, Fundación Pablo Iglesias.

120. Thomas 1971: 252.

121. Prats 1938: 93.

122. Τα περισσότερα από τα στοιχεία που ακολουθούν προέρχονται από το libro des actas, 1936-7, PS Λέριδα, AHN-SGC. Η έλλειψη πληροφοριών για τις κολεκτίβες συχνά αποδίδεται στη μη γνώση ανάγνωσης και γραφής στην ύπαιθρο, αλλά μπορεί επίσης να οφείλεται στην επιθυμία να μη βγουν τα άπλυτα στη φόρα. Πρβλ. Bosch Sanchéz 1983: 191-2.

Προφανώς στη Λέριδα οι οπαδοί της CNT κατείχαν κατά κανόνα μικρότερες εκτάσεις γης από τους υποστηρικτές της UGT, οι οποίοι επέδειξαν σχετικά μικρό ενδιαφέρον να συμμετάσχουν στην κολεκτίβα. Μέχρι το τέλος του 1936 η κολεκτίβα φαίνεται ότι λειτουργούσε δίχως μεγάλα εσωτερικά προβλήματα. Την άνοιξη του 1937 περιελάμβανε πλέον 100 οικογένειες, 400 μέλη, 300 εκτάρια φυτεμένα με καλαμπόκι και σιτάρι, ενώ είχε πρόσβαση σε τρακτέρ, φορτηγά και άλλα μηχανήματα.[123] Τα μέλη της εκτελούσαν τις εργασίες τους με ικανοποιητικά αποτελέσματα, σύντομα όμως παρουσιάστηκαν προβλήματα. Για παράδειγμα, πριν από τα Χριστούγεννα του 1936, μία γυναίκα που έπρεπε να φροντίζει για την τροφή και τα ρούχα 10 έως 12 συντρόφων της παραπονέθηκε για την εξαντλητική της δουλειά. Διαμάχες σχετικά με την εργασία οδήγησαν την κολεκτίβα να θεσπίσει νέους κανόνες: Όποιος σύντροφος εντοπιζόταν για τρίτη φορά να απουσιάζει κατά τη διάρκεια των ωρών εργασίας του, θα αποβαλλόταν από την κολεκτίβα. Η απροθυμία αυταπάρνησης κατέστησε αναγκαία την τοποθέτηση αρχιεργατών και η ηγεσία της κολεκτίβας εξουσιοδοτήθηκε να τιμωρεί όποιον δεν έκανε το καθήκον του.

Η πιο σημαντική δυσκολία αφορούσε το πόσο θα έπρεπε να δουλεύουν τα μέλη της κολεκτίβας. Μερικοί υποστήριζαν μία αυταπάρνηση δίχως όρια· άλλοι ήθελαν να καθοριστεί συγκεκριμένο ωράριο εργασίας. Όταν αυτό καθιερώθηκε τελικά τον Ιανουάριο του 1937, «εκείνοι που δεν έδειχναν κανένα πραγματικό ενδιαφέρον και έρχονταν αργά ή έφευγαν νωρίς» το αγνόησαν. Το πρόβλημα της καθυστερημένης προσέλευσης συνεχίστηκε ολόκληρο τον χρόνο. Στην πραγματικότητα, επιβεβαιώνοντας τις θέσεις του Φουκώ, η καθυστερημένη προσέλευση στην εργασία οδήγησε στην επιβολή νέων μέτρων ελέγχου και επιτήρησης. Σε έναν σύντροφο ανατέθηκε το καθήκον να καταγράφει όλες τις κινήσεις του προσωπικού. Ένα άλλο μέλος σημείωσε ότι «χρειαζόμαστε στατιστικά στοιχεία για όσους δεν ξέρουν τι είναι η δουλειά και δεν θέλουν να δουλέψουν». Η συνέλευση ανέθεσε σε ένα πρόσωπο από κάθε αγρόκτημα (*finca*), «που πάνω-κάτω ήξερε να διαβάζει και να γράφει», να συντάξει κατάλογο

123. Bernecker 1982: 111. Peirats 1971, 1: 277.

των υπαρχόντων της και να καταγράφει την καθημερινή έλευση και αποχώρηση των μισθωτών εργατών. Τον Ιούνιο του 1937 η αποθήκη της κολεκτίβας παρακολουθείτο πλέον αυστηρά. Η διαίρεση μεταξύ «εκείνων που δουλεύουν πολύ και όσων δεν κάνουν σχεδόν τίποτα» εξελίχθηκε στο μεγαλύτερο εμπόδιο για τη λειτουργία και αυτής αλλά και άλλων κολεκτίβων.[124] Μολονότι στις κολεκτίβες υπήρχε καθολική υποχρέωση εργασίας, ορισμένα αγροκτήματα της Λέριδα ήταν περιβόητα για τα λίγα που προσέφεραν. Καθ' όλη τη διάρκεια του 1937 εργάτες έφευγαν νωρίς από τη δουλειά και παρατούσαν τα εργαλεία τους στην άκρη του δρόμου. Οι προτάσεις να αποβληθούν οι τεμπέληδες πολλαπλασιάστηκαν: «Πρέπει όλοι να απομακρυνθούν γιατί δεν κάνουν τη δουλειά τους. Δεν έχουν το δικαίωμα να κάνουν ό,τι θέλουν». Όσοι έλεγαν ότι ήταν άρρωστοι καλούνταν να προσκομίσουν ιατρικές βεβαιώσεις. Στο τέλος του Μαΐου η γενική συνέλευση αποφάσισε να έχει τη δικαιοδοσία να απολύει «συντρόφους που δεν έκαναν τη δουλειά τους» και «όσους ήταν μεθυσμένοι». Ένας από τους τελευταίους αποκλείστηκε τον Αύγουστο του 1937. Η συνέλευση επίσης απαγόρευσε τη διατύπωση ψευδών κατηγοριών από τους εργάτες και σε μία τουλάχιστον περίπτωση απέβαλε έναν παραβάτη.

Ορισμένα μέλη δεν δήλωναν τα εισοδήματα των παιδιών τους που δούλευαν έξω από την κολεκτίβα. Ήθελαν τα μετρητά που τους προσέφερε αυτή η μισθωτή εργασία, αλλά ταυτόχρονα δεν ήθελαν να χάσουν τα προνόμια της συμμετοχής σε μία κολεκτίβα. Αυτή η απόκρυψη εισοδήματος παραβίαζε όμως τους σχετικούς κανόνες και κατέληξε στην αποβολή τους. Άλλες κολεκτίβες επέβαλλαν αυστηρούς κανόνες για τη δήλωση εισοδήματος που αποκτιόταν έξω από αυτές και υποχρέωναν τα μέλη τους να τους μεταβιβάζουν το ποσό της αμοιβής τους που υπερέβαινε τον καθορισμένο συλλογικό μισθό.[125] Τον Αύγουστο του 1937 αποβλήθηκαν ορισμένα μέλη που έκαναν δεύτερη δουλειά χωρίς να το δηλώνουν. Ορισμένοι άλλοι κολεκτιβιστές οικειοποιήθηκαν τρόφιμα της κολεκτίβας για να τα δώσουν σε μέλη των οικογενειών τους που δεν ανήκαν σε αυτήν.

124. Για το πρόβλημα αυτό στη Βαλένθια, βλ. Bosch Sanchéz 1983: 203.
125. Souchy και Folgare 1977: 151.

Τον Απρίλιο του 1937 είχαν πλέον προκύψει εντάσεις μεταξύ παλιών και νέων μελών, που αντικατόπτριζαν την αύξηση των προσφύγων στην πρωτεύουσα της επαρχίας. Τα αρχικά μέλη –τα οποία πίστευαν ότι εκπροσωπούσαν το αληθινό πνεύμα της κολεκτίβας, δηλαδή «όλα για όλους χωρίς ταξικές διακρίσεις»– θεωρούσαν ότι τα νεότερα μέλη «δεν καταλάβαιναν τι είναι η κολεκτίβα». Παραπονιόνταν ότι οι εργάτες που έστελνε η Υπηρεσία Εύρεσης Εργασίας της Λέριδα «δεν έκαναν ευσυνείδητα τη δουλειά τους για την κολεκτίβα». Η κολεκτίβα, όπως λέχθηκε τον Ιούνιο, «δεν έπρεπε να γίνει άσυλο». Τον Ιούλιο πλέον «είχε υπερβολικά πολύ κόσμο». Από τη μεριά τους, τα νεότερα μέλη που ήταν πρόσφυγες ένιωθαν ότι ήταν θύματα διακρίσεων. Όταν το καλοκαίρι του 1937 οργάνωσαν τη δική τους μυστική συνάντηση, η ηγεσία της κολεκτίβας αντέδρασε επιθετικά. Η γενική συνέλευση αφαίρεσε από τους πρόσφυγες το δικαίωμα να μιλούν και να ψηφίζουν και επέτρεψε την αποβολή τους. Οι εντάσεις συνεχίστηκαν το φθινόπωρο του 1937, όταν αρκετά μέλη κυκλοφόρησαν μία αίτηση, την οποία έστειλαν στη Ζενεραλιτάτ, κατηγορώντας την ηγεσία για κλοπή και διαφθορά – κατηγορία που οι κολεκτιβιστές διατύπωναν συχνά κατά των αξιωματούχων της κολεκτίβας.[126] Η ηγεσία της κολεκτίβας προέβη σε μία αξιόπιστη ανασκευή των κατηγοριών και κέρδισε τη σθεναρή υποστήριξη της τοπικής οργάνωσης της CNT. Τη διεύθυνση της κολεκτίβας στην υπόθεση αυτή βοηθούσε και το οικογενειακό ιστορικό ενός από τους κατηγόρους της: η γυναίκα και η κόρη του είχαν πιαστεί στα σύνορα προσπαθώντας να φύγουν με «χιλιάδες πεσέτες». Οι υποστηρικτές της αίτησης αποκλείστηκαν από την κολεκτίβα.

Ένας παλαίμαχος αγωνιστής, από τους πιο δραστήριους και αξιοσέβαστους στην κολεκτίβα, πρότεινε να «διώξουμε τους γύφτους. Είναι πολύ νέοι και κάνουν πολλά παιδιά». Οι τσιγγάνοι, βέβαια, δεν είχαν ποτέ υιοθετήσει κανένα από τα μοντέλα παραγωγής που προπαγάνδιζαν οι ακτιβιστές διάφορων σύγχρονων ιδεολογιών. Όπως παρατήρησε ο Τζορτζ Όργουελ, εξακολουθούσαν να ζητιανεύουν στους δρόμους της Βαρκελώνης ακόμη και κατά τη διάρκεια της κο-

126. Βλ. Fraser 1986: 368-9.

ρύφωσης της επανάστασης.[127] Δεδομένης της οικογενειακής κλίμακας μισθών, οι πολυπληθείς οικογένειες ήταν οικονομικά επαχθείς για τις κολεκτίβες. Ξέσπασαν λοιπόν διαμάχες μεταξύ μελών της κολεκτίβας με λίγα ή καθόλου παιδιά και μεγάλων οικογενειών που επωφελούνταν από τις κοινωνικές και ιατρικές υπηρεσίες που προσέφερε η κολεκτίβα. Ένα παρεμφερές πρόβλημα αφορούσε τη συνεισφορά των ηλικιωμένων στην κολεκτίβα. Η συνέλευση ενέκρινε μία περίπλοκη κλίμακα μισθών που αποσκοπούσε να συσχετίσει την πληρωμή με τις ανάγκες των δύο φύλων και των διάφορων ηλικιακών ομάδων. Όμως οι έμφυλες διαμάχες συνεχίστηκαν. Μία συντρόφισσα αρνήθηκε μισθωτή εργασία με ημερομίσθιο κατώτερο των 8 πεσετών. Οι γυναίκες απήργησαν και έκλεισαν ένα από τα κτήματα της κολεκτίβας διαμαρτυρόμενες για την εντολή να κοιμούνται σε άχυρα. Βέβαια, πρέπει να σημειωθεί ότι τα στρώματα ήταν σπάνια σε αρκετές κολεκτίβες και σε ορισμένες περιπτώσεις μία γυναίκα έπρεπε να είναι έγκυος για να μπορεί να αποκτήσει κάτι τέτοιο.[128] Σεξιστές ηγέτες συμπέραιναν ότι «το πρόβλημα των γυναικών είναι παρεμφερές σε όλες τις κολεκτίβες. Είναι αποτέλεσμα του εγωισμού και της έλλειψης πνεύματος αυταπάρνησης. Δυστυχώς υπάρχουν λίγες ευσυνείδητες κολεκτιβίστριες. Οι συντρόφισσες πρέπει να κάνουν συγκεκριμένες δουλειές, όπως το καθάρισμα και το πλύσιμο». Μία γυναίκα που αρνήθηκε να δουλέψει σε γαλακτοκομείο απειλήθηκε με αποβολή. Άλλες γυναίκες προειδοποιήθηκαν ότι, αν δεν παρευρίσκονταν σε μία συνέλευση (προγραμματισμένη για μία Κυριακή του Αυγούστου του 1937), θα τιμωρούνταν.

Τον Μάιο είχε πλέον προκύψει ζήτημα πολιτικής καθαρότητας. Η κολεκτίβα ήταν προσκείμενη στη CNT-AIT (Πρώτη Διεθνής) αλλά ήταν δύσκολο να βρεθούν αγωνιστές που να ήταν μέλη της Συνομοσπονδίας σε ολόκληρη την ενήλικη ζωή τους. Για να εκλέξουν αξιωματούχους, ένα μέλος πρότεινε να «κοιτάξουμε μπροστά, όχι πίσω, γιατί αν κοιτάξουμε πίσω θα βρούμε ότι μόνο τέσσερις σύντροφοι υπήρξαν πιστοί στη Συνομοσπονδία». Οι σχέσεις μεταξύ των εργατών και των υπευθύνων για την παραγωγή και την ποιότητά της ήταν

127. Orwell 1980: 6.

128. Compañeros, χ.χ., PS Μαδρίτη 2467, AHN-SGC.

εχθρικές. Οι πρώτοι κατηγορούσαν τους δεύτερους αποκαλώντας τους «μπουρζουάδες» και «δικτάτορες». Μερικοί εργάτες απειλούσαν τους διευθυντές, ενώ άλλοι παραπονιόνταν ότι οι εξουσιοδοτημένοι από τη συνέλευση προϊστάμενοι τους έβαζαν να δουλέψουν τόσο σκληρά όσο και οι μπουρζουάδες. Οι ανεύθυνες ενέργειες των διευθυντών και των αντιπροσώπων της συνέλευσης υπονόμευαν την ίδια τους την εξουσία. Κάποιοι εγκατέλειψαν την αποστολή τους για τις χαρές της ζωής στην πόλη. Κάποιος άλλος έκρυψε στο σπίτι του βενζίνη και λάδι μηχανής και ύστερα δικαιολογήθηκε λέγοντας ότι ήταν υπερβολικά δύσκολο να αποκτήσει τα αναγκαία έγγραφα.[129] Η συνέλευση αναγκάστηκε να θεσπίσει μέτρα επιθεώρησης και ελέγχου της δουλειάς των ίδιων της των διευθυντικών οργάνων.

Συμπεράσματα

Οι ιστορικοί έχουν συχνά αποδώσει τις δυσκολίες που αντιμετώπισαν οι κολεκτίβες σε εξωτερικές δυνάμεις, δηλαδή στις πιέσεις του πολέμου και στις επιθέσεις των πολιτικών αντιπάλων της Συνομοσπονδίας.[130] Βέβαια, είναι δύσκολο να δει κανείς πώς θα μπορούσαν οι κολεκτίβες να πετύχουν χωρίς την υποστήριξη μιας αποτελεσματικής και ενωμένης κυβέρνησης. Ωστόσο, οι εσωτερικές διαιρέσεις μεταξύ των εργατών έκαναν ακόμη πιο έντονα τα προβλήματα τα οποία προέκυπταν από τις πολιτικές εντάσεις και τις οικονομικές ανεπάρκειες. Πολλά, αν όχι τα περισσότερα, μέλη είχαν ως βασική τους προτεραιότητα να ικανοποιήσουν τις δικές τους ανάγκες και μετά σκέφτονταν τις ανάγκες κοινοτήτων ευρύτερων από τις οικογένειές τους. Οι αφοσιωμένοι σε έναν ανώτερο σκοπό ακτιβιστές έπρεπε να αντιμετωπίσουν ένα πλήθος απλών ανθρώπων που ενεργούσε μάλλον εγωιστικά. Περισσότερη αλληλεγγύη προκαλούσαν οι ανάγκες του χωριού παρά εκείνες της περιφέρειας, της Δημοκρατίας, ή

129. Παράπονα για την ολοένα και αυξανόμενη κρατική γραφειοκρατία και για τους «άπειρους νόμους» διατύπωναν πολύ συχνά όλοι οι αγρότες, κολεκτιβιστές και μη, μέλη της CNT και της UGT. Actas, 26 Δεκεμβρίου 1937, PS Μαδρίτη 2467, AHN-SGC.

130. Βλ. Bernecker 1982: 130.

της Επανάστασης. Όσο η ομάδα γινόταν μεγαλύτερη ή ο σκοπός πιο αφηρημένος, ο βαθμός αφοσίωσης έπεφτε. Κατά κάποιο περίεργο τρόπο, οι αγωνιστές και οι διευθυντές που επιδίωκαν την άνοδο της παραγωγικότητας στις ισπανικές κολεκτίβες κατέληξαν να μοιάζουν με τους σοβιετικούς ομολόγους τους, οι οποίοι, παρά την υποστήριξη ενός ισχυρού και συγκεντρωτικού κράτους, ανέφεραν επίσης προβλήματα πειθαρχίας και έλλειψης κινήτρων για τους εργάτες. Όπως και στην Ε.Σ.Σ.Δ., πολλές κολεκτίβες έτρεφαν βαθύτατη δυσπιστία απέναντι σε όλους εκείνους που δεν θεωρούνταν παραγωγοί με την πλήρη έννοια του όρου – στην περίπτωση της Ισπανίας, στην κατηγορία αυτή εντάσσονταν οι γυναίκες, οι ηλικιωμένοι, οι τσιγγάνοι και ορισμένες φορές ακόμη και οι στρατιώτες.

Η απόκρυψη αγαθών και πληροφοριών έδειξε ότι οι κολεκτίβες δεν ήταν κυψέλες αλληλεγγύης. Η ανταλλαγή προϊόντων και η μαύρη αγορά άφηναν πολλούς πεινασμένους κατοίκους των αστικών κέντρων και στρατιώτες του Λαϊκού Στρατού στην τύχη τους. Η Δημοκρατία αποδείχθηκε ανίκανη να κινητοποιήσει επαρκώς τις δυνάμεις των αγροτών, ώστε να κερδίσει στον αγώνα επιβίωσης που διεξήγε. Οι έλεγχοι επί των τιμών και των μισθών και η απειθαρχία των στρατιωτών πυροδότησαν εξελίξεις προς την αντίθετη κατεύθυνση, καθώς ενίσχυαν τον εγωισμό των αγροτών. Η κοινωνικοϊστορική ανάλυση από τα κάτω δείχνει ότι για την παρακμή της Δημοκρατίας η σύγκρουση μεταξύ αγροτικού και αστικού στοιχείου είχε συνέπειες εξίσου σημαντικές με τις πολιτικές και κοινωνικές αντιπαλότητες, στις οποίες παραδοσιακά επικεντρώνει το ενδιαφέρον της μεγάλο μέρος της ιστοριογραφίας του ισπανικού εμφυλίου πολέμου.

Βιβλιογραφικές αναφορές

Abad, Vicente (1984), *Historia de la Naranja*, *1781-1939*, Βαλένθια.

Bernecker, Walther L. (1982), *Colectividades y Revolucion social: El anarquismio en la guerra civil española, 1936-1939* (μτφρ. G. Muñoz), Βαρκελώνη.

Blum, Jerome (1978), *The End of the Old Order in Rural Europe*, Πρίνστον.

Bolloten, Burnett (1991), *The Spanish Revolution*, Τσάπελ Χιλ - Λονδίνο.

Borkenau, Franz (1963), *The Spanish Cockpit*, Λονδίνο.

Bosch Sánchez, Aurora (1983), *Ugetistas y Libertarios: Guerra civil y revolución en el país valenciano, 1936-39*, Βαλένθια.

Bricall, Josep Maria (1978), *Política econòmica de la Generalitat (1936-1939)*, 2 τόμοι, Βαρκελώνη.

Casanova, Julián (1985), *Anarquismo y revolución en la sociedad rural aragonesa, 1936-1938*, Μαδρίτη.

— (1988), "Campesinado y colectivización en Aragón", στο Casanova Julián (επιμ.), *El sueño igualitario: Campesinado y colectivizaciones en la España republicana*, Σαραγόσα, 49-60.

Chomsky, Noam (1969), *American Power and the New Mandarins*, Νέα Υόρκη [ελλ. έκδ.: *Αμερικανική ισχύς και νέοι μανδαρίνοι* (μτφρ. Ν. Ράπτης), Αθήνα, Scripta 2004].

Cobb, Richard (1987), *The People's Armies* (μτφρ. M. Elliott), Νιού Χέιβεν.

Collier, Georges A. (1987), *Socialists of Rural Andalusia*, Στάνφορντ.

Eguidazu, Fernando (1978), *Intervención monetaria y control de cambios en España, 1900-1977*, Μαδρίτη.

Fitzpatrick, Sheila (1994), *Stalin's Peasants*, Νέα Υόρκη - Οξφόρδη.

Fraser, Roland (1986), *Blood of Spain: An Oral History of the Spanish Civil War*, Νέα Υόρκη.

Garrido González, Luis (1988), "Producción agraria y guerra civil", στο Casanova Julián (επιμ.), *El sueño igualitario: Campesinado y colectivización en la España republicana*, Σαραγόσα, 97-132.

Rodrigo González, Natividad (1985), *Las colectividades agrarias en Castilla-La Mancha*, Τολέδο.

Jackson, Gabriel (1965), *Spanish Republic and the Civil War*, Πρίνστον.

Leval, Gaston (1975), *Collectives in the Spanish Revolution* (μτφρ. V. Richards), Λονδίνο.

Lih, Lars T. (1990), *Bread and Authority in Russia, 1914-1921*, Μπέρκλεϊ.

Maurice, Jacques (1978), "Problematica de las colectividades agrarias en la guerra civil", *Agricultura y Sociedad*, Απρίλιος-Μάιος, 53-85.

Mintz, Frank (1977), *La autogestión en la España revolucionaria*, Μαδρίτη.

Orwell, George (1980), *Homage to Catalonia*, Νέα Υόρκη - Λονδίνο [ελλ. έκδ.: *Προσκύνημα στην Καταλωνία* (μτφρ. Τ. Δαρβέρης), Αθήνα, Διεθνής Βιβλιοθήκη 1974].

Payne, Stanley (1970), *The Spanish Revolution*, Νέα Υόρκη.

Peirats, José (1971), *La CNT en la revolución española*, 3 τόμοι, Παρίσι.

Prats, Alardo (1938), *Vanguardia y retaguardia de Aragón*, Μπουένος Άιρες.

Santacreu Soler, José Miguel (1986), *La crisis monetaria española de 1937*, Αλικάντε.

— (1992), *L' Economia valenciana durant la guerra civil: Protagonisme o estancament agrari*, Βαλένθια.

Simmel, Georg (1991), "Money in Modern Culture", *Theory, Culture, & Society*, τ. 8, αρ. 3 (Αύγουστος), 17-31.

Simoni, Encarna και Simoni, Renato (1984), *Cretas: La colectivización de un pueblo Aragonés durante la guerra civil española, 1936-37*, Αλκανιίθ.

Simpson, James (1995), *Spanish Agriculture: The Long Siesta, 1765-1965*, Κέιμπριτζ.

Societé des Nations (1937), *Rapport de la mission sanitaire de la Société des Nations en Espagne*, Παρίσι.

Souchy, Agustin και Folgare, Paul (1977), *Colectivizaciones: La obra constructiva de la revolución española*, Βαρκελώνη.

Thomas, Hugh (1971), "Anarchist Agrarian Collectives in the Spanish Civil War", στο Raymond Carr (επιμ.), *The Republic and the Civil War in Spain*, Λονδίνο - Μπασιγκστόουκ, 237-56.

Viñas, Angel (1979), *El oro de Moscú: Alfa y omega de mito franquista*, Βαρκελώνη.

Martha Ackelsberg

Πρότυπα της επανάστασης. Οι γυναίκες της υπαίθρου και η αναρχική κολεκτιβοποίηση στην Ισπανία του εμφυλίου πολέμου

1. Εισαγωγή

Τις πρώτες εβδομάδες και τους πρώτους μήνες του ισπανικού εμφυλίου, καθώς πολλοί από τις «ιδιοκτήτριες τάξεις» εγκατέλειπαν τα εργοστάσια και τα κτήματά τους αναζητώντας ασφάλεια στις περιοχές όπου είχαν επικρατήσει οι στασιαστές, τόσο οι εργάτες της βιομηχανίας όσο και της γης είχαν την ευκαιρία να οργανώσουν τη ζωή και τα κοινωνικά τους δίκτυα με νέο τρόπο.[1] Οι συνδικαλισμένοι βιομηχανικοί εργάτες σε αστικά κέντρα όπως η Βαρκελώνη, η Μαδρίτη, η Βαλένθια και τα περίχωρά τους, κολεκτιβοποίησαν τα εργοστάσια και οργάνωσαν εργατικά συμβούλια, αρμόδια για τη διοίκησή τους. Στις αγροτικές περιοχές, οι εργάτες γης πήραν στα χέρια τους τη γη που ανήκε στους «φασίστες» ή στους συμπαθούντες τους, ενοποίησαν τα δικά τους μικρότερα κτήματα και αναδιοργάνωσαν την καλλιέργεια σχηματίζοντας ομάδες εργατών. Οι υπάρχουσες μορφές κοινωνικών σχέσεων άλλαξαν σημαντικά καθώς οι εργάτες των πόλεων και της υπαίθρου αποκτούσαν μεγαλύτερο έλεγχο της ζωής και της εργασίας τους.

1. Για παράδειγμα, ο George Orwell (1967: 4-5) που ταξίδεψε στη Βαρκελώνη τον Δεκέμβριο του 1936, έγραψε ότι «ήταν η πρώτη φορά που βρισκόμουν σε μια πόλη όπου η εργατική τάξη ήταν στην εξουσία... Έμοιαζε λες και οι πλούσιες τάξεις είχαν πάψει να υπάρχουν».

Αυτή η κοινωνική επανάσταση πραγματοποιήθηκε μέσα στο πλαίσιο εβδομήντα χρόνων αναρχικής και σοσιαλιστικής οργάνωσης και, επιπλέον, της μακραίωνης ισπανικής παράδοσης στον κολεκτιβισμό και τον κοινοτισμό. Το αναρχικό όραμα μίας κοινωνίας δίχως κυριαρχία καθώς και οι προοπτικές της επίτευξής του είχαν συγκεκριμένες και πολύ σημαντικές επιπτώσεις για τις γυναίκες. Οι αναρχικοί αμφισβητούσαν τη σοσιαλιστική θέση ότι όλες οι σχέσεις κυριαρχίας και υποταγής είχαν τις ρίζες τους στις οικονομικές σχέσεις. Υποστήριζαν ότι οι ιεραρχικές και εξουσιαστικές σχέσεις εντοπίζονται σε ένα πλήθος πεδίων (πολιτική, θρησκεία, οικογένεια) τα οποία είναι, τουλάχιστον εν μέρει, ανεξάρτητα και ότι έπρεπε να αντιμετωπιστούν εξίσου σοβαρά με τον τομέα της οικονομίας. Όσον αφορά τη *στρατηγική* για την κοινωνική αλλαγή, η πιο σημαντική συνέπεια αυτής της θέσης ήταν ότι τα μέσα έπρεπε να είναι συνεπή με τους σκοπούς. Οι αναρχικοί επέμεναν ότι η δημιουργία μίας κοινωνίας ισότητας μέσω ενός ιεραρχικού ή ανισότιμου κοινωνικού κινήματος είναι αδύνατη, καθώς οδηγεί όσους κατέχουν ηγετικές θέσεις να θεωρούνται και να θεωρούν τον εαυτό τους αναντικατάστατο. Επιπλέον, οι αναρχικοί υποστήριζαν ότι η ουσία της καταπίεσης είναι η άρνηση της επίγνωσης που έχουν οι άνθρωποι για τις ικανότητές τους. Έτσι, μία πετυχημένη επαναστατική στρατηγική έπρεπε να περιλαμβάνει την ενδυνάμωση των ανθρώπων. Αυτή η θεώρηση της καταπίεσης και της απελευθέρωσης αποτελούσε μία από τις μεγαλύτερες διαφορές μεταξύ αναρχισμού (ή ελευθεριακού σοσιαλισμού) και μαρξιστικού (ή εξουσιαστικού) σοσιαλισμού. Σύμφωνα με την αναρχική οπτική, ο μόνος τρόπος για να δημιουργηθεί μια μη ιεραρχική κοινωνία –στην οποία καθένας και καθεμία έχει ενδυναμωθεί και θεωρεί τη δική του/της συμμετοχή σημαντική– είναι μέσω οργανώσεων και κινημάτων που βασίζονται στην ισότητα και τη συμμετοχή, και μ' αυτόν τον τρόπο ενδυναμώνουν τους ανθρώπους.[2]

Τι σήμαινε αυτό για τις γυναίκες που, όπως ήταν κοινώς γνωστό, βρίσκονταν σε υποδεέστερη θέση στην ισπανική κουλτούρα και κοινωνία; Παρά το γεγονός ότι γενικά αναγνωριζόταν πως η υποταγή

2. Ackelsberg 1984, 1985a, 1991: κεφ. 1.

τους είχε ρίζες ευρύτερες και βαθύτερες από τις οικονομικές σχέσεις και μόνο, η επικρατούσα άποψη στο ισπανικό αναρχικό κίνημα (εκτός από τους οπαδούς του Προυντόν [Pierre Josef Proudhon, 1809-1865], που υποστήριζαν ότι οι γυναίκες ήταν και όφειλαν να παραμείνουν υποδεέστερες των ανδρών εντός της οικογένειας!) ήταν ότι η έμφυλη και κοινωνική υποτέλεια των γυναικών αποτελούσε συνέπεια της οικονομικής τους υποτέλειας και του αποκλεισμού τους από το έμμισθο εργατικό δυναμικό. Όταν το οικονομικό πεδίο θα οργανωνόταν σε νέες βάσεις σύμφωνα με τις αρχές της ισότητας και οι γυναίκες θα απασχολούνταν στην έμμισθη εργασία όπως οι άνδρες, η συγκεκριμένη υποτέλεια των γυναικών θα έπαυε να υπάρχει.

Μία διαφορετική άποψη, λιγότερο συνηθισμένη στο σύνολο του κινήματος, η οποία όμως είχε αρχίσει να αναπτύσσεται σταδιακά στα αναρχικά έντυπα από τις αρχές του 20ού αιώνα και εκφράστηκε σαφώς κατά τον Εμφύλιο, διατυπώθηκε από τη νεοϊδρυθείσα ελευθεριακή γυναικεία οργάνωση Mujeres Libres (Ελεύθερες Γυναίκες). Σύμφωνα με αυτήν, η υποταγή των γυναικών δεν μπορούσε να γίνει κατανοητή απλώς και μόνο με οικονομικούς όρους, αλλά είχε ευρύτερες πολιτισμικές ρίζες: η κυριαρχία της οικονομίας ενισχυόταν από την κοινωνικοποίηση των παιδιών, τις διδαχές της (ρωμαιοκαθολικής) Εκκλησίας, την κρατική πολιτική κ.λπ. Επομένως, προκειμένου να ξεπεράσουν την υποτέλειά τους, οι γυναίκες χρειάζονταν ένα ευρύτερο πρόγραμμα ενδυνάμωσης, προσαρμοσμένο ειδικά σε αυτές και τις ανάγκες τους.[3] Αυτή η οπτική είχε τις ρίζες της στην πεποίθηση ότι και η επανάσταση αποτελεί μία διαδικασία ενδυνάμωσης των ανθρώπων.

Κατά τους πρώτους μήνες του ισπανικού εμφυλίου, οι επαναστατικές κολεκτιβοποιήσεις έλαβαν χώρα τόσο στις πόλεις όσο και στα χωριά σε διάσπαρτες περιοχές της χώρας, ενώ το περιεχόμενο και οι διαδικασίες τους ποίκιλαν ανάλογα με τις εκάστοτε τοπικές συνθήκες. Το παρόν άρθρο εξετάζει το επαναστατικό κίνημα στις αγροτικές περιοχές, στο πλαίσιο της προσπάθειας να διερευνήσει αυτές τις δύο αντιλήψεις σχετικά με τη γυναικεία υποτέλεια και την ενδυ-

3. Nash 1976: 8-12. Nash 1981. Ackelsberg 1991: κεφ. 1-2.

νάμωσή τους (εκείνη που θεωρούσε ότι η υποτέλεια οφείλεται κατ' αρχήν στην οικονομική κυριαρχία και εκείνη που υποστήριζε ότι η υποτέλεια έχει ευρύτερες πολιτισμικές ρίζες), όπως αυτές εκφράστηκαν στις επαναστατικές πρακτικές.

2. Ο ισπανικός αναρχοσυνδικαλισμός και το «γυναικείο ζήτημα»

Ήδη το 1872 το ισπανικό αναρχοσυνδικαλιστικό κίνημα είχε ταχθεί υπέρ της ισότητας των γυναικών ως μέρος του οράματός του για μία αναρχική κοινωνία. Η CNT (η αναρχοσυνδικαλιστική ομοσπονδία εργατικών συνδικάτων) επανέλαβε αυτή τη θέση στο Συνέδριο της Σαραγόσα τον Μάιο του 1936, όπου περιέγραψε λεπτομερώς το όραμά της για τον «ελευθεριακό κομμουνισμό». Στο τμήμα που αφορούσε τις «οικογενειακές και έμφυλες σχέσεις», το Συνέδριο δήλωνε πως «από τη στιγμή που η εξασφάλιση της οικονομικής ανεξαρτησίας όλων, δίχως διάκριση φύλου, αποτελεί πρωταρχικό στόχο της ελευθεριακής επανάστασης, η εξάρτηση των γυναικών από τους άνδρες, συνέπεια της γυναικείας οικονομικής κατωτερότητας που δημιουργήθηκε από τον καπιταλισμό, πρόκειται να εξαφανιστεί μαζί με αυτόν. Αυτό σημαίνει ότι τα δύο φύλα θα είναι ίσα, τόσο στα δικαιώματα όσο και στις υποχρεώσεις».

Συνέπεια αυτής της θέσης ήταν ότι το κίνημα, μολονότι επικαλούνταν συχνά την αφοσίωση και τη συμμετοχή των γυναικών, δεν αντιμετώπισε τη γυναικεία χειραφέτηση ως σημαντικό επαναστατικό στόχο ούτε στην προεπαναστατική περίοδο ούτε στη διάρκεια του Εμφυλίου. Αλλά ακόμα κι όταν αντιμετώπισε το ζήτημα, σπανίως αμφισβήτησε τους κυρίαρχους ορισμούς για τους γυναικείους ρόλους. Όπως συνέβη στα περισσότερα αριστερά κινήματα –τόσο στην Ισπανία όσο κι αλλού στην Ευρώπη–, οι περισσότερες εκκλήσεις των αναρχικών ζητούσαν από τις γυναίκες να εγκαταλείψουν τα σπιτικά τους και να συνδράμουν στην οικονομία ως *προσωρινή* συνεισφορά στον πολεμικό αγώνα.[4] Πολύ λίγες εκκλήσεις υποστήριζαν μία ευρύτερη αλλαγή του ρόλου και της θέσης των γυναικών.

4. Ackelsberg 1991: κεφ. 3-4.

Έτσι, για παράδειγμα, το γυναικείο τμήμα του προσκείμενου στον αναρχοσυνδικαλισμό Συνδικάτου των Ελεύθερων Επαγγελματιών καλούσε τις γυναίκες «να αναπτύξετε τη δική σας προσωπικότητα» και «να μην πιστεύετε ότι η ζωή σας συνίσταται μόνο στο νοικοκυριό ούτε να θυσιάζετε την προσωπικότητά σας για χάρη της οικογενειακής ζωής». Οι γυναίκες, συνέχιζε, έχουν την ευθύνη να αναπτύξουν το πνεύμα τους, με «το διάβασμα, τη μελέτη και θρέφοντάς το με καλές σκέψεις, ώστε να μπορέσουν να πάρουν τη θέση που αναλογεί στην προσωπικότητά τους τόσο στην ιδιωτική όσο και στην κοινωνική ζωή». Οι περισσότερες παραινέσεις, ωστόσο, απευθύνονταν στον μητρικό ρόλο των γυναικών: «Γυναίκες, η κορωνίδα της ζωής σας βρίσκεται στη μητρότητα». Οι γυναίκες ενθαρρύνονταν να εξελιχθούν και να μορφωθούν, ώστε να γίνουν καλύτερες μητέρες και να ενθαρρύνουν τις κόρες τους (όπως και τους γιους τους) να αναπτύξουν όλα τους τα ταλέντα και τις ικανότητες.[5]

Από την άλλη πλευρά, η έναρξη του Εμφυλίου συνέπεσε επίσης με την ίδρυση της αναρχικής γυναικείας οργάνωσης Mujeres Libres, η οποία έθεσε ως στόχο της το ξεπέρασμα της γυναικείας «τριπλής υποδούλωσης – στην άγνοια, ως γυναίκες και ως παραγωγοί». Μολονότι όλες οι ιδρύτριές της συνδέονταν με κάποια από τις κύριες οργανώσεις του αναρχικού κινήματος (τη CNT, τη FAI ή τη FIJL), παράλληλα πίστευαν ότι χρειαζόταν μία ξεχωριστή οργάνωση, από και για τις γυναίκες, προκειμένου να ξεπεραστεί η υποτέλειά τους και να τους επιτραπεί να αποκτήσουν τη θέση που τους άξιζε στην επαναστατική διαδικασία. Έτσι, οι Mujeres Libres έθεσαν τη γυναικεία χειραφέτηση ως βασικό και απαραίτητο επίκεντρο της επαναστατικής δραστηριότητας. Όπως δήλωναν σε ένα σημείωμα έκδοσης της εφημερίδας τους, *Mujeres Libres*, στις αρχές του 1937:

> Τώρα δεν μιλάμε για κάποια σταδιακή εξέλιξη ούτε για «συνειδητοποίηση». Ούτε καν για το ενδιαφέρον για τα κοινωνικά ζητήματα… Έχουμε πει πολλές φορές ότι η εξάρτηση της γυναίκας είναι αδιαχώριστη από την οικονομική της εξάρτηση. Έχουμε πει ότι «το σπίτι» είναι, τις περισσότερες φορές, σύμβολο δουλείας…

---

5. Sindicato Unico 1936: 9-10. Mañas 1937: 4.

> Αλλά τώρα δεν μιλάμε για τίποτε από όλα αυτά… Εδώ δεν μιλάμε για αυξήσεις μισθών ούτε για την απόκτηση περισσότερο ή λιγότερο αναγνωρισμένων γυναικείων δικαιωμάτων, αλλά για τη μελλοντική ζωή. Για τη συμμετοχή και την στάση μας, ως γυναίκες, σε αυτή τη μελλοντική ζωή.
>
> Από 'δω και στο εξής, κάθε γυναίκα πρέπει να μεταμορφωθεί σε ένα πλάσμα που καθορίζεται *και καθορίζει·* πρέπει να απορρίψει το δισταγμό, την άγνοια… Η επανάσταση δεν είναι σε καμία περίπτωση μία κατάσταση «ύπαρξης», αλλά μια κατάσταση «δημιουργίας» [ή πράξης] που υπερβαίνει τις επιμέρους αγωνίες μας, τις ψευδαισθήσεις μας και φτάνει μέχρι και τα παιδιά μας.[6]

3. Αγροτική κολεκτιβοποίηση και γυναικείοι ρόλοι

Η οικονομική ζωή παρείχε το κύριο πλαίσιο για την εφαρμογή διαφορετικών οραμάτων ισότητας. Σε πολλές περιοχές που είχαν περάσει στα χέρια των Δημοκρατικών, ιδιαίτερα στη Βαλένθια, την Αραγωνία καθώς και σε κάποια τμήματα των επαρχιών της Μαδρίτης, της Καταλωνίας και της Ανδαλουσίας, οι κολεκτιβοποιήσεις των αναρχικών και των σοσιαλιστών άλλαξαν την όψη της υπαίθρου, μετασχηματίζοντας τα παραδοσιακά συστήματα γαιοκτησίας και καλλιέργειας. Προκειμένου να καταλάβουμε καλύτερα τη φύση και τη σημασία της κολεκτιβοποίησης, είναι ίσως χρήσιμο να παρουσιάσουμε κάποιες πληροφορίες σχετικά με τους προεπαναστατικούς τρόπους δουλειάς και ιδιοκτησίας στη γη.

Η οικονομική ανάπτυξη στην Ισπανία ήταν πολύ άνιση και τα μοντέλα της γαιοκτησίας διέφεραν πολύ από περιοχή σε περιοχή. Στην Ανδαλουσία και την Εξτρεμαδούρα, για παράδειγμα, η γη ήταν κυρίως μοιρασμένη σε μεγάλα κτήματα, γνωστά και ως λατιφούντια, τα οποία ανήκαν σε απόντες ιδιοκτήτες και τα καλλιεργούσαν άκληροι, κατά βάση, μεροκαματιάρηδες που ζούσαν σε κωμοπόλεις των 10-15.000 ατόμων. Στα τέλη του 19ου και τις αρχές του 20ού αιώνα εκδηλώθηκαν εκεί οι περισσότεροι ξεσηκωμοί των αναρχικών, ενώ στα

6. "Mujeres!" χ.χ., υπογράμμιση της συγγραφέως.

χρόνια και τους μήνες ακριβώς πριν από τον Εμφύλιο σε πολλές από αυτές τις περιοχές ανακηρύχθηκε ο *communismo libertario* (ελευθεριακός κομμουνισμός), όταν οι εργάτες γης ενώθηκαν με άλλους ανθρώπους από τις πόλεις για να καταλάβουν τα δημαρχεία και να ανακοινώσουν την ίδρυση εργατικών κομμούνων. Ωστόσο, οι περισσότερες από αυτές τις «επαναστάσεις» καταπνίχθηκαν γρήγορα από τη χωροφυλακή. Την επομένη της στάσης των στρατηγών, τον Ιούλιο του 1936, οι εργάτες γης σε πολλές από τις κοινότητες της Ανδαλουσίας πήραν τη γη την οποία προηγουμένως δούλευαν και ίδρυσαν κολεκτίβες. Ωστόσο, τα στοιχεία που έχουμε για αυτές τις προσπάθειες είναι λιγοστά, αφού το μεγαλύτερο τμήμα της περιοχής πέρασε στα χέρια των στασιαστών στα τέλη του καλοκαιριού του 1936.

Οι περιοχές της χώρας όπου η κολεκτιβοποίηση ήταν πιο διαδεδομένη ήταν η Αραγωνία, η Βαλένθια και, λιγότερο, η ύπαιθρος της Καστίλλης και της Καταλωνίας.[7] Σε καθεμιά από αυτές, το σύστημα της κολεκτιβοποίησης ποίκιλε ανάλογα με τα προϋπάρχοντα μοντέλα γαιοκτησίας. Στο μεγαλύτερο τμήμα της Αραγωνίας, για παράδειγμα, η γη ήταν παραδοσιακά διαιρεμένη σε σχετικά μικρά οικογενειακά αγροτεμάχια. Εκεί, πολλοί μικροϊδιοκτήτες σχημάτισαν κολεκτίβες μοιραζόμενοι τη γη που δούλευαν από παλιά. Όσοι δεν επιθυμούσαν να ενωθούν μαζί τους (ιδιαίτερα εκείνοι που είχαν μεγαλύτερα κομμάτια γης και μίσθωναν εργάτες), είτε αφέθηκαν μόνοι τους ως «ατομιστές» είτε η κολεκτίβα τους «απάλλαξε» από όση γη δεν μπορούσαν να δουλεύουν δίχως να προσλαμβάνουν εργάτες. Κάποιοι άλλοι, που στην προπολεμική περίοδο είχαν πολύ μικρή ιδιοκτησία, ίδρυσαν κολεκτίβες σε απαλλοτριωμένα κτήματα των οποίων οι ιδιοκτήτες ήταν «φασίστες» ή τα είχαν εγκαταλείψει. Η Σούζαν Χάρντιγκ (Susan Harding) έχει χαρακτηρίσει τις κολεκτιβοποιήσεις στην Αραγωνία ως «έντονα και αναπόφευκτα αντιφατικές».[8] Ενώ «πολλοί χωρικοί ίδρυαν κολεκτίβες με ζήλο», πολλοί άλλοι «συμμετείχαν απρόθυμα» και η παρουσία πολιτοφυλακών της CNT συχνά δεν άφηνε πολλά περιθώρια «επιλογής».

---

7. Το υλικό σχετικά με τη διαδικασία της κολεκτιβοποίησης προέρχεται κυρίως από Ackelsberg 1991: 77-9.

8. Harding 1984: 72.

Στη Βαλένθια, μόλις η στάση στις πόλεις ηττήθηκε, τόσο η CNT όσο και η UGT (η σοσιαλιστική ομοσπονδία εργατικών συνδικάτων) ξεκίνησαν προσπάθειες κολεκτιβοποίησης της γης των λατιφούντιων καθώς και γαιών που είχαν εγκαταλειφθεί από ιδιοκτήτες που αντιτίθεντο στους Δημοκρατικούς. Όμως, τα λατιφούντια ήταν λίγα και οι συμπαθούντες των φασιστών κατείχαν ένα σχετικά μικρό μέρος της καλλιεργήσιμης γης. Παρ' όλα αυτά, όπως είχε συμβεί και στην Αραγωνία, η CNT ενθάρρυνε τους εργάτες γης σε πολλά χωριά να καταλάβουν τα αγροτεμάχια στα οποία δούλευαν, και επίσης ίδρυσε τοπικές, περιφερειακές και εθνικές ομοσπονδίες προκειμένου να βοηθήσει τις κολεκτίβες στην παραγωγή και τη διακίνηση. Ακόμα κι έτσι πάντως, ο βαθμός συνειδητοποίησης και αποτελεσματικότητας ήταν συχνά πολύ χαμηλός.[9]

Παρομοίως, στην Καταλωνία της προπολεμικής περιόδου, μεγάλο τμήμα της γης ήταν μοιρασμένο σε μικρά οικογενειακά αγροτεμάχια ή σε ελαφρώς μεγαλύτερα κτήματα τα οποία καλλιεργούσαν επίμορτοι καλλιεργητές. Η CNT είχε σχετικά λίγους υποστηρικτές στην περιοχή και οι περισσότεροι από αυτούς ήταν εργάτες που δούλευαν με ημερομίσθιο. Οι επίμορτοι καλλιεργητές και οι αμπελουργοί (*rabassaires*) έκλιναν προς την Unió de Rabassaires (την ένωση μικροϊδιοκτητών και εκμισθωτών που δούλευαν στα αμπέλια), η οποία είχε ιδρυθεί το 1922 και ασκούσε πίεση για τη θεσμική μεταρρύθμιση των νόμων που αφορούσαν την ιδιοκτησία προκειμένου να εξασφαλιστεί η νομή των επίμορτων καλλιεργητών, παρά για το ριζοσπαστικότερο πρόγραμμα κολεκτιβοποιήσεων που προωθούσε η CNT.[10] Αυτά τα διαφορετικά υπόβαθρα επηρέασαν καταλυτικά τις εξελίξεις όταν ξέσπασε η στάση (και η επανάσταση). Όπου επικρατούσαν οι μεγάλες ιδιοκτησίες (ιδιαίτερα με απόντες ιδιοκτήτες), η επαναστατική κολεκτιβοποίηση ήταν πιθανότερη. Όπου η γη ήταν μοιρασμένη περισσότερο ισότιμα και οι ιδιοκτήτες παρέμεναν στην περιοχή, φάνηκε να επικρατούν περισσότερο συνεταιριστικές προσεγγίσεις.[11] Έτσι, για παράδειγμα, στη Λέριδα (στην Καταλωνία) μια κολεκτίβα εργατών γης και επί-

9. Βλ., για παράδειγμα, Bosch 1987: 147-68.
10. Balcells 1977: 353-4, 359.
11. Vilanova χ.χ.: ιδιαίτερα 129-34

μορτων καλλιεργητών ιδρύθηκε από κάποιους «ενθουσιώδεις» που απαλλοτρίωσαν μερικές σχετικά μεγάλες εκτάσεις. Εκτός από τους ιδρυτές, λίγοι μόνο από τους συμμετέχοντες στην κολεκτίβα ήταν μέλη της CNT πριν από τον πόλεμο. Κάποιοι άλλοι συμμετείχαν όχι τόσο εξαιτίας της ιδεολογικής αφοσίωσης όσο της ανάγκης τους να δουλέψουν για να επιβιώσουν.[12] Η Ζενεραλιτάτ επιχείρησε να καθοδηγήσει και να συντονίσει τις κολεκτίβες με το «Διάταγμα για τις Κολεκτιβοποιήσεις και τον Εργατικό Έλεγχο», το οποίο τέθηκε σε ισχύ τον Οκτώβριο του 1936. Αλλά δεν είναι καθόλου ξεκάθαρο εάν το πρόγραμμα του «υποχρεωτικού συνδικαλισμού» (που αποσκοπούσε στην εγγύηση της αμεροληψίας για τα μέλη των διαφορετικών εργατικών οργανώσεων) ήταν πραγματικά αποδοτικό στην πράξη.[13]

Σε γενικές γραμμές, οι τρόποι της κολεκτιβοποίησης ποίκιλαν όσο και τα προϋπάρχοντα μοντέλα καλλιέργειας – αν όχι περισσότερο. Σε πολλές κοινότητες, οι αναρχικές οργανώσεις απέκτησαν τον πλήρη έλεγχο της «διακυβέρνησης» και της παραγωγής, δημιουργώντας κολεκτίβες σε επίπεδο περιφέρειας. Στα ελαφρώς μεγαλύτερα χωριά, οι εργάτες απαλλοτρίωσαν και κολεκτιβοποίησαν τις γαίες των μεγαλογαιοκτημόνων, επιτρέποντας στους πρώην ιδιοκτήτες της γης να εξακολουθούν να την καλλιεργούν, αλλά διασφαλίζοντας ότι οι εργάτες και οι επίμορτοι καλλιεργητές θα ήταν ισότιμα μέλη της κολεκτίβας. Γενικές συνελεύσεις που συνεδρίαζαν μία ή δύο φορές την εβδομάδα διαχειρίζονταν τις περισσότερες κολεκτίβες και κάθε μέλος είχε μία ψήφο. Η παραγωγή συνήθως οργανωνόταν από ομάδες αποτελούμενες από οχτώ έως δέκα εργάτες. Συχνά τα μέλη μοιράζονταν τα ζώα τους, πολλοί κατασκεύασαν καινούργιους στάβλους και αποθήκες, και ορισμένοι έφτιαξαν κανάλια, δρόμους και αρδευτικά συστήματα που αποτέλεσαν μια μόνιμη συνεισφορά στις υποδομές της αγροτικής Ισπανίας.[14]

12. Συνεντεύξεις της συγγραφέως, 1977.

13. Βλ. Muria 1937: 10-21. Για μία συνολική εικόνα των αγροτικών κολεκτιβοποιήσεων, βλ. "L'Enquesta" (1936).

14. Η βιβλιογραφία σχετικά με τις κολεκτίβες είναι μεγάλη και αυξάνεται. Η λεπτομερέστερη μονογραφία είναι του Bernecker 1982. Άλλες χρήσιμες μελέτες είναι: Mintz 1970, Leval 1971, και Carrasquer 1986. Σχετικά με τις αλλαγές στις υποδομές, βλ. Breitbart 1979, και Catlla 1976.

Για τους ισπανούς αναρχοσυνδικαλιστές, αυτή η αναδιοργάνωση της αγροτικής κοινωνικής ζωής, όπως και εκείνη που συνέβη στις αστικές κολεκτίβες, ήταν έκφραση μίας επανάστασης που ήταν ταυτοχρόνως «οικονομική και ηθική». Οι κολεκτίβες επρόκειτο να χρησιμεύσουν ως δομικοί λίθοι της νέας κοινωνίας. Αποτελούσαν «μια προσπάθεια να δημιουργηθούν... τα ομόσπονδα κύτταρα μιας αναρχικής κοινωνίας», που θα χρησίμευαν ως επιμέρους παραδείγματα του αναρχισμού στην πράξη – μίας κοινωνίας απαλλαγμένης από την κυριαρχία.[15] Η διαδικασία της κολεκτιβοποίησης ενσάρκωνε την αναρχική θεώρηση ότι η «προετοιμασία» της επανάστασης είναι και αυτή επαναστατική: δημιουργούμε τη νέα κοινωνία, και τους καινούργιους άνδρες και γυναίκες που πρόκειται να συμμετέχουν σε αυτήν, *μέσα από την πράξη* της δημιουργίας της.

Ποιες ήταν οι επιπτώσεις αυτών των αλλαγών στις γυναίκες; Ποιους ρόλους έπαιξαν οι γυναίκες κατά τη διαδικασία της επαναστατικής κολεκτιβοποίησης στις αγροτικές περιοχές και πώς επηρέασε η κολεκτιβοποίηση τις συνθήκες της καθημερινότητάς τους; Καταρχάς, είναι σημαντικό να τονίσουμε ότι, παρά τις κατά τόπους διαφορές στα μοντέλα της γαιοκτησίας, οι γυναίκες δεν μπορούσαν σχεδόν ποτέ να κληρονομήσουν γη στο όνομά τους. Μολονότι οι περισσότερες δούλευαν τη γη, η εργασία τους γενικά θεωρούνταν δευτερεύουσα σε σχέση με την ανδρική και συνήθως οριζόταν ως «γυναικεία δουλειά». Οι γυναίκες ήταν υπεύθυνες για τον λαχανόκηπο που ανήκε στην οικογένεια και, ίσως, για μερικά ζώα που πρόσφεραν γάλα ή αυγά για οικιακή κατανάλωση.

Η Σολεδάδ Εστοράτς (Soledad Estorach, 1915-1993), ακτιβίστρια της CNT και της Grupo Cultural Femenino (Γυναικεία Πολιτιστική Ομάδα), που έδρευε στη Βαρκελώνη και επρόκειτο να ενσωματωθεί στις Mujeres Libres το φθινόπωρο του 1936, ταξίδεψε με εκπροσώπους των αναρχικών οργανώσεων στην Αραγωνία, την Καταλωνία και σε περιοχές της Βαλένθια τους πρώτους μήνες του πολέμου. Περιέγραψε[16] τον ρόλο αυτών των ακτιβιστών που περιόδευαν –μεταξύ τους και γυναίκες– στη διαδικασία της κολεκτιβοποίησης:

15. Bernecker 1982: 182-3, 260-1, και Ackelsberg, 1985b: 100-21.
16. Estorach 1982.

> Όταν φτάναμε σε ένα χωριό, πηγαίναμε στην προσωρινή επιτροπή και καλούσαμε γενική συνέλευση ολόκληρου του χωριού. Περιγράφαμε τον παράδεισό μας με μεγάλο ενθουσιασμό… Και τότε ακολουθούσε η επιχειρηματολογία –με τον τρόπο του *campesino* [εργάτη γης]–, ερωτήσεις, συζήτηση κ.λπ. Την επόμενη μέρα άρχιζαν να απαλλοτριώνουν τη γη, να στήνουν ομάδες εργασίας κ.ο.κ.
>
> Τους βοηθούσαμε να συστήσουν συνδικάτο ή να φτιάξουν ομάδες εργασίας – κάποιες φορές κανείς στο χωριό δεν μπορούσε να διαβάσει ή να γράψει, κι έτσι μερικά από αυτά τα ζητήματα διαρκούσαν λίγο περισσότερο! Επίσης εξασφαλίζαμε ότι θα ορίσουν κάποιον εκπρόσωπο για να σταλεί στην επόμενη *comarcal* ή συνέλευση της περιφέρειας. Και πηγαίναμε στα χωράφια να δουλέψουμε μαζί τους, να τους δείξουμε ότι είμαστε «κανονικοί άνθρωποι» κι όχι άσχετοι που δεν έχουν ιδέα από αυτά τα πράγματα. Πάντοτε μας υποδέχονταν με ανοιχτές αγκάλες.

Κάποιες γυναίκες λοιπόν συμμετείχαν στις πρώτες περιοδείες προπαγάνδας που προωθούσαν τις κολεκτιβοποιήσεις στα χωριά. Αλλά για διάφορους λόγους η αποτίμηση του ρόλου των γυναικών στην καθημερινή λειτουργία των κολεκτίβων είναι γενικά περίπλοκη. Ούτε οι καταγραφές της εποχής ούτε οι πιο πρόσφατες μονογραφίες σχετικά με τις κολεκτιβοποιήσεις μάς παρέχουν άμεσες πληροφορίες για τη φύση και την έκταση της συμμετοχής των γυναικών. Τα περισσότερα σωζόμενα γραπτά τεκμήρια επικεντρώνονται σχεδόν αποκλειστικά στις δραστηριότητες των ανδρών. Ακόμα και οι προφορικές αφηγήσεις σχετικά με τη γυναικεία συμμετοχή στην καθημερινή ζωή είναι μάλλον ασαφείς. Με βάση το υλικό που κατάφερα να μελετήσω, θα εξετάσω εδώ τρεις τομείς της λειτουργίας των αγροτικών κολεκτίβων και θα αναζητήσω στοιχεία για τη θέση των γυναικών: τις εργασιακές συνθήκες και τον καταμερισμό της εργασίας, τις μισθολογικές κλίμακες, καθώς και τα κριτήρια εισόδου των μελών ή/και τα καθήκοντά τους.

3.1 Εργασιακές συνθήκες

Στις κολεκτίβες φαίνεται ότι επικράτησε ο παραδοσιακός έμφυλος καταμερισμός της εργασίας: στις περισσότερες περιπτώσεις, η «εργασία» οριζόταν ως ανδρική δραστηριότητα. Οι γυναικείες δραστηριότητες –όπως ίσχυε και πριν από τον πόλεμο– έτειναν να απαξιώνονται ως προεκτάσεις των «οικοκυρικών». Τα πρακτικά μίας κολεκτίβας στη Λέριδα, για παράδειγμα, αποκαλύπτουν ότι οι νόρμες της γυναικείας εργασίας διέφεραν από αυτές της ανδρικής, κυρίως επειδή οι συμμετέχοντες θεωρούσαν ότι οι γυναίκες συνέχιζαν να φέρουν την ευθύνη για τα οικιακά καθήκοντα. Για παράδειγμα, ένα μέλος που μιλούσε εκ μέρους της συντρόφισσάς του διαμαρτυρήθηκε ότι ήταν άδικο να την αναγκάζουν να δουλεύει στο χωράφι τις ίδιες ώρες με έναν άνδρα, καθώς είχε επιπλέον να μαγειρέψει τα γεύματα, να πλύνει και να σιδερώσει τα ρούχα. Κατά τη διάρκεια μίας συζήτησης μεταξύ εργατών που είχαν φύγει νωρίτερα από τις δουλειές τους, ένα μέλος υποστήριξε ότι οι γυναίκες ήταν εκείνες που έφευγαν συνήθως νωρίτερα, προκειμένου να προλάβουν να πάνε στη συνεργατική για να πάρουν τρόφιμα και άλλες προμήθειες. Πρότεινε να συμμετέχουν και οι άνδρες σε αυτήν τη διαδικασία. Ωστόσο, η πρότασή του απορρίφθηκε, καθώς επικράτησε η άποψη κάποιου άλλου ότι «η γυναίκα γνωρίζει καλύτερα από οποιονδήποτε άλλον τι θα χρειαστεί κατά τη διάρκεια της ημέρας ή για την επόμενη εβδομάδα». Σύμφωνα με τα καταγεγραμμένα πρακτικά μερικούς μήνες αργότερα, φαίνεται ότι η συζήτηση σχετικά με τα κατάλληλα εργασιακά κριτήρια, ειδικά για τις *εργάτριες*, συνεχιζόταν. Τα πρακτικά αναφέρουν, για παράδειγμα, ότι «ο Οριόλ υπογράμμισε ότι το ζήτημα των συντροφισσών αποτελεί πρόβλημα σε όλες τις κολεκτίβες, και υποστήριξε ότι είναι αποτέλεσμα εγωισμού και αποτυχίας του ομαδικού πνεύματος... αλλά και σε αυτήν την περίπτωση πρέπει τουλάχιστον να εξασφαλίσουμε ότι οι συντρόφισσες κάνουν κάποιες δουλειές, όπως το πλύσιμο και το καθάρισμα του σπιτιού».[17]

Στοιχεία από άλλες κολεκτίβες αποκαλύπτουν παρόμοιες προσεγγίσεις. Οι γυναίκες έπρεπε να δουλεύουν, αλλά οι συνθήκες της

17. Colectividad Campesina "Adelante", 20 Δεκεμβρίου 1936, 14 Μαρτίου, 20 Ιουνίου και 18 Ιουλίου 1937.

εργασίας τους ήταν διαφορετικές από εκείνες των ανδρών. Για παράδειγμα, ένας «οδηγός» για τις κολεκτίβες που δημοσιεύτηκε στο *Cultura y Acción*, το περιοδικό της αναρχικής ομοσπονδίας της Αραγωνίας, της Ριόχα και της Ναβάρα, δήλωνε ότι «όλα τα άτομα άνω των δεκαπέντε ετών, και των δύο φύλων, υποχρεούνται να δουλεύουν για την κολεκτίβα και, όσον αφορά τις παντρεμένες γυναίκες και τους ανάπηρους, οι συνελεύσεις θα αποφασίζουν για τη φύση των καθηκόντων τους». Σε μία περιγραφή της κολεκτίβας στη Μοράτα ντε Ταχούνια (στην Καστίλλη) γίνεται ειδική μνεία στο γεγονός ότι ενενήντα γυναίκες συμμετείχαν σε ομάδες εργασίας. Ωστόσο, καθώς η κολεκτίβα απαρτιζόταν από 415 οικογένειες, δηλαδή 1.300 άτομα, ο αριθμός των ενενήντα γυναικών σημαίνει ότι οι γυναίκες *δεν* ήταν μέρος των κανονικών ομάδων εργασίας, οι οποίες και αποτελούσαν τη βάση της οικονομικής δομής της κολεκτίβας.[18] Σε όλες τις περιπτώσεις τα βάρη των οικιακών καθηκόντων έπεφταν αυτόματα στις γυναίκες.[19] Στη Βιλιαφράνκα ντελ Παναδές, για παράδειγμα, όπου τόσο το εμπόριο όσο και η γεωργία είχαν κολεκτιβοποιηθεί, η κολεκτίβα διένειμε κουπόνια στις γυναίκες «προκειμένου να ελέγχεται οτιδήποτε πουλιέται στα μαγαζιά του χωριού».[20] Και, εκτός από τις περιπτώσεις πολύ μικρών ή πολύ φτωχών κολεκτίβων, οι γυναίκες φαίνεται ότι δούλευαν εκτός σπιτιού μόνο σε εξαιρετικές περιστάσεις, για παράδειγμα κατά τη συγκομιδή, όταν χρειάζονταν όσο το δυνατόν περισσότερα χέρια.[21]

3.2 Μισθοί

Οι αμοιβές και οι μισθολογικές κλίμακες είναι επίσης ενδεικτικές του τρόπου με τον οποίο οι κολεκτίβες κατανοούσαν την ισότητα ή/

18. “Guión” 1936, και CNT-AIT χ.χ.: 49-50.

19. Βλ., για παράδειγμα, Sindicato agrícola 1937a, το οποίο πραγματεύεται το πώς οι γυναίκες θα εκπληρώνουν τα καθήκοντά τους. Επίσης, “Verdu”, που αναφέρει ότι κατά την ίδρυση της κολεκτίβας παρότρυναν τις γυναίκες να ράβουν ρούχα για τα στρατεύματα· και “Mora de Rubielos” 1936, για μια παρόμοια παρότρυνση κατά την ίδρυση της ίδιας κολεκτίβας.

20. Boletín de Informacion, CNT-FAI, 1936.

21. Βλ., για παράδειγμα, τους κανονισμούς μιας κολεκτίβας στη Μπινέφαρ (Realizaciones revolucionarias 1977: 85, και Bernecker 1982: 174).

και την έμφυλη διαφορά. Οι περισσότερες προσπάθησαν με κάποιο τρόπο να εφαρμόσουν την ισότητα στους μισθούς. Φαίνεται ότι δύο ήταν τα βασικά συστήματα που υιοθετήθηκαν. Στο πρώτο, όλα τα μέλη κέρδιζαν ένα συγκεκριμένο ποσό κάθε μέρα. Στο δεύτερο ίσχυε ο αποκαλούμενος «οικογενειακός μισθός» που προσάρμοζε το ποσό του μισθού στο μέγεθος της οικογένειας, πολύ κοντά στον κομμουνιστικό-αναρχικό στόχο τού «στον καθένα ανάλογα με τις ανάγκες του».[22]

Κάποιες κολεκτίβες έδιναν στους εργάτες και τις εργάτριες τον ίδιο μισθό, ανεξάρτητα από το είδος της εργασίας. Εκείνες της Μονθόν και του Μιραμέλ στην Αραγωνία, για παράδειγμα, πλήρωναν άνδρες και γυναίκες το ίδιο. Όμως οι περισσότερες κολεκτίβες έκαναν αρκετά σημαντικές διακρίσεις στους μισθούς γυναικών και ανδρών.[23] Επιπλέον, ακόμα και τα λεγόμενα συστήματα του «οικογενειακού μισθού» προϋπέθεταν μιαν άνιση αποτίμηση της εργασίας (όπως συνέβη σε πολλές βιομηχανίες και σίγουρα όχι μόνο στην Ισπανία). Για παράδειγμα, η “Adelante!” («Εμπρός!») στη Λέριδα και η “El Porvenir” («Το Μέλλον») στη Βαλένθια έδιναν το μισθό στην «κεφαλή της οικογένειας», ανάλογα με τον αριθμό, το φύλο και την ηλικία των μελών της. Ο (άνδρας) αρχηγός της οικογένειας στην “El Porvenir” λάμβανε τέσσερις πεσέτες την ημέρα για τον εαυτό του, μιάμιση για τη συντρόφισσά του, 0,75 για κάθε παιδί άνω των δέκα ετών, και 0,50 για κάθε παιδί κάτω των δέκα. Στην Γκραναντέλια η κολεκτίβα όρισε έναν εβδομαδιαίο μισθό δύο πεσετών «για τους εργάτες που ήταν δεκαοχτώ και άνω», μίας πεσέτας για όσους ήταν μεταξύ δεκαπέντε και δεκαοχτώ και μίας πεσέτας για τις «συντρόφισσες άνω των δεκαοχτώ».[24] Μερικές κολεκτίβες στην Αραγωνία

22. Για παραδείγματα, βλ. “L’Enquesta” 1936, 1937.

23. Σχετικά με τη Μονθόν και το Μιραμέλ, βλ. Escuder 1979, και Carrasquer 1979. Για μία συνολική θεώρηση των μισθών στις κολεκτίβες της Καταλωνίας, βλ. “L’Enquesta” 1936 και 1937.

24. Οι πληροφορίες για τους μισθούς στη Λέριδα είναι από το “Certificáis de Treball”. Σχετικά με το Ταμπέρνες ντε Βαλντίγκνα της Βαλένθια, βλ. “Collectividad productora ‘El Porvenir’, de Tabernes de Valldigna (UGT-CNT)”, όπως παρατίθεται στο Bosch 1980: 29. Σχετικά με την Γκραναντέλια, βλ. “Granadella”, Boletín de Informacíon, CNT-FAI, 7 Δεκεμβρίου 1936. Στην Αβινιονέτ ντελ Πενεδές (Collectivitat Agrícola 1937) οι οικογένειες λάμβαναν 4 πεσέτες για τον πρώτο αρσενικό

λειτουργούσαν με έναν συνδυασμό των δύο συστημάτων. Στη Φράγκα, για παράδειγμα, οι γυναίκες που δούλευαν εκτός σπιτιού στην παραδοσιακά γυναικεία υποχρέωση της φροντίδας των συκιών και της συσκευασίας των σύκων, λάμβαναν το ίδιο ημερομίσθιο με τους άνδρες. Κατά τη διάρκεια των μηνών που «απλώς φρόντιζαν το σπίτι ή τον λαχανόκηπο της οικογένειας», δεν πληρώνονταν. Υποτίθεται ότι ο οικογενειακός μισθός που λάμβανε ο σύζυγος ή ο πατέρας αντικατόπτριζε έμμεσα τη συνεισφορά τους.[25]

Παρά το γεγονός ότι τόσο το κίνημα συνολικά όσο και οι περισσότερες κολεκτίβες παρουσίαζαν την καθιέρωση του «οικογενειακού μισθού» ως ένα βήμα προόδου, με το οποίο θα ξεπερνιόταν σε μεγάλο βαθμό η εκμετάλλευση που χαρακτήριζε την προπολεμική αγροτική ζωή, όλες αυτές οι ομάδες έμοιαζαν να αδιαφορούν για τις επιπτώσεις του στις γυναίκες. Ο Χ. Ε. Καμίνσκι (Hanns-Erich Kaminski, 1899-1963), που ταξίδεψε στην Καταλωνία εκείνη την περίοδο, επισήμανε το παράδοξο: «Στην πραγματικότητα, αυτός ο ελευθεριακός κομμουνισμός αναπαράγει την υπάρχουσα κατάσταση πραγμάτων. Απόδειξη αποτελεί το γεγονός ότι ο οικογενειακός μισθός διατηρεί το πιο καταπιεσμένο άτομο στην Ισπανία, τη γυναίκα, σε απόλυτη εξάρτηση από τους άνδρες».[26] Όπως παρατηρεί ο Βάλτερ Μπέρνεκερ (Walther Bernecker),[27] το σύστημα αδιαφορούσε εντελώς για τις άγαμες γυναίκες που δεν ζούσαν με τους γονείς τους (μολονότι πιθανώς δεν υπήρχαν πολλές τέτοιες περιπτώσεις στα χωριά). Και, φυσικά, αυτές οι μισθολογικές κλίμακες, σύμφωνα με τις οποίες οι γυναίκες παντού πληρώνονταν λιγότερο από τους άνδρες, βρίσκονταν σε απόλυτη αντίθεση με την αρχή της ίσης πληρωμής για ίση εργασία, υπέρ της οποίας η CNT είχε ταχθεί ήδη στο ιδρυτικό της συνέδριο το 1910. Παρ᾽ όλα αυτά, φαίνεται ότι το σύστημα του οικογενειακού μισθού δεν συνάντησε κάποια αξιοσημείωτη αντίδραση στις τάξεις της CNT.

εργάτη, 3 πεσέτες για κάθε επιπλέον αρσενικό εργάτη και 1 πεσέτα για κάθε γυναίκα και παιδί.

25. Σχετικά με τη Φράγκα, βλ. Chiné 1979. Ένα παρόμοιο σχέδιο φαίνεται ότι εφαρμόστηκε στο Αλκανίθ, βλ. Sindicato Agrícola Colectivo 1937b.

26. Kaminski 1976: 101.

27. Bernecker 1982: 185-6.

Το γιατί συνέβη αυτό, είναι ένα περίπλοκο ζήτημα. Από τη μία πλευρά, μολονότι η CNT υποστήριζε την αρχή της ισότητας των γυναικών, το ζήτημα της «ίσης πληρωμής για ίση δουλειά» είχε σπανίως τεθεί πριν από τον πόλεμο, και μόνο από μικρές ομάδες γυναικών. Στη βάση του κινήματος μάλλον υπερίσχυε η προυντονική θέση –ότι οι γυναίκες είναι κατώτερες των ανδρών και οφείλουν να προσδιορίζονται σε συνάρτηση με το σπίτι και τα παιδιά–, αντί της πιο εξισωτικής επίσημης θέσης του κινήματος. Την αντίληψη αυτή ενίσχυε το γεγονός ότι η ισπανική κουλτούρα καθοριζόταν ιδιαίτερα από την Καθολική Εκκλησία που πρέσβευε ότι «η θέση της γυναίκας είναι στο σπίτι». Στην πραγματικότητα, ολόκληρο το εκπαιδευτικό σύστημα –συμπεριλαμβανόμενου του κρατικού– επανδρωνόταν από μέλη θρησκευτικών ταγμάτων. Πολλοί άνθρωποι (μεταξύ τους και αναρχικοί) υποστήριζαν ότι οι γυναίκες επηρεάζονταν βαθιά από τη ρητορική της Εκκλησίας, επειδή εκκλησιάζονταν συχνότερα απ' ό,τι οι άνδρες και επειδή η Εκκλησία χρηματοδοτούσε διάφορες γυναικείες λέσχες και φιλανθρωπικά σωματεία. Μάλιστα, η αντίθεση στο δικαίωμα ψήφου για τις γυναίκες τη δεκαετία του 1930 προήλθε σε μεγάλο βαθμό από αριστερούς και δημοκρατικούς, οι οποίοι φοβόντουσαν ότι η αναγνώριση του δικαιώματος ψήφου στις γυναίκες θα *αύξανε* σημαντικά την εξουσία της Εκκλησίας. Η Τέμα Κάπλαν (Temma Kaplan) έχει υποστηρίξει ότι η αντίθεση των αναρχικών προς την Εκκλησία (και τις παραδοσιακές οικογενειακές δομές που υπερασπιζόταν) μπορεί κάλλιστα να ευθύνεται για την αποξένωση ενός μεγάλου αριθμού γυναικών – αφήνοντας κατά συνέπεια το κίνημα με την αίσθηση ότι τα γυναικεία ζητήματα είχαν ελάχιστη σημασία. Ο συνδυασμός αυτών των παραγόντων μπορεί ίσως να εξηγήσει τη σχετική αδιαφορία των «κλασικών» αναρχικών οργανώσεων για την οικονομική ισότητα των γυναικών – μολονότι, όπως θα δούμε, η ισότητα στους μισθούς αποτέλεσε σημαντική πλευρά του προγράμματος των Mujeres Libres.

3.3 Μέλη

Οι κανόνες και τα κριτήρια για τα μέλη των κολεκτίβων αποτελούν ένα επίσης σύνθετο ζήτημα. Οι κολεκτίβες βασίζονταν σε δημοκρατικές δομές και σε ένα σύστημα λήψης αποφάσεων μέσω συνελεύσεων, στις οποίες όλα τα μέλη συμμετείχαν με την ψήφο τους. Αλλά ποιος/α μπορούσε να γίνει μέλος; Ο Μπέρνεκερ συμπεραίνει ότι «όλοι οι κάτοικοι του χωριού» είχαν δικαίωμα ψήφου, μολονότι επισημαίνει ότι ο Χιου Τόμας (Hugh Thomas) υποστήριξε ότι το πιθανότερο ήταν στις συνελεύσεις να παρευρίσκονταν αποκλειστικά άνδρες.[28] Η δική μου έρευνα δείχνει ότι η κατάσταση ποίκιλε από χωριό σε χωριό. Πολλές αναφορές από κολεκτίβες, οι οποίες δημοσιεύτηκαν στο *Boletín de Información CNT-FAI*, περιέχουν φράσεις όπως «όλοι στην κολεκτίβα είναι εργάτες, συμπεριλαμβανομένων ανδρών και γυναικών», ή «η κολεκτίβα απαρτίζεται από όλους και όλες άνω των δεκαοχτώ ετών, και των δύο φύλων».[29] Από την άλλη, τα πρακτικά της κολεκτίβας της Λέριδα σπανίως αναφέρονται στις γυναίκες, και, όταν το κάνουν, δεν είναι σχεδόν ποτέ ονομαστικά. Πιο συχνά, οι γυναίκες εμφανίζονται ως «η συντρόφισσα του...», κάτι που φανερώνει ότι δεν θεωρούνταν ισότιμα μέλη όπως οι άνδρες.

Αυτή η ασάφεια, εξάλλου, δυσχεραίνει την αποτίμηση της συμμετοχής τους σε ηγετικές θέσεις καθώς και στη λήψη αποφάσεων εντός της κολεκτίβας. Τα πρακτικά πολλών κολεκτίβων, όπως επίσης και οι συνεντεύξεις ανδρών που συμμετείχαν σε αυτές και σε άλλες κολεκτίβες, δείχνουν ότι η συμμετοχή των γυναικών στην κοινοτική λήψη αποφάσεων ήταν μάλλον περιορισμένη. Ωστόσο, δεδομένης της γενικής κοινωνικής απαξίωσης των γυναικών, τέτοιες αναφορές δεν πρέπει απαραίτητα να θεωρούνται ενδεικτικές των ποσοστών της γυναικείας συμμετοχής. Παρ' όλα αυτά, κάποιες γυναίκες ανέφεραν επίσης ότι οι γυναίκες στις συνελεύσεις ήταν συχνά σιωπηλές – μία σιωπή που αποδόθηκε στο γεγονός ότι δεν είχαν πείρα στο να μιλούν δημοσίως. Αυτό ακριβώς αποτέλεσε ένα από τα βασικά

28. Bernecker 1982: 178.

29. Βλ. "Alguaire", *Boletín de Informacion, CNT-FAI*, 6 Οκτωβρίου 1936· "Granadella", ό.π., 7 Δεκεμβρίου 1936. Βλ. επίσης "Esplugas de Francolí", ό.π., 9 Οκτωβρίου 1936.

σημεία στα οποία επικέντρωσε την προσοχή του το πρόγραμμα των Mujeres Libres.

Φυσικά, είναι πιθανό ότι τότε, όπως και τώρα, οι γυναίκες έκαναν πολλά δίχως αυτό να τους αναγνωρίζεται. Για παράδειγμα, η Σολεδάδ Εστοράτς ανέφερε ότι υπήρχαν ορισμένες κολεκτίβες στην Αραγωνία στις οποίες οι πρώτοι εκπρόσωποι της επιτροπής του χωριού ήταν γυναίκες.[30] Γιατί; Επειδή οι άνδρες έλειπαν συχνά για μεγάλα διαστήματα προκειμένου να φροντίσουν τα κοπάδια. Οι γυναίκες ήταν εκείνες που μεριμνούσαν για την καθημερινότητα των χωριών. Πάντως, σύμφωνα με όλες τις αναφορές, η παρουσία των γυναικών σε ηγετικές θέσεις σε αυτά τα χωριά αποτελούσε μάλλον την εξαίρεση παρά τον κανόνα.

Σε κάποιους τομείς, οι κολεκτίβες κατάφεραν πολλά. Οι γυναίκες συμμετείχαν ενεργά σε πολλές και μάλιστα σε κάποιες από αυτές αναλάμβαναν θέσεις ευθύνης. Ιδιαίτερα σε εκείνες τις κολεκτίβες που αναγνώριζαν και αντάμειβαν τη γυναικεία εργασία, οι γυναίκες άρχισαν να θεωρούνται, ως έναν βαθμό τουλάχιστον, ανεξάρτητες. Κατά μία πιο γενική έννοια, αυξήθηκε η *κοινωνική* αυτονομία των γυναικών. Ενώ στην προεπαναστατική περίοδο οι αγρότισσες σπάνια έβγαιναν από το σπίτι δίχως να συνοδεύονται από κάποιον άνδρα (εκτός ίσως από όταν πήγαιναν να ψωνίσουν), οι νεαρές γυναίκες στις αγροτικές περιοχές είχαν τώρα αρχίσει να μετακινούνται με μεγαλύτερη ελευθερία, ακόμα και να βγαίνουν στα μπαρ για να διασκεδάσουν με τις φίλες τους. Σε πολλές περιοχές, οι επίσημοι γάμοι καταργήθηκαν, έστω κι αν η πυρηνική οικογένεια παρέμενε ο κανόνας.[31]

Ωστόσο, παρά τη μόνιμη θέση της CNT υπέρ της ισότητας των γυναικών στην οικονομική σφαίρα, η απουσία ιδιαίτερης έμφασης στην ισότητα και τη συμμετοχή των γυναικών έθετε όρια σε όσα οι κολεκτίβες μπορούσαν να πετύχουν. Ακόμα πάντως και με τους όρους της CNT (που βάσιζε την ισότητα των γυναικών στη συμμετοχή τους

30. Estorach 1982.

31. Βλ. Pons Prades 1974: 93 κ.εξ. Βλ. επίσης έγγραφα που βρίσκονται στο Archivo Histórico Nacional, Sección Guerra Civil-Salamanca, Político-Social de Barcelona, Carpetas 1392 και 626.

στο εργατικό δυναμικό), οι κολεκτίβες από πολλές και σημαντικές απόψεις αποδείχτηκαν ανεπαρκείς. Οι περισσότερες αντιμετώπιζαν τις γυναίκες ως βοηθητικούς εργάτες και έριχναν ειδικά τις παντρεμένες στα οικονομικά τάρταρα. Στην πράξη, η άρνηση να αντιμετωπιστεί η γυναικεία υποτέλεια ως ιδιαίτερο ζήτημα άφησε ανέγγιχτο το διαχωρισμό μεταξύ δημόσιου και ιδιωτικού, γεγονός που ταύτιζε τις γυναίκες με το σπίτι και τα οικιακά καθήκοντα και περιόριζε την ικανότητά τους να πετύχουν την ισότητα στον ευρύτερο οικονομικό τομέα. Επιπλέον, λόγω της έλλειψης ενδιαφέροντος για τη γυναικεία υποτέλεια, στην πραγματικότητα οι φαινομενικά ουδέτερες από άποψη φύλου δομές της συμμετοχής αναπαρήγαν τις υφιστάμενες έμφυλες ανισότητες. Δίχως την αμφισβήτηση της διχοτομίας δημόσιου - ιδιωτικού και του έμφυλου καταμερισμού της εργασίας, οι περισσότερες γυναίκες δεν κατάφεραν να θεωρήσουν εαυτές (ούτε να θεωρηθούν από τους άνδρες συντρόφους τους) ισότιμα μέλη στον αγροτικό επαναστατικό μετασχηματισμό.

4. Mujeres Libres: Η ριζοσπαστικοποίηση των γυναικείων ρόλων

Οι Mujeres Libres ιδρύθηκαν το 1936 από ανεξάρτητες ομάδες γυναικών που συνδέονταν με τη CNT, τη FAI ή τη FIJL, με σκοπό να ενδυναμώσουν τις γυναίκες ώστε να πάρουν τη θέση που τους ανήκει στο επαναστατικό κίνημα. Ενώ όλες οι ιδρύτριες ήταν μέλη αυτών των οργανώσεων του ελευθεριακού κινήματος, «αυτές που πήραν την πρωτοβουλία» (όπως τους άρεσε να αυτοαποκαλούνται) πίστευαν ότι ήταν αναγκαία μια *ξεχωριστή* οργάνωση προκειμένου να επιτρέψει στις γυναίκες να ξεπεράσουν «την τριπλή [τους] υποδούλωση, στην άγνοια, ως γυναίκες και ως παραγωγοί». Ήδη από την ίδρυσή τους το 1936, οι Mujeres Libres γρήγορα εξαπλώθηκαν (με τη βοήθεια δημοσιεύσεων σε πιο «κλασικά» αναρχικά και αναρχοσυνδικαλιστικά έντυπα) σε πόλεις και χωριά σε ολόκληρη την έκταση της ζώνης των Δημοκρατικών.[32]

Πολλές από τις δραστηριότητές τους ήταν εκπαιδευτικής φύσης.

32. Ackelsberg 1991: κεφ. 4.

Τα προγράμματά τους, ιδιαίτερα στις αγροτικές περιοχές, λάμβαναν υπόψη τόσο τα επιτεύγματα όσο και τα όρια των επαναστατικών κολεκτιβοποιήσεων. Για τις Mujeres Libres η γυναικεία χειραφέτηση δεν θα ήταν απλώς και μόνο το αποτέλεσμα της ένταξης των γυναικών στο εργατικό δυναμικό. Κι αυτό, επειδή οι δυνάμεις της υποταγής δεν λειτουργούσαν μονάχα στον οικονομικό τομέα. Η Εκκλησία, για παράδειγμα, ενίσχυε τη γυναικεία υποτέλεια σε πολλούς τομείς και όχι μόνο στον θρησκευτικό. Ως εκ τούτου, οι περισσότερες γυναίκες δεν ήταν έτοιμες να αναλάβουν θέσεις ισότιμης συμμετοχής, ακόμη κι αν τους δινόταν η ευκαιρία. Με άλλα λόγια, οι Mujeres Libres πήραν στα σοβαρά την αναρχική θέση ότι η προετοιμασία της επανάστασης *είναι κι αυτή επαναστατική*, επιμένοντας ιδιαίτερα (αν και όχι πάντοτε ρητά) ότι, για να αναλάβουν οι γυναίκες ενεργητικό ρόλο στην κοινωνική επανάσταση, έπρεπε να αντιμετωπιστεί η γυναικεία υποτέλεια στη λεγόμενη «ιδιωτική σφαίρα».

Οι Mujeres Libres εστίασαν την προσοχή τους στους δεσμούς μεταξύ οικονομικής, πολιτισμικής (συμπεριλαμβανομένης κυρίως της θρησκευτικής) και έμφυλης υποτέλειας.[33] Κατά την άποψή τους, το ξεπέρασμα της υποταγής *ως γυναίκες* αποτελούσε κρίσιμο παράγοντα της ενεργούς γυναικείας συμμετοχής στην επανάσταση. Όπως έγραψε η –ένθερμη υποστηρίκτρια της οργάνωσης– Έμα Γκόλντμαν (Emma Goldman, 1869-1940) στο *Mujeres Libres* τον Δεκέμβριο του 1936: «Είναι ξεκάθαρο ότι δεν μπορεί να υπάρξει πραγματική χειραφέτηση όσο υπάρχει κυριαρχία ενός ατόμου πάνω σε άλλο, ή μιας τάξης πάνω σε άλλη. Και η χειραφέτηση της ανθρώπινης φυλής δεν μπορεί να πραγματοποιηθεί, όσο το ένα φύλο κυριαρχεί πάνω στο άλλο». Έτσι, τα προγράμματα των Mujeres Libres περιλάμβαναν διάφορες κατευθύνσεις: να ενθαρρύνουν τα αναρχοσυνδικαλιστικά σωματεία και άλλες κινηματικές οργανώσεις να πάρουν στα σοβαρά τις γυναίκες και τη γυναικεία υποτέλεια· να δουλέψουν μαζί με αυτές τις πρωτίστως ανδρικές οργανώσεις ώστε να εκπαιδεύσουν τις γυναίκες για να αναλάβουν θέσεις στο έμμισθο εργατικό δυναμικό·

33. Βλ., για παράδειγμα, "El problema sexual y la revolución", Mujeres Libres, αρ. 9, και "Liberatorios de prostitución", Mujeres Libres, αρ. 5. Πρβλ. Aranguren 1936: 231-43.

και, κυρίως, να εμπλακούν στα προγράμματα εκπαίδευσης και συνειδητοποίησης των γυναικών, ώστε να αντισταθμίσουν την επίδραση της Εκκλησίας και να ενθαρρύνουν τις γυναίκες να αναλάβουν έναν ευρύτερο ρόλο στην επανάσταση.

4.1 Εκπαίδευση

Η εκπαίδευση αποτέλεσε την καρδιά των προγραμμάτων των Mujeres Libres για την *capacitación* (την ενδυνάμωση, την ανάπτυξη των ικανοτήτων των γυναικών) και είχε κεντρική θέση στις συζητήσεις σχετικά με την υλοποίησή τους. Η εκπαίδευση (απαλλαγμένη από τις παραδοσιακές απόψεις τις οποίες προπαγάνδιζαν τα εκπαιδευτικά ιδρύματα που είχαν την υποστήριξη Εκκλησίας και κράτους) ήταν ουσιώδους σημασίας προκειμένου να αναδειχτούν οι δυνατότητες των γυναικών και να μπορέσουν να συνεισφέρουν πλήρως στο κίνημα και τη νέα κοινωνία. Το πιο βασικό στοιχείο αυτών των προγραμμάτων ήταν η εκστρατεία εναντίον του αναλφαβητισμού. Το στίγμα της «πολιτισμικής οπισθοδρόμησης» εμπόδιζε πολλές γυναίκες να συμμετέχουν ενεργά στον αγώνα για την επαναστατική αλλαγή. Ο αλφαβητισμός θα χρησίμευε ως εργαλείο για την τόνωση της αυτοπεποίθησης και την αύξηση της συμμετοχής.[34] Σε κωμοπόλεις, χωριά και στις μεγαλύτερες πόλεις οι Mujeres Libres οργάνωναν προγράμματα στοιχειώδους αλφαβητισμού, όπως και πιο εξειδικευμένα μαθήματα. Για παράδειγμα, προσπαθώντας να βοηθήσουν τις γυναίκες στις αγροτικές περιοχές, ίδρυσαν γεωργικές σχολές για κορίτσια που είχαν έρθει από την ύπαιθρο στην πόλη για να δουλέψουν ως υπηρέτριες, όπου θα αποκτούσαν δεξιότητες που θα τους επέτρεπαν να συμμετέχουν πιο αποτελεσματικά στην κολεκτιβοποιημένη γεωργία στα χωριά τους. Επιπλέον, τόσο σε εθνικό όσο και σε περιφερειακό επίπεδο, οι Mujeres Libres ίδρυσαν επιτροπές επιφορτισμένες με τον πολιτισμό και την προπαγάνδα, ώστε να διαδώσουν τις ιδέες τους προφορικά και γραπτά. Μία ομάδα στη Βαρκελώνη έκανε τακτικές

34. Βλ. την ανακοίνωση "Mujeres Libres", *Tierra y Libertad*, τ. 47, 10 Δεκεμβρίου 1938: 3. Σχετικά με την εκστρατεία αλφαβητισμού γενικότερα, βλ. "Salvemos a las mujeres" 1937: 8, και "Realizaciones" 1938: 4.

ραδιοφωνικές εκπομπές. Άλλες ταξίδευαν στην καταλανική ύπαιθρο για να μιλήσουν σε εκείνες που ίσως δεν είχαν ενημερωθεί από τα κείμενα ή το ραδιόφωνο. Δεδομένων των υψηλών ποσοστών αναλφαβητισμού –ιδιαίτερα μεταξύ των γυναικών– αυτά τα προφορικά μηνύματα ήταν εξαιρετικά σημαντικά.

Η Πεπίτα Καρπένα (Pepita Carpena, 1919-2005), η οποία ταξίδευε στα χωριά ως εκπρόσωπος των Mujeres Libres, περιέγραψε τις εμπειρίες της:

> Καλούσαμε τις γυναίκες και τους εξηγούσαμε… ότι υπάρχει ένας ευκρινώς καθορισμένος ρόλος για τις γυναίκες, ότι οι γυναίκες δεν πρέπει να χάσουν την ανεξαρτησία τους, αλλά ότι μία γυναίκα μπορεί να είναι ταυτοχρόνως μητέρα και συντρόφισσα… Οι νεαρές γυναίκες έρχονταν και μου έλεγαν, «Αυτό είναι πολύ ενδιαφέρον: αυτά που λες δεν τα ’χαμε ξανακούσει, είναι κάτι που νιώθαμε, αλλά δεν το ξέραμε».
> Οι ιδέες που τους τράβηξαν περισσότερο την προσοχή; Η συζήτηση για την εξουσία που ασκούν οι άνδρες επί των γυναικών... Υπήρχε μια αναταραχή όταν τους λέγαμε «δεν μπορούμε να επιτρέψουμε στους άνδρες να θεωρούν τον εαυτό τους ανώτερο των γυναικών κι ότι έχουν δικαίωμα να τις εξουσιάζουν». Πιστεύω ότι οι Ισπανίδες περίμεναν με αγωνία αυτό το κάλεσμα.[35]

4.2 Απασχόληση

Η Μερθέδες Κομαποσάδα (Mercedes Comaposada, 1901-1994), μία από τις ιδρύτριες των Mujeres Libres, περιέγραψε τη θέση και τη σημασία των προγραμμάτων απασχόλησης στο πλαίσιο του γενικότερου σχεδίου της οργάνωσης: «Σε συνδυασμό με την εκπαίδευση, η εργασία ήταν κομβική για την εξέλιξη των γυναικών. Θέλαμε να τους δώσουμε προοπτικές, να τους επιτρέψουμε να αναπτυχθούν με όποιους τρόπους ήθελαν».[36] Οι Mujeres Libres θεωρούσαν την εργασία απαραίτητο και ουσιώδες μέρος της ζωής. Οι άνθρωποι είχαν τη δυνατότητα να χρησιμοποιούν την τεχνολογία για να ελαφρύνουν

35. Carpena 1981.
36. Comaposada 1982.

τον φόρτο της εργασίας, οργανώνοντας την παραγωγή με τρόπο ώστε οι μηχανές να τεθούν στην υπηρεσία τους και η εκμετάλλευση κάποιων από κάποιους άλλους να σταματήσει.[37] Η εργασία πρέπει να αποτελεί έκφραση της ανθρώπινης δεξιότητας και δημιουργικότητας, προϋπόθεση της ελευθερίας.[38] Η θεώρηση της εργασίας ως μέρος μίας ολοκληρωμένης ζωής ήταν ιδιαίτερα σημαντική για τις γυναίκες, οι οποίες, ως τότε, θεωρούνταν ακατάλληλες για την παραγωγή. Οι Mujeres Libres επέμεναν ότι η εργασία συνεισέφερε τόσο στη γενική κοινωνική πρόοδο όσο και ειδικότερα στη γυναικεία χειραφέτηση, καθώς επέτρεπε στις γυναίκες να είναι –και να αισθάνονται τον εαυτό τους ως– παραγωγικά μέλη της κοινωνίας.[39] Από αυτήν την άποψη, τα προγράμματα των Mujeres Libres χρησίμευσαν ως σημαντικό αντιστάθμισμα όχι μόνο στα κυρίαρχα κοινωνικά πρότυπα, αλλά και στις απόψεις που προωθούσαν τόσο οι υποστηριζόμενες από την Εκκλησία γυναικείες οργανώσεις όσο και εργατικές οργανώσεις.[40]

Εκτός από το ότι συνεργάστηκαν με τα συνδικάτα για να δημιουργηθούν προγράμματα μαθητείας για βιομηχανικές δουλειές, οι Mujeres Libres προετοίμασαν τις γυναίκες για τη δουλειά στην ύπαιθρο, κυρίως ιδρύοντας πειραματικά κέντρα σχετικά με τη γεωργία και την πτηνοτροφία, όπου παρείχαν στις γυναίκες τις γνώσεις που θα τους ήταν απαραίτητες προκειμένου να συμμετέχουν στην αγροτική παραγωγή. Μερικά άρθρα στην εφημερίδα τους απευθύνονταν αποκλειστικά στις αγρότισσες, προσφέροντάς τους την αναγκαία εκπαίδευση για να αναλάβουν θέσεις στην παραγωγή:

> Τα όπλα από μόνα τους δεν φτάνουν, συντρόφισσες αγρότισσες. Ούτε αρκεί να ενώσουμε τις δυνάμεις μας. Πρέπει να αλλάξουμε το ρυθμό της παραγωγής και να παράγουμε περισσότερο, πολύ περισσότερο…

37. Grange χ.χ. Βλ. επίσης "Mujeres con carga" χ.χ., και "Campesina" χ.χ.
38. "Trabajo" 1936.
39. "El trabajo" χ.χ.
40. Σχετικά με τον ρόλο της Εκκλησίας στην προώθηση συγκεκριμένων τύπων γυναικείων οργανώσεων, βλ. Capel Martínez χ.χ.: 217-23, 258-62, Basauri 1979a: 22-3, και Basauri 1979b: 28-43.

> Πώς; Οργανώνοντας ομάδες από γυναίκες που είναι σωματικά δυνατές, που ξέρουν από τη δουλειά στο χωράφι, και προετοιμάζοντας για κάθε ομάδα δύο ή τρεις γυναίκες που θα έχουν εκπαιδευτεί στην αγροτική τεχνολογία… Με αυτόν τον τρόπο, οι αγρότισσες θα πετύχουν περισσότερα με λιγότερη δουλειά. Στα μαθήματα των Mujeres Libres μπορείς να προετοιμαστείς γι' αυτόν τον εργασιακό ρυθμό που είναι τόσο αναγκαίος, να αποκτήσεις γνώσεις για τη γεωργία, την πτηνοτροφία και την αγροτική διαχείριση.
>
> Αγρότισσα: Μια ζωή είσαι στα χωράφια, απελπισμένη, περιμένοντας, εξουθενωμένη, σκυθρωπή και θλιμμένη, σαν ένα ακόμα φυτό, απαξιωμένο και σκλαβωμένο. Περίμενες: τα σύννεφα, τις καταιγίδες, τις πλημμύρες, τον φοροεισπράκτορα... όλες τις καταστροφές και τις αναποδιές της αγροτικής ζωής... Αγρότισσα: Τώρα δεν υπάρχουν πια οι παλιοί γαιοκτήμονες, και τα χωράφια γελούν. Μαζί με τους παλιούς αφέντες θα εξαφανιστούν ο αναλφαβητισμός, η βρομιά, τα αμέτρητα παιδιά…[41]

Αγροτικοί πειραματικοί σταθμοί που πρόσφεραν τέτοια μαθήματα υπήρχαν στη Βαρκελώνη, την Αραγωνία και τη Βαλένθια, και εκεί φοιτούσαν γυναίκες από πολλές γειτονικές κοινότητες. Για παράδειγμα, η *Mujeres Libres* κάνει αναφορά σε μια κολεκτίβα στην Αμπόστα, που είχε μία νέα κοοπερατίβα με κότες και η οποία διευθυνόταν από μία γυναίκα. Η διευθύντρια στάλθηκε από την κολεκτίβα σε ένα ινστιτούτο χρηματοδοτούμενο από τις Mujeres Libres, ώστε να μάθει πώς να οργανώνει και να διαχειρίζεται τη δουλειά.[42]

Μολονότι ακόμα και η *Mujeres Libres* αναφερόταν συχνά στη λειτουργία αυτών των κολεκτίβων δίχως να επισημαίνει τον γενικό έμφυλο καταμερισμό της εργασίας (οι άνδρες δούλευαν συνήθως στα χωράφια, ενώ οι γυναίκες σε μαγαζιά και πλυσταριά) ή την επικρατούσα πεποίθηση ότι η ανατροφή των παιδιών και τα οικιακά είναι πρωταρχικά ευθύνη των γυναικών,[43] η οργάνωση έκανε επανειλημ-

41. "Campesina" χ.χ.
42. Giménez χ.χ.a. Πρβλ. Giménez χ.χ.b, Pérez χ.χ., και "Campesina" χ.χ.
43. Giménez χ.χ.a.

μένες εκκλήσεις για την πλήρη συμμετοχή των γυναικών στην οικονομική και κοινωνική ζωή:

> Πόσο ωραία θα ήταν η ζωή με ενημερωμένες μητέρες και αδερφές! Πόσο γρήγορα θα μεταμορφωνόταν η Κοινωνία εάν οι γυναίκες συμμετείχαν στον κοινωνικό αγώνα!
> Η πλήρως ελευθεριακή Αραγωνία, με τα καλοοργωμένα χωράφια, τους άνδρες από ατσάλι, η Αραγωνία των αγώνων για τους σκοπούς της επανάστασης, έχει επίσης τις γενναίες γυναίκες της. Γυναίκες που είναι ικανές να αντικαταστήσουν τους άνδρες στο χωράφι…[44]

4.3 Η αφύπνιση της συνείδησης

Μέσω όλων αυτών των εκπαιδευτικών δραστηριοτήτων, οι Mujeres Libres επιχείρησαν να αφυπνίσουν τις συνειδήσεις σχετικά με την κοινωνική και πολιτική συμμετοχή των γυναικών. Σχεδόν κάθε τεύχος της εφημερίδας τους φιλοξενούσε τουλάχιστον ένα άρθρο σχετικά με τον γυναικείο κοινωνικοπολιτικό ακτιβισμό ή τα αξιοσημείωτα επιτεύγματα Ισπανίδων της εποχής και γυναικών από άλλα ιστορικά και γεωγραφικά περιβάλλοντα.[45] Οι Mujeres Libres δημοσίευαν άρθρα και σε άλλα αναρχικά έντυπα, όπως τις εφημερίδες *Acracia*, *Ruta*, *CNT* και *Tierra y libertad*, όπου αναφέρονταν στη συμμετοχή των γυναικών στους επαναστατικούς αγώνες, επιδιώκοντας να διαδώσουν τις ιδέες τους τόσο σε γυναίκες που δεν πρόσκεινταν στην οργάνωση όσο και στους άνδρες αναρχικούς. Εκπρόσωποι των Mujeres Libres συνόδευαν τους εκπροσώπους της CNT, της FAI και της FIJL σε περιοδείες προπαγάνδας στην ύπαιθρο και έκαναν γνωστές τις ελευθεριακές ιδέες και πρακτικές στις (συχνά αναλφάβητες) αγρότισσες. Αυτές οι περιοδείες υποστηρίζονταν και από ραδιοφωνικές εκπομπές. Επιπλέον, παρουσίαζαν τα κατορθώματα και τις δραστηριότητες των γυναικών σε βιβλία, μπροσούρες καθώς επίσης και σε εκθέσεις ζωγραφικής στη Μαδρίτη και τη Βαρκελώνη.

---

44. Gómez χ.χ.

45. Τα άρθρα της Κιραλίνα (Kiralina, ψευδώνυμο της Lola Iturbe, 1902-1990) δημοσιεύτηκαν αργότερα σε έναν τόμο: Kiralina 1938.

Επίσης, οι Mujeres Libres επιχείρησαν να περιγράψουν πώς θα μπορούσε να είναι η ζωή για γυναίκες χειραφετημένες και με αυτοσυνείδηση. Η κατάσταση των γυναικών διέφερε από εκείνη των ανδρών: μολονότι άνδρες και γυναίκες έπρεπε να παλέψουν μαζί ώστε να ξεπεράσουν τις εξουσιαστικές σχέσεις που τους επιβάλλονταν από έξω (πρωτίστως από τον καπιταλισμό), οι γυναίκες είχαν έναν επιπλέον αγώνα, για την «εσωτερική τους ελευθερία», την αυτοεκτίμησή τους. Σε αυτόν τον επιπρόσθετο αγώνα θα ήταν μόνες τους και, πολύ συχνά, θα βρίσκονταν αντιμέτωπες με τους άνδρες συντρόφους τους και τις οικογένειές τους. Ωστόσο, «μόλις πετύχετε το στόχο σας, θα ανήκετε μονάχα στον εαυτό σας… Θα γίνετε ελεύθερα άτομα με ίσα κοινωνικά δικαιώματα, ελεύθερες γυναίκες σε μία ελεύθερη κοινωνία που θα οικοδομήσετε μαζί με τους άνδρες, ως πραγματικές τους συντρόφισσες… Η ζωή θα 'ναι χίλιες φορές ομορφότερη όταν η γυναίκα γίνει πραγματικά "ελεύθερη γυναίκα" (mujer libre)».[46]

Εκτός από τα προγράμματα που στόχευαν στην ανάπτυξη των γυναικείων δεξιοτήτων, ώστε να μπορούν να συμμετέχουν πιο ενεργά στον επαναστατικό μετασχηματισμό, άλλες δραστηριότητες αφορούσαν ένα ευρύ φάσμα ενδιαφερόντων. Οι Mujeres Libres ασχολήθηκαν με τη σεξουαλικότητα, συμπεριλαμβανομένης της αντισύλληψης και της «συνειδητής μητρότητας»· πρόσφεραν μαθήματα και εξέδωσαν μπροσούρες σχετικά με την ανατροφή των παιδιών και την ανάπτυξή τους· χρηματοδότησαν ινστιτούτα που εκπαίδευαν τους δασκάλους και τις δασκάλες με νέες, πιο προοδευτικές μεθόδους, ώστε να προετοιμάσουν τους νέους ανθρώπους για έναν ελευθεριακό κόσμο· πάλεψαν για την εξάλειψη της πορνείας (και πρότειναν τα *liberatorios de prostitución*, κέντρα όπου θα μπορούσαν να καταφεύγουν οι πόρνες για να μετεκπαιδευθούν σε νέες δεξιότητες)· υποστήριξαν επίσης τις υπηρεσίες περίθαλψης προσφύγων, ιδιαίτερα σε εκείνες τις αγροτικές περιοχές που κατακλύζονταν από ολοένα και περισσότερους φυγάδες από τις εμπόλεμες ζώνες.[47]

46. Ilsa χ.χ., και "La mujer" 1937.

47. Για περισσότερες πληροφορίες, βλ. Ackelsberg 1991: κεφ. 5.

Φυσικά, οι ανάγκες του πολέμου έθεταν όρια σε αυτά που μπορούσαν να καταφέρουν οι Mujeres Libres. Απέκτησαν 20.000 με 30.000 μέλη, σχεδόν αποκλειστικά γυναίκες της εργατικής τάξης και πολλές από αυτές από αγροτικές περιοχές. Χιλιάδες από αυτές τις γυναίκες πήραν μέρος σε κάποια εκπαιδευτική δραστηριότητα. Ωστόσο, η οικονομική κρίση που προκάλεσε ο παρατεταμένος εμφύλιος πόλεμος μείωσε τους οικονομικούς πόρους και τη δυνατότητα μίας μαζικής κοινωνικής αναδιοργάνωσης. Για παράδειγμα, το σχέδιο των *liberatorios de prostitución* στην πραγματικότητα έμεινε στη θεωρία.

Σε γενικές γραμμές, η σημαντικότερη ίσως πλευρά των δραστηριοτήτων των Mujeres Libres ήταν ή ίδια τους η ύπαρξη ως ανεξάρτητη, αυτόνομη οργάνωση που έθετε τους δικούς της στόχους και τις δικές της προτεραιότητες. Στην πραγματικότητα, η ύπαρξή τους εξέφραζε σε οργανωτικό επίπεδο όσα οι Mujeres Libres επιδίωκαν να μεταδώσουν σε ατομικό επίπεδο: ότι οι γυναίκες έπρεπε να μπορέσουν να αυτοκαθοριστούν. Μάλιστα, η επιμονή των Mujeres Libres στην αυτονομία και τον αυτοκαθορισμό αποτέλεσε σημαντική αιτία έντασης εντός του ευρύτερου κινήματος: η CNT και η FAI δεν αντιλαμβάνονταν την ανάγκη για μία αυτόνομη γυναικεία οργάνωση, όπως ακριβώς δεν κατανοούσαν την ανάγκη για ειδική αντιμετώπιση της γυναικείας υποτέλειας.

Σύμφωνα με τις θέσεις των κυριότερων κινηματικών οργανώσεων, το έργο των Mujeres Libres με τις γυναίκες θα έπρεπε να είναι *συμπληρωματικό* (και να γίνεται κατανοητό ως τέτοιο) στο έργο των υποτίθεται ουδέτερων από άποψη φύλου εργατικών οργανώσεων. Δεν έβλεπαν την ανάγκη για μία *ανεξάρτητη* οργάνωση, από και για τις γυναίκες, που θα είχε την αρμοδιότητα να σχεδιάζει και να εφαρμόζει τα δικά της προγράμματα εκπαίδευσης και ενδυνάμωσης. Έτσι, μολονότι μεμονωμένα συνδικάτα της CNT και ομάδες της FAI συμμετείχαν σε ένα πλήθος κοινών εγχειρημάτων με τις Mujeres Libres σε τοπικό επίπεδο, η CNT και η FAI σε εθνικό επίπεδο ποτέ δεν ανταποκρίθηκαν στις Mujeres Libres με το σεβασμό και την οικονομική υποστήριξη που εκείνες πίστευαν ότι τους άξιζε. Αυτή η έλλειψη υποστήριξης ήταν ιδιαίτερα απογοητευτική για τις Mujeres Lubres, αν λάβουμε υπόψη ότι το PCE (Κομμουνιστικό Κόμμα Ισπα-

νίας) βοηθούσε ενεργά τις συνδεόμενες με αυτό γυναικείες ομάδες. Φυσικά, σύμφωνα με τις Mujeres Libres, οι ομάδες που λάμβαναν χρηματοδότηση από το PCE δεν ήταν καθόλου «αυτόνομες» ή αυτοκαθοριζόμενες· κι επίσης, με δεδομένη την ευρύτερη κατάσταση του Εμφυλίου, το PCE είχε στη διάθεσή του πολύ περισσότερους οικονομικούς πόρους απ' ό,τι οι οργανώσεις του ελευθεριακού κινήματος. Στην κοινή ολομέλεια των ελευθεριακών κινηματικών οργανώσεων τον Οκτώβριο του 1938, αντιπρόσωποι των Mujeres Libres επέμεναν διαρκώς, μολονότι ανεπιτυχώς, και με τον πλέον δραματικό τρόπο ότι τους άξιζε να αναγνωριστούν σε επίπεδο οργάνωσης ως αυτόνομο «τέταρτο παράρτημα» του κινήματος (μαζί με τις CNT, FAI και FIJL) και ότι το έργο τους για τις γυναίκες ήταν κρίσιμης σημασίας για τη συνολική επιτυχία του επαναστατικού εγχειρήματος. Τα επιχειρήματά τους όμως δεν βρήκαν ευήκοα ώτα: οι κυρίαρχες οργανώσεις αρνήθηκαν να αναγνωρίσουν τη σχέση που έβλεπαν οι Mujeres Libres μεταξύ αυτονομίας και ενδυνάμωσης των γυναικών, και συνεπώς αρνήθηκαν να υποστηρίξουν την οργάνωση ως αυτόνομη οντότητα.[48]

Ωστόσο, η περιορισμένη πρόοδος της ίδιας της κοινωνικής επανάστασης, παρά τα όσα πέτυχαν οι κολεκτίβες, καταδεικνύει τη σημασία των θέσεων των Mujeres Libres. Εξαιτίας των έκτακτων αναγκών που δημιούργησε ο πόλεμος, πολλές γυναίκες στις πόλεις και τα χωριά στράφηκαν σε «μη παραδοσιακές» εργασίες. Στις αγροτικές περιοχές, πολλές γυναίκες ανέλαβαν με ενθουσιασμό νέους ρόλους και έσπασαν τους φραγμούς του φύλου και των κοινωνικών στερεοτύπων που ίσχυαν εδώ και γενιές. Αυτοί οι νέοι οικονομικοί ρόλοι γέννησαν νέες κοινωνικές σχέσεις. Πάντως, στον βαθμό που η γυναικεία υποτέλεια και η διχοτομία δημόσιου - ιδιωτικού δεν αμφισβητήθηκαν ρητώς κι ευθέως, και ελλείψει συγκεκριμένων προγραμμάτων που θα ενδυνάμωναν τις γυναίκες, υπήρχαν αναγκαστικά όρια σε όσα μπορούσαν αυτές να πετύχουν, ανεξάρτητα από το πόσο «επαναστατικό» ήταν το πλαίσιο. Η εμπειρία των αγροτισσών, παρά τον περιορισμένο της χαρακτήρα, φαίνεται να δικαιώνει τις βασικές

48. Σχετικά με τις εντάσεις και τις διαμάχες εντός του κινήματος, βλ. Ackelsberg 1991: κεφ. 6, και Nash 1981: κεφ. 2, 7.

αναρχικές θέσεις σχετικά με την κυριαρχία και την κοινωνική αλλαγή – ότι, δηλαδή, δεν αρκεί να εστιάζουμε στα οικονομικά ζητήματα. Για να απαλλαγούμε πραγματικά από την κυριαρχία χρειάζεται να ενδυναμώνουμε τους ανθρώπους λαμβάνοντας υπόψη τις ιδιαίτερες και διαφορετικές συνθήκες της ζωής τους. Η επαναστατική δραστηριότητα –ακόμη και ο αναρχικός επαναστατικός ακτιβισμός– δεν μπορεί να κλείνει τα μάτια στο ζήτημα των έμφυλων σχέσεων.

Βιβλιογραφικές αναφορές

Ackelsberg, Martha A. (1984), "Mujeres Libres: Individuality and Community. Organizing Women in the Spanish Civil War", *Radical America,* τ. 9, αρ. 1, 7-19.
— (1985a), "Separate and Equal? Mujeres Libres and Anarchist Strategy for Women's Emancipation", *Feminist Studies,* τ. 11, αρ. 1, 63-83.
— (1985b), "Sexual Divisions and Anarchist Collectivization in Civil War Spain", *Communal Societies*, τ.5, 100-21.
— (1991), *Free Women of Spain: Anarchism and the Struggle for the Emancipation of Women,* Μπλούμινγκτον: Indiana University Press.
Aranguren, José Luís (1963), "La mujer, de 1923 a 1963", *Revista de Occidente,* αρ. 8-9 (Νοέμβριος-Δεκέμβριος), 231-43.
Balcells, Albert (1977), "La conflictividad social agraria en Cataluña y la Unió de Rabassaires hasta 1939", *Agricultura y Sociedad* (Ιανουάριος-Μάρτιος), 347-96.
Basauri, Mercedes (1979a), "El feminismo cristiano en España (1900-1930)", *Tiempo de historia,* αρ. 57, 22-33.
— (1979b), "La mujer social: Beneficiencia y caridad en la crisis de la Restauración", *Tiempo de Historia,* αρ. 59, 28-43.
Bernecker, Walther (1982), *Colectividades y revolución social: El anarquismo en la guerra civil espñola, 1936-1939,* Βαρκελώνη: Crítica Grijalbo.
Boletín de Información, CNT-FAI (1936-37).
Bosch, Aurora (1980), *Colectivistas (1936-1939),* Βαλένθια: Almudín.
— (1987), "Las colectivizaciones: estado de la cuestión y aspectos regionales", στο Josep Fontana (επιμ.), *La Segunda República: Una esperanza frustrada*, Βαλένθια: Alfons el Magnanim, Institució Valenciana d'Estudis i Investigació, 147-68.
Breitbart, Myrna (1979), "Anarchist Decentralism in Rural Spain: The Inte-

gration of Community and Environment", *Antipode,* τ. 10, αρ. 3, 83-98.

"Campesina" (χ.χ.), *Mujeres Libres,* αρ. 13.

"Campesinas" (χ.χ.), *Mujeres Libres,* αρ. 8.

Capel Martínez, Rosa María (χ.χ.), *El trabajo y la educación de la mujer en España (1900- 1930),* Μαδρίτη: Ministerio de Cultura, Dirección General de Juventud y Promoción Socio-Cultural.

Carpena, Pepita (1981), συνέντευξη με τη συγγραφέα, 30 Δεκεμβρίου.

Carrasquer, Félix (1979), συνέντευξη με τη συγγραφέα, Βαρκελώνη, 16 Φεβρουαρίου.

Carrasquer, Félix (1986), *Las colectividades de Aragón: Un vivir autogestionado promesa de futuro,* Βαρκελώνη: Laia.

Catlla, Bernard (1976), *Problèmes de la construction et du logement dans la révolution espagnole, 1936-1939,* Σαϊλιαγκούς: Bernard Catlla.

"Certificats de Treball" (χ.χ.), Archivo Histórico Nacional, Sección Guerra Civil-Salamanca, Λέριδα, Carpeta 5, registro 3.

Chiné, Valero (1979), συνέντευξη με τη συγγραφέα, Φράγκα, 11 Μαΐου.

CNT (1955), *El congreso confederal de Zaragoza (Mayo 1936)*, Τουλούζη: Ediciones CNT.

CNT-AIT (χ.χ.), *Colectividades de Castilla: El colectivismo en la provincia de Madrid,* Μαδρίτη: Ediciones de la Federación Regional de Campesinos y Alimentación del Centro.

Colectividad Campesina "Adelante", CNT-AIT (1936-7), *Libro de Actas,* Archivo Histórico-Nacional, Sección Guerra Civil-Salamanca, Λέριδα: Carpeta 3.

Collectivitat Agrícola, CNT-AIT, Avinyonet del Penedés (1937), "Continuación del cuestionario No. 4", (3 Αυγούστου), Archivo Histórico Nacional, Sección Guerra Civil-Salamanca, Βαρκελώνη: Carpeta 1322.

Comaposada, Mercedes (1982), συνέντευξη με τη συγγραφέα, Παρίσι, 5 Ιανουαρίου.

"L'Enquesta de la Consellería sobre la collectivització de la terra" (1936), *Butlletí del Departament d'Agricultura,* τ. 1, αρ. 3 (Δεκέμβριος), 21-30.

"L'Enquesta de la Consellería sobre la collectivització de la terra" (1937), *Butlletí del Departament d'Agricultura,* τ. 2, αρ. 4 (Ιανουάριος), 75-8.

Escuder, Matilde (1979), συνέντευξη με τη συγγραφέα, Βαρκελώνη, 16 Φεβρουαρίου.

Estorach, Soledad (1982), συνεντεύξεις με τη συγγραφέα, Παρίσι, 4 και 6 Ιανουαρίου.

Giménez, María (χ.χ.a), "Una colectividad: Amposta", *Mujeres Libres,* αρ. 11.

— (χ.χ.b), "Aragón revolucionario", *Mujeres Libres* αρ. 10.
Goldman, Emma (1936), "La situación social de la mujer", *Mujeres Libres,* αρ. 6 (Δεκέμβριος).
Gómez, Carme (χ.χ.), "Por Aragón", *Mujeres Libres,* αρ. 11.
Grangel, Pilar (χ.χ.), "El trabajo intelectual y manual de la mujer", *Mujeres Libres,* αρ. 12.
"Guión" (1936), *Cultura y Acción,* 25 Νοεμβρίου.
Harding, Susan Friend (1984), *Remaking Ibieca: Rural Life in Aragón Under Franco,* Τσάπελ Χιλ: University of North Carolina Press.
Ilse (χ.χ.), "La doble lucha de la mujer", *Mujeres Libres,* αρ. 7.
Kaminski, Hanns-Erich (1976), *Los de Barcelona* (πρόλογος José Peirats, μτφρ. Carmen Sanz Barberá), Βαρκελώνη: Ediciones del Cotal.
Kaplan, Temma (1977), "Other Scenarios: Women and Spanish Anarchism", στο Claudia R. Koonz και Renate Bridenthal (επιμ.), *Becoming Visible: Women in European History,* Νέα Υόρκη: Houghton Mifflin, 400-22.
Kiralina (Lola Iturbe) (1938), *Mujeres de las revoluciones,* Βαρκελώνη: Mujeres Libres.
Leval, Gaston (1971), *Espagne libertaire, 36-39,* Παρίσι: Les éditions du cercle.
Mañas, M. (1937), "Nosotras", *Cultura y Acción,* 3 Μαρτίου.
Mintz, Frank (1970), *L'autogestion dans l'espagne révolutionnaire,* Παρίσι: Bélibaste.
"Mora de Rubielos" (1936), *Cultura y Acción,* 25 Νοεμβρίου.
"La mujer y el problema de la libertad" (1937), *Acracia,* τ. 2, αρ. 278, 15 Ιουνίου.
"Mujeres!" (χ.χ. [1937]), *Mujeres Libres,* αρ. 7 (όγδοος μήνας της επανάστασης).
"Mujeres con carga" (χ.χ.), *Mujeres Libres,* αρ. 10.
Mujeres Libres (1936-38), Μαδρίτη και Βαρκελώνη.
Muría, Josep Maria (1937), *La revolución en el campo de Cataluña,* Παρίσι.
Nash, Mary (1976), "*Mujeres Libres*" *España, 1936-1939,* Βαρκελώνη: Tusquets.
— (1981), *Mujer y movimiento obrero en España, 1931-1939,* Βαρκελώνη: Fontamara.
Orwell, George (1967), *Homage to Catalonia,* Βοστόνη: Beacon Press [ελλ. έκδ.: *Προσκύνημα στην Καταλωνία* (μτφρ. Τ. Δαρβέρης), Αθήνα, Διεθνής Βιβλιοθήκη 1974].
Pons Prades, Eduardo (1974), *Un Soldado de la República: Memorias de la Guerra civil española,* Μαδρίτη: G. del Toro.

"Realizaciones de 'Mujeres Libres'" (1938), *Tierra y Libertad,* αρ. 28 (30 Ιουλίου), 4.

Realizaciones revolucionarias y estructuras colectivistas de la Comarcal de Monzón (Huesca) (1977), Confederación Nacional del Trabajo de España, Regional de Aragón, Rioja, y Navarra: Ediciones Cultura y Acción.

"Salvemos a las mujeres de la dictadura de la mediocridad: Labor cultural y constructiva para ganar la guerra y hacer la Revolución" (1937), *Ruta,* τόμ. Β΄, αρ. 29 (30 Απριλίου), 8.

Sindicato agrícola colectivo de Alcañíz (1937a), "Acuerdos tomados en la asambrea [sic] celebrada en este sindicato de las mujeres de esta colectividad", 23 Νοεμβρίου, Archivo Histórico Nacional, Sección Guerra Civil-Salamanca, Política Social de Aragón, Carpeta 136.

Sindicato agrícola colectivo de Alcañíz (1937b), *Actas,* Archivo Histórico Nacional, Sección Guerra Civil-Salamanca, P.S. de Aragón, Carpeta 136.

Sindicato Unico de Profesiones Liberales, Sección femenina, "Solidaridad Libertaria" (1936), "Consejos dados a las Mujeres", *Boletín de Información, CNT-FAI,* αρ. 77 (15 Οκτωβρίου).

Tierra y Libertad (1936-38), Βαρκελώνη.

"Trabajo: Redoblemos el esfuerzo" (1936), *Mujeres Libres,* αρ. 6, Δεκέμβριος.

"El trabajo" (χ.χ.), *Mujeres Libres,* αρ. 13.

"Verdu" (1936), *Boletín de Información, CNT-FAI,* 25 Σεπτεμβρίου.

Vilanova, Mercedes (χ.χ.), "La propiedad territorial en dos pueblos de la Provincia de Gerona (1930-1940): Posibilidades de la ficha perforada manual", στο *Actas de las I Jornadas de metodología aplicada de las ciencias históricas,* τόμ. Δ΄: *Historia contemporánea,* Σαντιάγκο ντε Κομποστέλα: Fundación "Juan March", Secretariado de publicaciones de la Universidad de Santiago, 121-38.

Από τις *εκδόσεις των ξένων* κυκλοφορούν:

CRITICAL ART ENSEMBLE
Η μηχανή της σάρκας

ANDRÉA DORIA
Η εξαιρετική περίπτωση μιας συνηθισμένης ιστορίας

ANSELM JAPPE
Το τέλος της τέχνης στον Αντόρνο και τον Ντεμπόρ

Ομάδα RETORT
(IAIN BOAL, T. J. CLARK, JOSEPH MATTHEWS, MICHAEL WATTS)
Καταπονημένες δυνάμεις.
Κεφάλαιο και θέαμα στη νέα εποχή του πολέμου

ΕΞΕΓΕΡΜΕΝΟΣ ΥΠΟΔΙΟΙΚΗΤΗΣ ΜΑΡΚΟΣ
Ιστορίες για τους ανθρώπους του καλαμποκιού

GRUPPE KRISIS, NORBERT TRENKLE, ANSELM JAPPE
Κείμενα για την εργασία και την κρίση

SILVIA FEDERICI
Ο Κάλιμπαν και η μάγισσα.
Γυναίκες, σώμα και πρωταρχική συσσώρευση

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ ΤΗΣ ΣΤΕΠΑΣ #1

ΚΩΣΤΑΣ ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ
Ο IX άνθρωπος και οι υποθαλάσσιες αρτηρίες του

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ ΤΗΣ ΣΤΕΠΑΣ #2

MASSIMO DE ANGELIS
Κοινά, περιφράξεις και κρίσεις

RAOUL VANEIGEM
Γράμμα στα παιδιά μου και στα παιδιά του κόσμου που έρχεται

(και σε ηλεκτρονική μορφή
στον δικτυακό τόπο www.disobey.net/hotel)